

YULDOSHEV UMIDJON YULDOSHEVISH

MUSIQA NAZARIYASI

(sol'fedjio, garmoniya, musiqa asarlar tahlili)

1-qism

DARSLIK

“Musiqqa nazariyasi” (sol’fedjio, garmoniya, musiqqa asarlar tahlili) 1-qism darsligi O‘zbekiston Respublika davlat ta’lim standarti talablari va 60111300 - “Musiqiy ta’lim” yo‘nalishining “Musiqqa nazariyasi” fan dasturi asosida tayyorlandi. Pedagogika kollejlari hamda umumta’lim maktablarida musiqqa ta’limi o‘qituvchisini tayyorlash kabi dolzarb vazifalarni e’tiborga olgan holda “Musiqqa nazariyasi” fanining darsligi Respublikadagi musiqqa nazariyasi sohasida to‘plangan tajribalardan kelib chiqqan holda, qolaversa xorijiy olimlar Mark Feezellning “Music Theory Fundamentals” (2011), James Tarkett “Fundamentals of church music Theory” (2009), Mishael Pilhofer va Holly Daylarning “Music Theory for dummies” V.Vaxromeevning “Musiqaning elementar nazariyasi”, shuningdek, A.Bahriyevning “Musiqqa nazariyasi” kabi ilg‘or adabiyotlardan foydalanilgan holda yaratilgan bo‘lib, pedagogika sohasidagi “Musiqqa ta’limi” yo‘nalishi bakalavriat bosqichi talabalariga mo‘ljallangan. Shuningdek ushbu darslik boshqa musiqiy ta’lim muassasalarida ham qo‘llanilishi mumkin.

Mas’ul muharrir: **S.Ashirboyev** – O‘zbek tili va adabiyoti universiteti professori, filologiya fanlari doktori.

Taqrizchilar: **Қ.Б.Панжиев** – TDPU “Musiqiy nazariyasi va metodikasi” kafedrasi dotsenti, san’atshunoslik fanlari nomzodi.

A.R.Bahriyev – Ozbekiston davlat konservatoriyasi “Musiqiy pedagogika” kafedrasi dotsenti, p.f.n.

© **Yuldoshev U.Yu. Musiqqa nazariyasi (sol’fedjio, garmoniya, musiqqa asarlar tahlili) 1-qism.** Darslik. - T., 2022. - 208 b.

Mazkur darslik O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirining 2022 yil _____ sonli buyrug‘iga asosan nashrga tavsiya qilingan.

KIRISH

Birorta musiqa asarining mazmunini «o'qiy olish», uni tushunib yetish, hamda qanday tuzilganligini “ko'rish” uchun avval o'sha musiqa tilini bilish, musiqiy fikrlay olish qobiliyatini rivojlantirish lozim.

«Musiqa tili» degani bu musiqiy ifodalilik va tasvirlilik vositalaridan tashkil topgan tizim demakdir. Musiqiy tilning vositalari musiqaning tarkibiy elementlari hisoblanadi. Bular tovush balandligi, cho'zim, metr, ritm, interval, akkord, lad, tonallik, kuy kabi vositalardir. Musiqa elementlari va ularning o'zaro bog'liqligi haqidagi ta'lim musiqa nazariyasiga oid fanlarda bayon qilingan.

Musiqashunoslik o'z navbatida quyidagi bilim sohalarini qamrab oladi: musiqa nazariyasi, musiqa tarixi, musiqiy etnografiya, musiqiy tanqid, musiqiy akustika, musiqiy psixologiya va boshqa sohalar. Musiqa nazariyasi ilmiy va o'quv fanlarning majmuasi bo'lib, musiqaning elementar nazariyasi, garmoniya, musiqiy shakl, polifoniya, solfedjio, cholg'ulashtirish kabi fanlardan iborat va musiqani nazariy nuqtai nazardan o'rganadi. Mazkur fanlarning umumiy vazifasi – musiqani idrok etish, uni tushunish, uning tabiati, imkoniyatlari va tinglovchilarga ta'sir qilish mexanizmini anglashga yordam berishdir. Ushbu fanlar bo'lajak musiqa o'qituvchilarini tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular musiqa sirlarini nafaqat o'z musiqiy ehtiyojlari uchun, balki kerakli bilim va ko'nikmalarini kelajakdagi o'quvchilari ongiga singdirish uchun o'zlashtirishi zarur.

Musiqa haqidagi ta'lim tizimining boshlang'ich qismi - Musiqa nazariyasi – musiqaning asosiy elementlari va ayniqsa, kuy va uning xususiyatlarini o'rganishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadi. Olinadigan bilimlarni umumlashtirish maqsadida har bir musiqa elementi haqidagi ma'lumot darslikning alohida boblariga kiritilganligiga qaramay, o'quvchi shuni yodda tutishi kerakki, musiqa elementlari faqat bir-biri bilan bog'liqligidagina o'zining ifodali xususiyatlarini namoyon qilishi mumkin.

Fanni chuqur o'rganish, bilim va ko'nikmalarni mustahkamlashda muntazam mashqlar yordam beradi. Kursning har bir mavzusi yuzasidan og'zaki, yozma, fortepianoda chalib bajariladigan topshiriqlar berilgan. Bundan tashqari, Q.Rahimov “Musiqaning elementar nazariyasi bo'yicha mashq va topshiriqlari” o'quv qo'llanmasiga murojaat qilish tavsiya etiladi.

Musiqa elementar nazariyasi kursi o'quvchilarga nazariy fanlarning keyingi kurslarini o'rganish uchun mustahkam zamin yaratib beradi va mustaqil musiqiy fikrlay olish ko'nikmasining rivojlanishiga asos soladi. Bunga tarixiy nuqtai nazardan izohlangan lad, ritm, kuy, xromatizm kabi mavzular imkon tug'diradi.

Bu asosiy vazifalardan tashqari mazkur fan kursi o'quvchilarga boshqa musiqiy fanlar (cholg'u va vokal ijrochiligi, xor dirijyorligi, musiqa o'qitish metodikasi) bo'yicha o'tiladigan musiqiy asarlar matnini ongli o'zlashtirishda

yordam beradi. Nihoyat “Musiqqa elementar nazariyasi” boshqa fanlar bilan baravar o‘quvchilarning umumiy musiqiy va madaniy saviyasining o‘shishiga ko‘maklashadi.

Musiqqa nazariyasi fanini o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilar rang-barang ohangdoshliklarni qo‘llab, musiqiy fikr rivojlanishini ko‘rsata olishni o‘rganadi. Musiqqa nazariyasi fani o‘qituvchining vazifasi – o‘quvchilarga mazkur fanning asosiy qonuniyatlari haqida bilimlar berish, yozma ishlar orqali amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish va musiqada garmoniyaning o‘zi ifodaviy vositalardan biri ekanligi haqida tushuncha berishdan iborat.

Darslikning har bir mavzusi garmonik misollari, shuningdek o‘zbek va xorijiy musiqiy asarlar parchalari bilan tasdiqlanadi va bilimlarni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar bilan yakunlanadi.

Mualliflar tomonidan darslik tayyorlanishida mashhur musiqashunoslar V.Vaxromeev, I.Cposobin, I.Dubovskiy, Yu.Tyulin, O.Azimova, A.Bahriyev va boshqalarning ilmiy-nazariy ishlaridan foydalanildi.

“Musiqqa nazariyasi” darsligi O‘zbekiston Respublika davlat ta’lim standarti talablari va 60111300 -“Musiqiy ta’lim” yo‘nalishi talabalari uchun mo‘ljallangan.

I BOB. MUSIQIY TIZIM.

1-§. Musiqiy tovush va uning xususiyatlari.

Tovush fizik hodisa sifatida fizika fani akustika yonalishi tomonidan o'rganiladi. Akustika fanining markaziy muammolari tovush tabiati, uning paydo bo'lishi, taralishi, idrok qilinishi, ta'sir etishi, unga xos bo'lgan xususiyatlari bilan bog'liqdir. Akustika tovush haqidagi fan bo'lib, qayishqoq tebranishlarni, to'lqinlar chastotasini (eng pastkisi 16 gertsdan eng yuqorilari 4500 gertsgacha) tadqiq qiladi. Fizika fani nuqtai nazaridan, tebranishlar o'lchovi sifatida tebranayotgan jismning bir sekunddagi tebranishlari soni **gerts¹ (gts)** birligi qabul qilingan.

Rus olimi M.Lomonosov ilmiy isbotlab berganki, gazsimon moddalar (havo ham bular qatoridan) qayishqoqlik xususiyatga ega bo'lar ekan. Shuning uchun birorta fizik jismning harakatlanishidan havoda sharsimon shaklidagi *tovush to'lqinlari* deb ataladigan tebranish harakatlari osongina yuzaga keladi. Ular eshitish organ (quloq)ga yetgach, unda qo'zg'atishni uyg'otadilar, u esa o'z navbatida nerv tizimi orqali bosh miyaga o'tib, tovush tuyg'usini vujudga keltiradi.

Umumiylashtirib aytganda, tovushning paydo bo'lish "hodisalar zanjiri" quyidagicha amalga oshadi: *tovush to'lqini manbai – tovush to'lqinlari – eshitish organga tovush to'lqinlarining ta'sir etishi – eshitish analizatorlari orqali qabul qilingan qo'zg'atuvchi ta'sirining bosh miyaga uzatilishi.*

Havo to'lqinlarning tebranishlari notekis nodavriy va bir tekis davriy ravishda taralishi mumkin. Shunga qarab, Akustika fani notekis to'lqin tebranishlari hosil qiladigan tovushlarni *shovqinli² tovush* va tekis davriy tebranishlardan kelib chiqadiganlarni *musiqiy tonlarga* ajratadi. *Shovqinli tovushlarga* jonli va jonsiz tabiyatga xos tovushlarning cheksiz xilma-xilligi – guvillagan, taqillagan, shitirlagan, g'ichirlagan va boshqa shunga o'xshash tovushlar kiradi. *Musiqiy tovushlarga* ovoz yoki musiqiy cholg'ular - rubob, nay, chang, skripka, fortepiano, goboy, truba va hokazo kabi asboblarning yordamida mutlaq aniqlik bilan takrorlash mumkin bo'lgan tovushlar mansub.

Musiqiy tovush musiqa san'atining asosiy ifodali vositasi sifatida atrofdagi voqelikni badiiy jihatdan aks ettirishda xizmat qiladi. Musiqiy tovush, musiqashunos I.Sposobinning fikricha, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, musiqiy madaniyatning uzoq asrlar mobaynidagi taraqqiy jarayonda saralab olingan ma'lum tovushlar tizimining bir parchasidir.

Musiqiy tovush Pifagor, Konfutsiy, Boetsiy, Ibn Sino, J.Sarlono va boshqa olim-mutafakkirlarning nomlari bilan bog'liq bo'lgan Musiqiy akustika fanining

¹ Gerts – ushbu hodisani ochgan fizik olim nomiga qo'yilgan atama.

² masalsn: doyra, nog'ra, baraban, tarelka, qoshiqlar tovushlari.

ilmiy tadqiqotlar predmetidir. Tovushning fizik harakterini ifodalaydigan uchta asosiy akustik hususiyati – **balandlik, dinamika, tembr** tebranish chastotasi (tezligi), tebranish amplitudasi (kengligi), to‘lqin bo‘laklarining soni va ularning tebranish sifatidan kelib chiqadi. Musiqa (akustika emas) nuqtai nazaridan esa tovushning yana bir xosligini aytib o‘tish zarur. U tovushning akustik sifatlariga ta’sir qilmasada, musiqaning ritmi, tempi uyushtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu xoslik – cho‘zimdir va u tebranish davomiyligiga bo‘g‘liqdir.

Xorij adabiyotlarida ham “Musiqaning asosiy elementlari” deb, balandlik, uzunlik, tembr va dinamika berilgan. Ba’zi mualliflar tezlik (ovozdan hosil bo‘lgan fizik tebranishning jadalligi) va tuzilishni ham kiritadilar”.³

Tovush **balandligi** tebranayotgan jismning *tebranish chastotasi*, yani *tezligiga* bog‘liqdir. Tebranish qanchalik tez bo‘lib tursa, tovush shunchalik baland eshitiladi, va aksincha, tebranish qanchalik sust bo‘lsa, tovush shunchalik past yangraydi.

Tebranish chastotasi, agar tebranayotgan jism tor bo‘ladigan bo‘lsa, torning uzunligi, qalinligi, qanday materialdan tayyorlanganligi, va taranglik darajasiga bog‘liqdir. Tovush balandligi torning uzunligi bilan o‘zaro aloqador bo‘lganligini yana qadimgi Yunon matematika olimi Pifagor kashf etib, uni nazariy asoslab bergan.

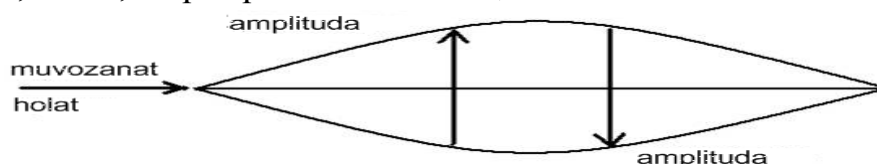
Har bir musiqiy tovush o‘zining aniq belgilangan (gerts o‘lchovi bilan qayd qilingan) balandligiga ega bo‘ladi. Qulog‘imiz tovushlarni balandlik bo‘yicha baland (yuqori), o‘rta va past tovushlarga ajratiladi. Baland tovushlar «nafis», «muloyim», «jarangli», «billur» kabi so‘zlar yordamida ta’riflanishi mumkin. Vatandoshimiz mashxur ayol opera ijrochisi Muyassar Razzokova va dunyoga mashxur ayol opera ijrochisi italiyalik Montserrat Kabalye baland ovoz egalaridir. Xor asarlardagi soprano ovozi partiyasi asosan o‘z ichiga baland tovushlarni qamrab oladi. Skripka, fleyta, nay cholg‘ular ham baland tovushlarni taratadi.

Past tovushlar uchun – «yo‘g‘on», «qo‘polroq» «chuqur», «mayin» kabi so‘zlar ko‘proq qo‘llaniladi. Atoqli maqom ijrochisi Munojat Yo‘lchieva past ovozning sohibasi. Dunyoga mashxur bo‘lgan rus opera ijrochisi Fyodor Shalyapin ham erkaklar ovozlaridan eng past, ya’ni bas ovozda kuylardi. Musiqa asboblardan tuba, kontrobas, fagot kabilar past tovushlarga ega.

O‘rta tovushlar xor ovozlari alt bilan tenor, cholg‘ulardan violonchel, klarinet, valtorna, rubob, dutorga xarakterlidir. Ularga nisbatan «yumshoq», «qalin», «odam ovozigay» so‘zlarni qo‘llash mumkin. Tenor ovozi egalari – yurtdoshimiz mashxur opera ijrochisi Ismoil Jalilov, jaxondagi eng atoqli «tenor»lar – Plachido Domingo, Xose Karreras, Luchchano Pavarotti, Andrea Bachelli xonandalardir.

³ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011, Page 9.

Tebranayotgan torga qarab turganimizda uning o'zini qalinligidan ko'ra yo'g'onlashib ketganligini kuzatamiz. Albatta, bu xolat optik illyuziya, ko'zning aldanishidir. Chunki biz bilamizki tor u va bu tomonlarga tebranayotibdi. Tebranishlarning bir chekka tovushdan ikkinchisigacha bo'lgan oraliq kengligiga amplituda deyiladi. Tovush manbai bo'lgan jismning *tebranish amplitudasi* (kengligi) tovushning Ikkinchi xususiyati – **dinamika/qattiqligi** (forte–piano jarangi)ni ta'minlaydi. Tebranish kengligi qancha katta bo'lsa, tovush shunchalik qattiq, jarangdor, o'tkir, baqiroq bo'lib eshitiladi, va aksincha.

1 – rasm.

Tembr deb tovushning sifat xususiyati, uning rang-barangligiga aytiladi.

Gap shundaki, har qanday tovush, ayniqsa musiqiy tovush, murakkab tarkibga ega. Tovush manbai (jism) butunligicha tebranib, asosiy tebranish tezligini, ya'ni eng yaxshi eshitiladigan past balandlikdagi tovushni xosil qiladi. Bu tovushga asosiy ton deb aytiladi. Biroq, shu bilan bir vaqtning o'zida jismning umumiy uzunligidan teng yarimi, uch qismdan bir, to'rt dan bir, beshdan bir va h.k qismlari ham tebranadi. Har bir qismning tebranish tezligi uziga mos tovushni yaratadi. Bunday ikkinchi, uchinchi darajali tovushlarning balandligi asosiy tovushdan ko'ra ikki, uch marta balandroq eshitiladi. Chunki, jismning uzunligi qancha qisqa bo'lsa, shunchalik uning tebranish tezligi oshadi va xosil bo'lgan tovushning balandligi yuqorilashadi. Ushbu qo'shimcha, tarkibiy tonlar *oberton*⁴ yoki garmoniklar deb ataladi (3- misolga qarang). Asosiy ton jarangida obertonlarning qattiqlik bo'yicha o'zaro nisbati, ularning bor yoki yo'qligi tovushning individual sifatini, boshqa tovushlarga o'hshamasligini ta'kidlaydi. Masalan: qo'ng'iroqchani ko'rmay turib, uning jarangini shaqildok jarangidan ajrata olamiz yoki onajonimizning ovoz tembrini ko'p ovozlarda ham bizga «o'zgacha» bo'lib eshitiladi.

Tembr xususiyatlarini ifodalashda his-tuyg'ularga taalluqli turli iboralar qo'llaniladi, masalan: mayin, keskin, yo'g'on, jarangdor, kuychan tovush deyishadi va h.k.

Ma'lumki, har bir cholg'u asbobi yoki inson ovozi o'ziga xos tembrga egadir. Xilma-xil cholg'u asboblari eshitiladigan ma'lum balandlikdagi tovushlar o'zlarining rang-barangliklari bilan bir-biridan farq qiladi. Tembrning farqlanishi har bir tovushga xos bo'lgan yuqori tonlarning tarkibiga (tabiiy aks-sadolarga) bog'liqdir.

⁴ *Oberton* – yuqori ton demakdir.

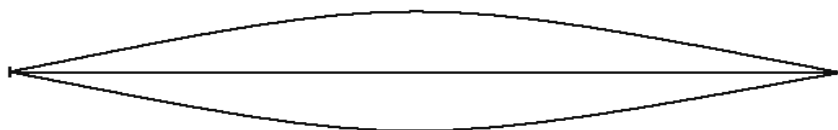
Yangrayotgan **tovushning choʻzimi** tebranayotgan jismning toʻlqin amplitudasiga bogʻliqdir. Tovush choʻzimi tovush manbai tebranishining davom etishiga bogʻliq boʻladi. Masalan, tovush chiqq boshlaganda tovush manbaining tebranishi qanchalik keng boʻlsa, tovushning pasayib borishi ham shuncha uzoq davom etadi. Bunda albatta, tovush manbai boʻlgan jism erkin tebranishi shart.

Mazkur toʻrtta sifat har bir tovushda, shuningdek musiqiy fikr va obrazlar ifodalaydigan qator tovushlar birikmasida albatta namoyon boʻladi.

2-§. Tabiiy musiqiy tovushqator, obertonlar.

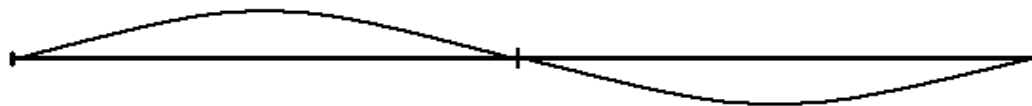
Turli qalinlikdagi tebranuvchi jism, masalan tor tebranayotib, teng boʻlaklarga boʻlinishi natijasida tovush toʻlqinlarining murakkab shakli vujudga keladi. Jismning umumiy tebranishi jarayonida bu teng boʻlakchalar alohida tebranib, oʻzining uzunligiga muvofiq keladigan qoʻshimcha toʻlqinlar hosil qiladi.

Shunday qilib, yuqori tonlar qoʻshimcha oddiy tebranish natijasida hosil boʻladi. Yuqori tonlarning balandligi har xil boʻladi, chunki ularni hosil qiladigan tebranish tezligi turlichadir. Masalan, cholgʻu asbobi torida birgina asosiy ton eshitilganda edi, uning toʻlqinlanish shakli quyidagi grafik tasvirga muvofiq boʻlardi:

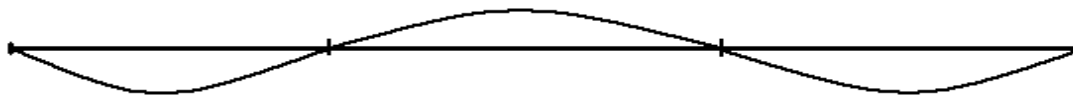

Torning teng yarmidan hosil boʻlgan ikkinchi yuqori ton toʻlqinining uzunligi asosiy ton toʻlqinidan ikki marta qisqa, tebranish chastotasi (tezligi) esa ikki marta tezroq boʻladi va hokazo.

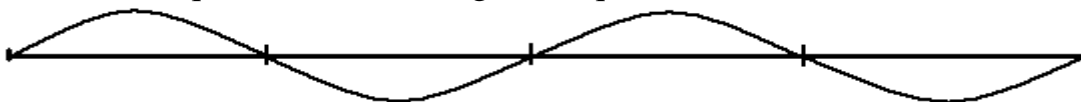
Yarmidan hosil boʻlgan toʻlqin (ikki marta tez):

Uchdan bir qismidan hosil boʻlgan toʻlqin (uch marta tez):

Toʻrttdan bir qismidan hosil boʻlgan toʻlqin (4 marta tez)

Torning dastlabki tovushi (asosiy toni) ning tebranish sonini birlik sifatida olsak, yuqori tonlarning tebranish sonlarini quyidagi oddiy raqamlarda ifodalash mumkin: **1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16** va hokazo.

Muayyan balandlikdagi munosabatda boʻlgan tovushlar qatoriga **musiqaviy tuzilma** deyiladi. Tuzilma tovushlarining oʻz balandligiga qarab joylashishi **tovushqator**, tovush esa uning *pogʻonasi* deyiladi. Musiqaviy tuzilmaning toʻliq

tovushqatori **88** ta xilma-xil tovushlarni o‘z ichiga oladi. Bu tovushlar (ya’ni eng past tovushlardan eng yuqori tovushlargacha) **16 gts dan 4176 gts tebranishga** egadir. Ana shu tovushlar balandligi inson qulog‘i qulay eshita oladigan tovushlardir.

Insonning vokal ovozi taxminan **60 dan 1000 gts** gacha bo‘lgan diapazonda yangrashi bois, ko‘pgina cholg‘u sozlar aynan ushbu diapazon doirasida tovush hosil qiladi.

Yuqori tonlar (obertonlar⁵) tovush to‘lqinlarining murakkab shakli natijasida yuzaga keladi. Musiqaning elementar nazariyasi fani musiqaning tembr xususiyatlarini keng o‘rganmaydi, bu borada cholg‘ushunoslik va orkestrovka fanlari doirasida bahs yuritiladi.

Tovush manbai tebranishlarining tarkibi deganda quyidagini tushunish lozim. Tovush manbai bir vaqtning o‘zida nafaqat butunligicha, balki bo‘limlari bo‘yicha ham tebranadi. Uning butunligicha tebranishi asosiy tebranish hisoblanib, eng yaxshi eshitiladigan tovushni xosil qiladi. Bu tovush asosiy ton deb ataladi. Har bir bo‘lim (jismning umumiy uzunligidan teng yarimi, uch qismidan biri, to‘rttdan biri, beshdan biri va h.k)ning tebranish tezligi o‘z uzunligiga mos tovushni yaratadi. Bunday qo‘shimcha tovushlar asosiy tondan ko‘ra ikki, uch marta balandroq eshitiladi. Chunki, tovush manbaining uzunligi qancha qisqa bo‘lsa, uning tebranish tezligi shuncha oshadi va undan xosil bo‘lgan tovush balandligi shuncha yuqorilashadi. Ushbu qo‘shimcha, tarkibiy tonlar *oberton* yoki garmoniklar deb ataladi.

Xullas, tovush tarkibiga kirgan obertonlar tovushning rang-barangligini, ya’ni *tembr* xususiyatini vujudga keltiradi. Tembr tovushning individual sifatini, boshqa tovushlarga o‘xshamasligini ta’kidlaydi.

3-§. MUSIQIY TIZIM, OKTAVA.

Musiqiy tizim balandlik bo‘yicha o‘zaro munosabatlarda bo‘lgan muayan tovushlar qatoridan iborat. Tovushlarning balandligi bo‘yicha yuqorilama yoki pastlama tartibda ketma-ket joylashuvi *musiqiy tizim tovushqatori* deyiladi. Tovushqatorning har bir tovushiga esa uning **pog‘onasi** aytiladi. (Pog‘onaning tartib raqami rim raqami bilan ifodalanadi).

Tovushlar bo‘g‘inli nomlar bilan ataladi va harf bilan ifodalanadi. Musiqaviy tuzilma tovushqatorining asosiy pog‘onalariga yettita mustaqil nom berilgan:

So‘z bo‘g‘ini bilan	Do	Re	Mi	Fa	Sol	La	Si
Harfli	C	D	E	F	G	A	H

⁵ Oberton – yuqori ton demakdir.

Asosiy bosqichlarga berilgan ushbu nomlar oʻrta asrlarda shakllangan. Bu asosiy pogʻonalar fortepianoning oq klavishlari tovushlariga mos keladi va ular 52 ta asosiy klavishlardan iborat:

Harfiy tuzilma tonalliklarni koʻrsatish uchun oʻzining soddaligi va qisqaligi tufayli Respublikamiz hamda koʻpgina xorij mamlakatlarida keng qoʻllaniladi, tovushlarni aks yettirish uchun esa faqatgina ilmiy-musiqiy adabiyotlarda qoʻllaniladi. Germaniya, Buyuk Britaniya va Gollandiya singari baʼzi yevropa mamlakatlarida esa harfiy tuzilma hozirgi kunda ham asosiy boʻlib hisoblanadi.

Musiqa tovushqatoridagi yettita asosiy pogʻonaning nomi maʼlum bir vaqtda takrorlanib turadi hamda shu yoʻl bilan barcha asosiy pogʻonalar tovushlarini oʻz ichiga qamrab oladi. Bu yuqori tomon sanalgan, oq klavishlarda chiqariladigan har bir sakkizinchi tovush birinchi tovushga nisbatan ikki marta tezroq tebranishi natijasida hosil boʻladi. Demak, u birinchi boshlangʻich tovushning ikkinchi yuqori toniga mos keladi va unga hamohang boʻlib eshitiladi.

Oktava- Bir xil nomdagi tovushlar oraligʻidagi eng yaqin masofa **oktava** deyiladi. Tovushqatorning asosiy yetti pogʻonasini oʻz ichiga olgan har bir qismi **oktavalar** deb aytiladi. Butun tovushqator bir necha oktavaga boʻlinadi. Musiqa amaliyotida har bir oktavaning boshlanish notasi **do** pogʻonasining tovushi deb qabul qilingan.

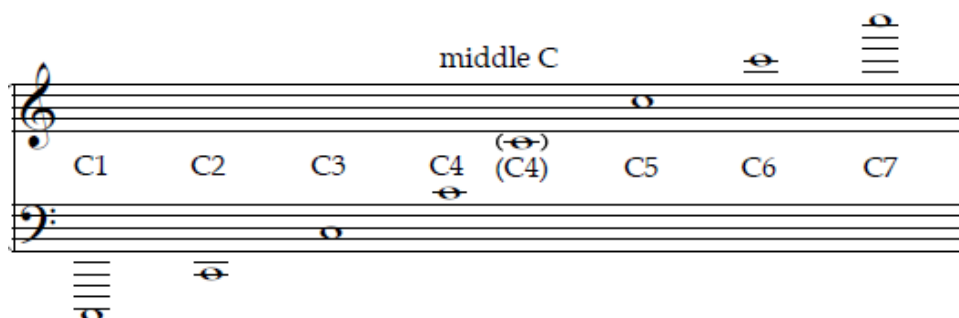
Musiqaning elementar nazariyasi kursida oʻrganiladigan butun tovushqator yettita toʻliq oktava va tovushqatorning ikki tomoni fortepiano klaviaturasining ikki chetida joylashib, toʻliq boʻlmagan ikki oktavani tashkil etuvchi toʻrtta tovushdan iborat.

Oktavalar pastdan yuqoriga tomon quyidagicha ataladi: subkontroktava, kontroktava, katta oktava, kichik oktava, birinchi oktava, ikkinchi oktava, uchinchi oktava, toʻrtinchi oktava, beshinchi oktava. Bulardan toʻliq oktavalari – *kontroktava, katta oktava, kichik oktava, birinchi oktava, ikkinchi oktava, uchinchi oktava, turtinchi oktava*; toʻliqsiz oktavalari – *subkontroktava* (uchta tovushdan iborat) va *beshinchi oktava* (bitta tovushdan iborat).

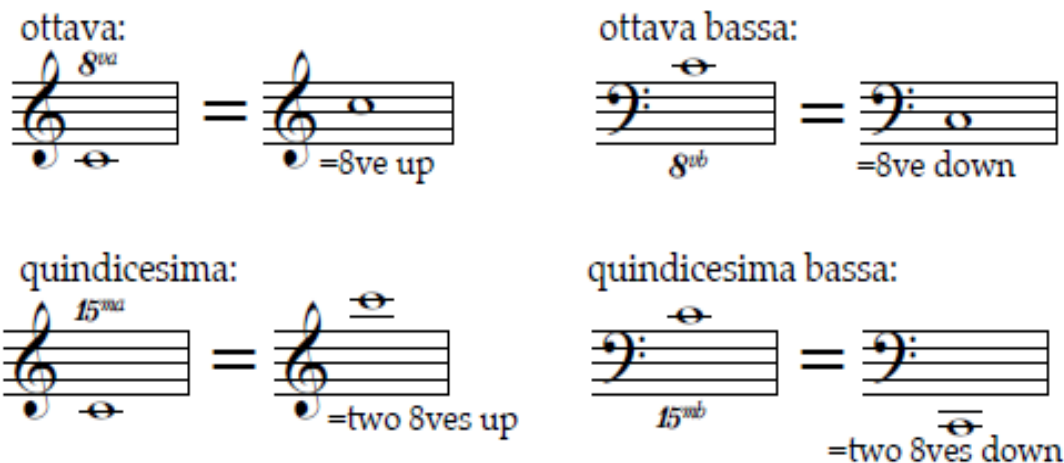
***/** Oktava** deb birorta notadan yuqoriga yoki pastga keyingi nomdosh notagacha bo‘lgan oraliqqa aytiladi. Masalan, A tovushdan keying A tovushgacha oraliq bir oktavaga tengdir. Oktavalar **sakkizta harfiy nomdagi** notani qamrab oladi: A-B-C-D-E-F-G-A=1-2-3-4-5-6-7-8.

Amerika standartida oktavalar belgilanishi: Nota yozuvida **Amerika standarti** bo‘yicha har bir oktava o‘z nomeriga ega bo‘ladi va o‘rtalik C notasi C4 bo‘lib belgilanadi. Har bir C (Do) tovush yangi oktavani o‘z raqami bilan boshlab beradi, shunday qilib C4 dan pastroq joylasjgan B notasi B3 bo‘lib belgilanadi, va C4 dan yuqoriroq joylasjgan D notasi D4 bo‘lib belgilanadi. Alteratsiyalar oktava raqamini o‘zgartirmaydi: B-diyaz 4=C5, va C-bemol 5= B4.

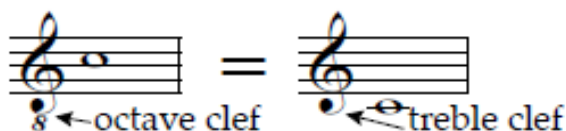

Gelmgols sistemasida oktavalar belgilanishi: **Gelmgols nota yozuvi** Yevropa va eski ilmiy nashrlarda keng qo‘llanilgan. O‘rtalik C notasi c'(“bir shtrixli C (Do)”) deb o‘qiladi). Oktavalar quyidagicha belgilanadi; C,, (“**subkontr C**”); C, (kontr C); C (katta C); c (kichik C); c' (bir shtrixli C = o‘rtqlik C); c" (ikki shtrixli C); c''' (uch shtrixli C); va c'''' (to‘rt shtrixli C).

Ottava Kvintdetasima: **Ottava (8va)** bilan belgilanadi va notani bir oktavaga ko‘taradi, **Ottava bassa (8vb)** esa notani bir oktavaga tushiradi. Ottava hamisha nota yo‘li ustidan va ottava bassa nota yo‘li ostida yoziladi. Xuddi shu tariqada ham **Kvintdetsima (15ma)** notani ikki oktavaga ko‘taradi; **Kvintdetsima bassa** notani ikki oktavaga tushiradi.

Oktavali kalit: Oktavali kalit musiqa asarini bir oktavaga tushiradi; u ko‘proq tenor ovozi uchun qollaniladi.⁶ *//*

Tayanch iboralar:

Tovush tebranishi chastotasi va amplitudasi, obertonlar, tovush tembri, tovushning balandligi, uzunligi (cho‘zimi), qattiqligi (kuchi). tabiiy tovushqator, tovush to‘lqini, qo‘shimcha to‘lqinlar, asosiy ton. balandlik, qattiqlik, cho‘zim, tembr, musiqiy tizim, Oberton, yuqori tonlar, tovushqator, asosiy pog‘onalar, oktava. Oktava, subkontroktava, kontroktava, katta oktava, kichik oktava, birinchi oktava, ikkinchi oktava, uchinchi oktava, to‘rtinchi oktava, beshinchi oktava, harfiy tuzilma.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Fizik va sezgi holatidagi tovush xususiyatlarini ayting.
2. Tovush to‘lqini deb nimaga aytiladi?
3. Sezgi holatidagi tovushga ta’rif bering.
4. Bir sekunddagi tebranishlar soni deganda nimani tushunasiz?
5. Tovushning nechta fizik xususiyati bor?
6. Tovushning balandligi deganda nimani tushunasiz?
7. Tovushning qattiqligi nima?
8. Tovushning cho‘zimini tushuntiring.
9. Tovushning tembr xususiyatlarini tushuntiring.
10. Yuqori tonlarga misollar keltiring.
11. Tabiiy tovushqator deganda nimani tushunasiz.
12. Tovush to‘lqini uzunligini tushuntiring.
13. Tebranish chastotasi nima?
14. Musiqaviy tuzilmaga ta’rif bering.
15. Tovushqator deb nimaga aytiladi?
16. Musiqaviy tuzilmaning to‘liq tovushqatori nechta tovushdan iborat?
17. Fortepiano klaviaturasidagi eng past va eng yuqori tovushlar necha gerts tebranishga ega?
18. Insonning vokal ovozi taxminan necha gerts atrofida bo‘ladi?
19. Musiqaviy tuzilma tovushqatori nomini harfiy va bo‘g‘inli shaklda aytib bering.
20. Oktava atamasi necha xil ma’noda qo‘llaniladi?
21. Fortepiano klaviaturasida nechta to‘liq oktava bor?

⁶ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

II- BOB. ZAMONAVIY MUSIQIY SOZ VA TOVUSHLARNING HARFIY SISTEMASI.

1-§. Musiqaviy soz. Temperatsiyalangan soz. Yarim ton va butun ton. Hosila pog'onalar va ularning nomlari.

Musiqaviy tuzilmadagi tovushlar mutlaq balandligining muayyan o'zaro ta'sir etishi **musiqaviy soz** deyiladi.

Musiqaviy sozlar tarixi kamertonlar tarixi bilan uzviy bog'liq. Aynan birinchi oktava *lya* tovushi ko'plab kamertonlarning tayanch tovushi sifatida qabul qilingan edi.

Ushbu etalon tovush manbai sifatidagi kamerton 1711 yili ingliz musiqachisi J.Shor tomonidan ixtiro qilindi va u **419, 9 gts** ni tashkil etar edi⁷. Keyinchalik bir necha marta o'zgarishga uchrab, nihoyat 1885 yili Vena shahrida bo'lib o'tgan xalqaro konferentsiyada **musiqaviy soz** maqomini oldi va bugungi kungacha amal qilib kelmoqda.

O'sha davrdan boshlab musiqa soziga birinchi oktavadagi **lya** tovushining bir sekunda **440 marta tebranishi** asos qilib olindi. Musiqaviy tuzilmaning har bir oktavasi 12 ta teng qismga - yarim tonlarga bo'linadi. Bu xildagi musiqaviy sozni **temperatsiyalangan soz** deyiladi. U oktavadagi barcha yarim tonlarning teng bo'lishi bilan tabiiy tovushqator (soz) dan farq qiladi.

Har bir oktavaning 12 ta teng yarim tonlikka bo'linganligi sababli, yarim ton musiqa tuzilmasi tovushlari orasidagi eng kichik oraliq hisoblanadi. Ikkita yarim tonlikdan hosil bo'lgan oraliqqa **butun ton** deyiladi.

Tovushqatorning asosiy pog'onalari orasida ikkita yarim ton va beshta butun ton bor. Ular quyidagi tartibda joylashgan:

Do	Re	Mi	Fa	Sol	Lya	Si	(Do)
1 ton	1 ton	0,5 ton	1 ton	1 ton	1 ton	1 ton	0,5 ton

Asosiy pog'onalar orasida hosil bo'lgan butun tonlar yarim tonlarga bo'linadi. Fortepianoning qora klavishlarini bosganda eshitilgan tovushlar bir tonliklarni yarim tonliklarga bo'ladi. Shunday qilib, har bir oktava bir-biridan teng oraliqda joylashgan 12 ta tovushdan tarkib topadi.

Musiqa amaliyotidan kelib chiqqan holda tovushqatorning har bir asosiy pog'onasini ko'tarish yoki pasaytirish mumkin. Bunda ko'tarilgan yoki pasaytirilgan pog'onalar **hosila pog'onalar** deyiladi. Shuning uchun hosila pog'onalarning nomi asosiy pog'onalar nomidan kelib chiqadi.

⁷ Entsiklopedicheskiy muzikal'niy slovar'. Gosnauchizd. BSE. M., 1959., b-97.

2-§. AL'TERATSIYA BELGILARI.

Al'teratsiya belgilari-Musiqqa amaliyotida asosan beshta al'teratsiya belgilari qo'llaniladi: diyez, dubl-diyez, bemol, dubl-bemol va bekar (ko'tarilgan yoki pasaytirilgan tovushni oldingi holatiga qaytarish).

bu belgilar quyidagicha yoziladi:

diyaz –
dubl diyaz –
bemol –
dubl bemol –
bekar -

Al'teratsiya belgilari nota chiziqclariga va oralig'iga yozilib, lozim bo'lganda notalar oldiga, shuningdek, kalitlarning o'ng tomoniga ham qo'yilishi mumkin. Masalan:

Kalitdan keyin qo'yilgan al'teratsiya belgilari *kalit al'teratsiya belgisi*, notalar oldidan qo'yiladigan belgi esa *tasodifiy al'teratsiya belgisi* deyiladi.

Agar al'teratsiya belgilari kalit oldida qo'yilgan bo'lsa o'z kuchini butun asar davomida va barcha oktavalarda saqlaydi. Tasodifiy al'teratsiya belgisi esa o'z kuchini faqatgina bir takt davomida va o'z oldida turgan tovush uchungina saqlaydi, xolos.

Asosiy pog'ona yarim tonga ko'tarilganda diyez belgisi, yarim tonga pasaytirilganda esa bemol belgisi qo'yiladi.

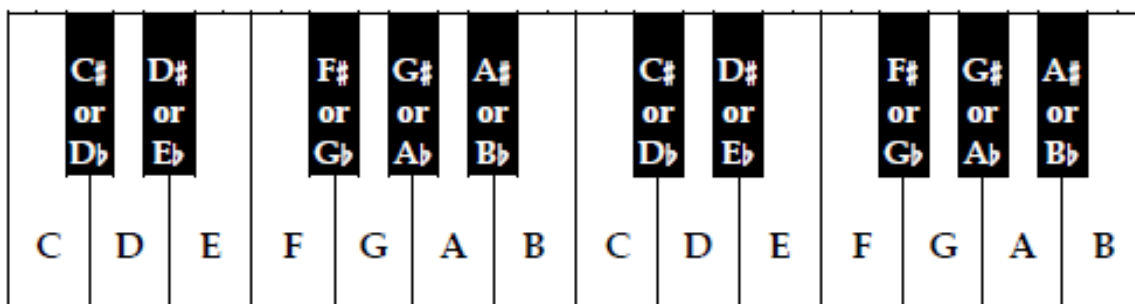
Agar tovush ikkita yarim tonga ko'tarilsa dubl-diyez, masalan, fa – dubl diyaz; ikkita yarim tonga pasaytirilsa – dubl bemol, masalan, si-dubl-bemol deb yuritiladi.

Bo'g'inli nomi	Harfli nomlari				
	Asosiy pog'onalar	Diyaz	Dubl-diyaz	Bemol	dubl-bemol
Do	C	<i>Cis</i>	<i>cisis</i>	<i>ces</i>	<i>ceses</i>
Re	D	<i>Dis</i>	<i>disis</i>	<i>des</i>	<i>deses</i>
Mi	E	<i>Eis</i>	<i>eisis</i>	<i>es</i>	<i>eses</i>
Fa	F	<i>Fis</i>	<i>fisis</i>	<i>fes</i>	<i>feses</i>
Sol	G	<i>Gis</i>	<i>gisis</i>	<i>ges</i>	<i>geses</i>
Lya	A	<i>Ais</i>	<i>aisis</i>	<i>as</i>	<i>ases</i>
Si	H	<i>His</i>	<i>hisis</i>	B	<i>heses</i>

Asosiy pogʻonalarning yuqorida koʻrsatilgan tartibda koʻtarilish va pasayishiga alʼteratsiya⁸ deyiladi.

***//* Alteratsiya belgilari:** Qora klavishlarni nomlash uchun ularga nisbatan eng yaqin joylashgan oq klavishning harfiy nomiga tovush balandligini oʻzgartiruvchi (modifikator, alteratsiya) belgi atamasini qoʻshib aytishadi. Alteratsiya belgilari quyidagilardir:

1. = **bemol**; oq klavishdan bitta yarim tonga **pastroq** (chap tomondagi) joylashgan klavisha.
2. = **bekar**; yuz bergan oʻzgarishlarni bekor qiladi; klaviaturada oq klavishlarni koʻrsatadi.
3. = **diyez**; oq klavishdan bitta yarim tonga **yuqoriroq** (oʻng tomondagi) joylashgan klavisha.

Engarmonik notalar: Engarmonik notalar degani bu bitta klavishni har xilcha nomlashdir. Masalan, Do-diyez deb ataladigan klavisha C dan yarim ton yuqori shuningdek D dan yarim ton pastroq joylasigan. Do-diyez bilan Re-bemol engarmonik notalardir. Oq klavishlar ham engarmonik nomlarga ega boʻlishi mumkin: yarim tonga koʻtarilgan B diyezi bilan C oq klavishda joylashadi.

Dubl bemol, dubl diyoz: **Dubl bemol** bemollangan notani, uning harfiy nomini saqlab qolib, yana bir boshqa yarim tonga pasaytiradi. Dubl bemollar, shunday qilib, oq klavishdan koʻra ikkita yarim tonga pastroq joylashadilar. Xuddi shunday, **dubl diyoz** (koʻrinishi x ga oʻxshaydi) diyezlangan notani, uning harfiy nomini saqlab qolib, yana bir boshqa yarim tonga koʻtaradi. Dubl diyezlar oq klavishdan koʻra ikkita yarim tonga yuqoriroq joylashadilar.⁹ *//*

3-§. DIAPAZON. REGISTR. TOVUSHLAR ENGARMONIZMI.

Musiqiy tovushqatorning eng past tovushdan eng yuqori tovushgacha boʻlgan umumiy hajmi **musiqiy diapazon** deyiladi. Inson tovushi yoki cholgʻu sozining

⁸ Alʼteratsiya – oʻzgartirish maʼnosini bildiradi.

⁹ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

diapazoni deganda ular ifodalay oladigan umumiy musiqiy diapazon nazarda tutiladi (masalan, fortepiano diapazoni $A_2 - s^5$).

Regist deb, ovoz yoki cholgʻu sozining alohida xarakterga ega boʻlgan tovush tusi bilan ajralib turadigan qismi (boʻlak, parcha) ga aytiladi.

Umuman olganda registrt 3 ga boʻlinadi;

- *pastki registrga* - subkontroktava, kontroktava va katta oktavalarni;
- *oʻrta registrga* - kichik, birinchi va ikkinchi oktavalarni;
- *yuqori registrga* - uchinchi, toʻrtinchi va beshinchi oktavalarni kiritish mumkin.

Fortepiano cholgʻusi tovushlarining registrlarga boʻlinishi:

/ *pastki registrga* // *oʻrta registrga* // *yuqori registrga*/

Turli cholgʻu sozlarining registri koʻpincha bir-biriga mos boʻlmaydi, masalan, basning yuqori registri alʼtning pastki registriga mos boʻladi, yoki valtornada yuqori registrga xos boʻlgan tovushlar klarnetning oʻrta registriga toʻgʻri keladi.

Shu sababdan, har bir tovush oʻzidan yarim ton pastda joylashgan asosiy pogʻonaning koʻtarilishi yoki oʻzidan yarim ton yuqori joylashgan asosiy pogʻonaning pasaytirilishi natijasida *hosila tovush* boʻlishi mumkin, masalan, fa-diyez va sol-bemol.

Ijroda balandligi bir xil, lekin nomi va yozilishi har xil boʻlgan pogʻonalar tengligiga **tovushlar engarmonizmi** deyiladi. Hosila pogʻona asosiy pogʻona bilan bir xil balandlikda ham boʻlishi mumkin, masalan, si-diyez bilan do yoki fa bemol bilan mi.

Fortepianodagi har bir qora klavishning ikkita nomi borligini yodda tuting. Uning oʻngidagi oq klavishning yarim tonga pasayishi va chapda turgan klavishning koʻtarilishi natijasida eshitiladigan tovushlar – tenglik sifatida keladi.¹⁰

Agar tovush ikki baravar koʻtarilsa (asosiy pogʻona ikki marta yarim tonga koʻtariladi) yoki ikki baravar pasaytirilsa ham shu holni koʻramiz. Masalan, fa-dubl diyez bilan sol; mi-dubl-diyez bilan fa-diyez; mi dubl bemol bilan re; do-dubl bemol bilan si bemol va h.k.

****/* Barcha engarmonik nomlar:** Quyida keltirilgan fortepiano klaviaturasida klavishlarning barcha engarmonik nomlari koʻrsatilgan.

¹⁰ Mishael pilhofer and Holly Day “Muzik Theory for dummies” Indiana USA 2007. Wiley Publishing Inc. Page 100.

	C#	D#		F#	G#	A#		C#	D#
	Db	Eb		Gb	Ab	Bb		Db	Eb
	Bx	Fb		Ex		Cb		Bx	Fb
C	D	E	F	G	A	B	C	D	E
B#	Cx	Dx	E#	Fx	Gx	Ax	B#	Cx	Dx
Db	Eb	Fb	Gb	Ab	Bb	Cb	Db	Eb	Fb

Butun ton: butun ton ikkita yarim tondan iborat. Masalan, C dan yuqoriga D gacha oraliqni ikkita yarim tonliklar Do dan Do-diyez va Do-diyez dan Re gacha to'ldiradi.¹¹

4-§. DIATONIK HAMDA XROMATIK YARIM VA BUTUN TONLAR

Oldingi mavzularda yarim ton va butun ton nima ekanligi haqida ta'rif berib o'tgan edik. Endi diatonik va xromatik yarim tonlar hamda butun tonlar bir-biridan nima bilan farq qilishini aniqlab olamiz.

Tovushqatorning yonma-yon joylashgan kichik pog'onasi orasida hosil bo'lgan yarim tonga **diatonik yarim ton** deyiladi. Tovushqatorning asosiy pog'onalari **mi-fa** va **si-do** yarim tonlarini hosil qiladi.

Bundan tashqari, asosiy tonlar bilan yonma-yon joylashgan ko'tarilgan yoki pasaygan hosila pog'onalar orasida ham diatonik yarim tonlar hosil bo'lishi mumkin. Masalan:

Bundan tashqari, ikki hosila pog'onalar orasida ham diatonik yarim tonlar hosil bo'lishi mumkin.

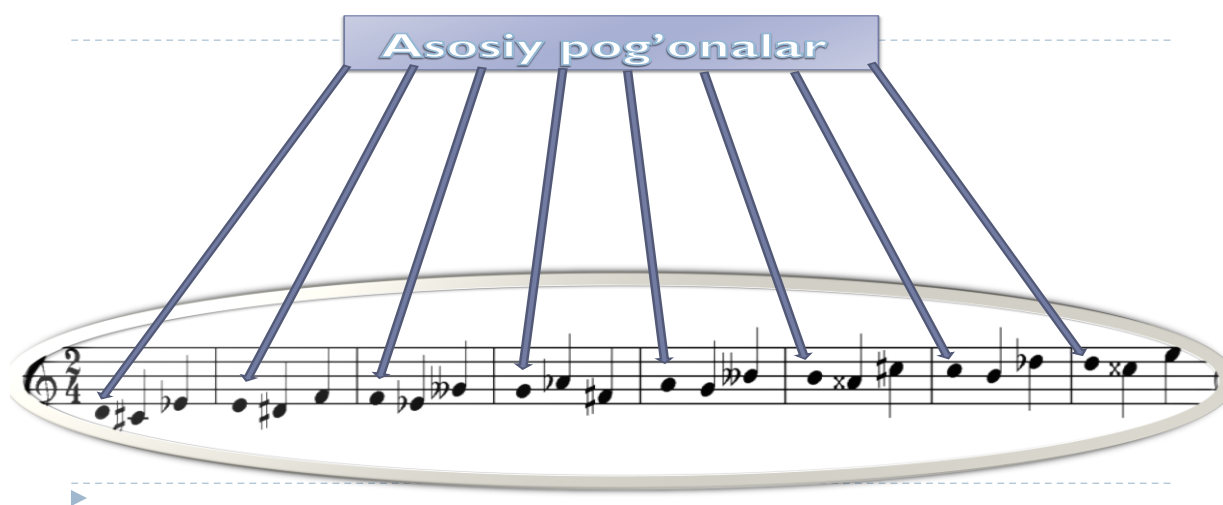
Xromatik yarim ton deb quyidagicha paydo bo'lgan tonlarga aytiladi:

a) asosiy pog'ona bilan uning ko'tarilgan yoki pasaygan pog'onasi orasida hosil bo'lgan yarim tonga **xromatik yarim ton** deyiladi. Masalan:

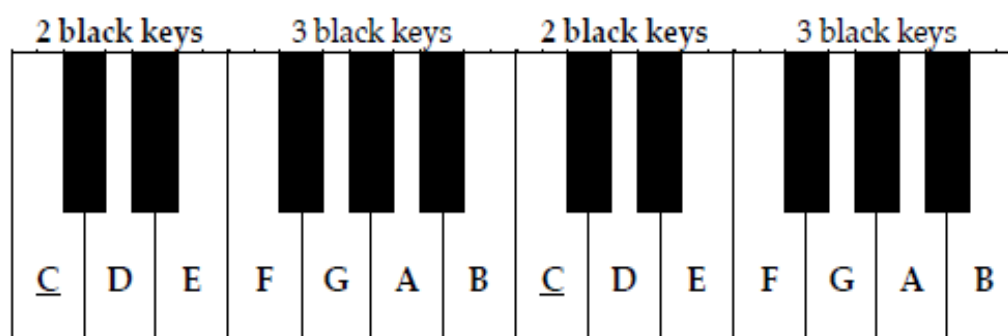
¹¹ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

v) bir pogʻonaning ikki chetidagi pogʻonalar orasida hosil boʻlsa.

//

Fortepiano klaviaturasi: Ushbu paragrafda fortepiano klaviaturasidan foydalaniladi, lekin atama va tushunchalar boshqa cholgʻu asboblarda shuningdek ovozga ham taalluklidir. Fortepiano klaviaturasi takrorlanadigan namuna dan tashkil topgan: ikki qora lavishli guruh uch qora klavishli guruh bilan almashinib keladi. Har **ikki** qora klavishli guruhning chap yonginasidan kelgan oq klavisha C harfi bilan belgilangan. G harfli klavishadan keyingilari qaytadan A harfi bilan boshlab nomlanadi.

Yarim ton. Diatonik (tabiiy) yarim ton: Yarim ton deb birorta fortepiano klavishasidan unga eng yaqin joylashgan (u xoh qora, xoh oq boʻlsin) keyingisigacha boʻlgan oraliqqa aytiladi. E dan F gacha oraliq yarim tondir, chunki E bilan F birin-ketin joylashgan. Xuddi shunday, B dan C gacha ham yarim ton. E dan F gacha va B dan C gacha oraliq **diatonik (tabiiy) yarim tondir**, chunki bu klavishlar harf nomlari qoʻshimchalar (alteratsiya belgilari)siz aytiladi.¹³ *//*

¹³ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

5-§. TOVUSHLARNING HARFIY TUZILMADA IFODALANISHI

Musiqa amaliyotida tovushlarni bo‘g‘in bilan yozishdan tashqari, lotin alfaviti asosida harf bilan yozish usuli ham keng qo‘llaniladi.

Yetti asosiy pog‘ona quyidagicha belgilanadi:

C	D	E	F	G	A	H
Do	Re	Mi	Fa	Sol	Lya	Si

Nota tovushlarining harfli tuzilmasi lotin alfavitiga asoslangan. Tovushlarning alfavit tartibi bo‘yicha biroz noto‘g‘ri joylashuviga sabab shuki, o‘rta asrlarda asosiy tovush lya (**a**) hisoblangan va undan so‘ng si bemol (**b**) tovushi kelgan. O‘sha davrda tovushqator quyidagicha bo‘lgan:

A	B	C	D	E	F	G
Lya	Si bemol	Do	Re	Mi	Fa	Sol

Keyinchalik si tovushining ahamiyati si bemol tovushidan ko‘ra kuchaydi. Bu uchun alfavit tartibida **a** va **g** dan so‘ng **h** ga zarurat sezilib qoldi.

Hosila pog‘onalarni yozish uchun harflarga qo‘shimcha bo‘g‘inlar qo‘shiladi: **is** – diyez; **isis** – dubl diyez; **es** – bemol; **eses** – dubl bemol. Masalan:

Cis – do diyez; **fisis** – fa dubl diyez. **Des** – re bemol; **geses** – sol dubl bemol.

Hosila pog‘onalardan faqat si bemoldagina qo‘shimcha bo‘g‘in bo‘lmaydi. Uning **V**, **v** harfi bilan yozilishi saqlanib qolgan.

Es bo‘g‘inida unli **a** va **e** harflari uchrasa, talaffuzning qulay bo‘lishi uchun **e** harfi aytilmaydi; mi bemolda ees o‘rniga **es**; lya bemolda **aes** o‘rniga **as** qo‘llaniladi va h.k.

Har bir oktavani belgilashda harflar ustiga qo‘shimcha raqamlar yoki chiziqchalar yoziladi. Katta va kichik oktavalarning tovushi katta yoki kichik harflar bilan yoziladi. Masalan, katta oktavaning lya tovushi katta **A** harfi bilan, kichik oktavaning sol tovushi – kichik **g** harfi bilan yoziladi.

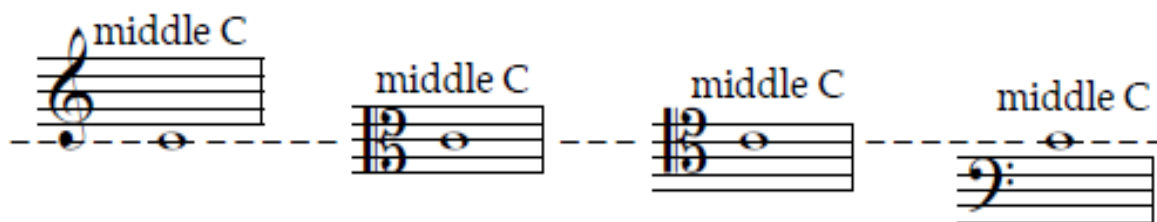
Birinchi oktavadan beshinchi oktavagacha bo‘lgan tovushlar qaysi oktavaga tegishli bo‘lsa shunday raqam, chiziqlar yoki kichik harflar bilan belgilanadi.

Masalan:

OKTAVALAR	HARFLAR BILAN BELGILANISHI
SUBKONTROKTAVA	Lya ₂ , Si ₂ ; A ₂ , H ₂
KONTROKTAVA	Do ₁ , Re ₁ , Mi ₁ , Fa ₁ , Sol ₁ , Lya ₁ , Si ₁ C ₁ , D ₁ , E ₁ , F ₁ , G ₁ , A ₁ , H ₁
KATTA OKTAVA	Do, Re, Mi, Fa, Sol, Lya, Si; C, D, E, F, G, A, H
KICHIK OKTAVA	do, re, mi, fa, sol, lya, si; c, d, e, f, g, a, h
BIRINCHI OKTAVA	do ¹ , re ¹ , mi ¹ , fa ¹ , sol ¹ , lya ¹ , si ¹ ; c ¹ , d ¹ , e ¹ , f ¹ , g ¹ , a ¹ , h ¹
IKKINCHI OKTAVA	do ² , re ² , mi ² , fa ² , sol ² , lya ² , si ² ; c ² , d ² , e ² , f ² , g ² , a ² , h ²
UCHINCHI OKTAVA	do ³ , re ³ , mi ³ , fa ³ , sol ³ , lya ³ , si ³ ; c ³ , d ³ , e ³ , f ³ , g ³ , a ³ , h ³
TO‘RTINCHI OKTAVA	do ⁴ , re ⁴ , mi ⁴ , fa ⁴ , sol ⁴ , lya ⁴ , si ⁴ c ⁴ , d ⁴ , e ⁴ , f ⁴ , g ⁴ , a ⁴ , h ⁴
BESHINCHI OKTAVA	do ⁵ ; c ⁵

Kontroktava bilan subkontroktava tovushlari qaysi oktavaga tegishli bo‘lsa, ostiga yoziladigan shunday raqamlar yoki chiziqlar va katta harflar bilan belgilanadi. Masalan: kontroktavaning si tovushi – H₂, subkontroktavaning lya tovushi – A₂.

***//* O‘rtalikdagi C notasi:** O‘rtalikdagi C fortepiano klaviaturasi qoq o‘rtasining chap tomonidan joylashgan C (Do) tovushdir; skripka kalitida o‘rtalik C notasi nota yo‘li ostidagi birinchi qo‘shimcha chiziqda yoziladi. Bas kalitida o‘rtalik C notasi nota yo‘li ustidan birinchi qo‘shimcha chiziqda yoziladi. Do kalitlari, ya’ni alt va tenor kalitlarida, o‘rtalik C notasi kalit belgisining markaziy nuqtasiga to‘g‘ri kelib yoziladi. Quyida ko‘rsatilgan barcha notalar fortepianoning bittagina klavishni (o‘rtalik C notasini) namoish etadi. *//*

Tayanch tushunchalar:

Musiqaviy soz, temperatsiyalangan soz, yarim ton, butun ton, hosila pog'onalar, kamerton, etalon tovush, 440 marta tebranish, diyetz, dubl-diyetz, bemol, dubl-bemol, bekar, nota chiziq-lari va oralig'i, kalit al'teratsiya belgisi, tasodifiy al'teratsiya belgisi Diapazon, registr, tovushlar engarmonizmi, musiqiy diapazon, tovush tusi, o'rta registr, yuqori registr, pastki registr, hosila tovush. Diatonik hamda xromatik yarim tonlar, diatonik hamda xromatik butun tonlar, yonma-yon joylashgan kichik pog'ona.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. To'liqsiz oktavalari qaysilar?
2. Oktava qaysi raqam bilan belgilanadi?
3. Katta oktava tovushlari raqamlari qanday qo'yiladi?
4. Qaysi notada qo'shimcha bo'g'in bo'lmaydi?
5. Musiqaviy soz deb nimaga aytiladi?
6. Kamerton qachon ixtiro qilingan?
7. Temperatsiyalangan soz deganda qanday soz tushuniladi?
8. Musiqiy soz standarti (etaloni) sifatida qaysi tovush qabul qilingan?
9. Yarim tonni tushuntiring.
10. Butun tonni ta'riflang.
11. Tovushqatorning asosiy pog'onalari orasida nechta yarim va butun ton bor?
12. Hosila pog'onalarni ta'riflab bering.
13. Al'teratsiya belgilari nimani ifodalaydi?
14. Nechta al'teratsiya belgisi bor?
15. Al'teratsiya so'zining ma'nosi?
16. Dubl-bemol nimani anglatadi?
17. Kalit al'teratsiya belgisi deganda nimani tushunasiz?
18. Tasodifiy al'teratsiya belgisi nima maqsadda qo'llaniladi?
19. Musiqiy diapazon deganda nimani tushunasiz?
20. Registr atamasi qanday ma'noga ega?
21. Necha xil registr bor?
22. Tovushlar engarmonizmini tushuntiring.
23. Hosila tovush qay holatda paydo bo'ladi?
24. Diatonik yarim ton deganda nimani tushunasiz?
25. Berilgan tovushdan xromatik yarim ton tuzing.
26. Xromatik butun tonga misollar keltiring.
27. Berilgan tovushdan xromatik butun ton tuzing.
28. Bir pog'onaning ikki chetidagi pog'onalar orasida hosil bo'lgan ton qanday ataladi?

III-BOB: NOTA TIZIMI.

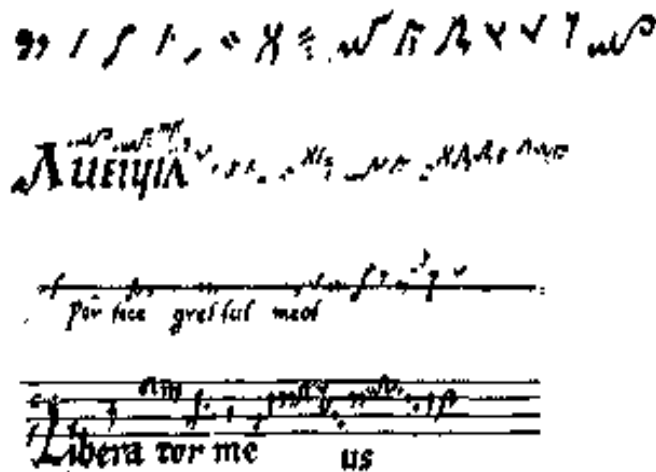
1-§. Nota yozuvi

Nota yo‘zuvi – bu tovushlarni *nota* deb ataluvchi yo‘zma belgilar yordamida ifodalashga qaratilgan tizimdir.

Ko‘p asrlar mobaynida musiqa asarlarini qog‘ozga aniq tushurish uchun qulay ko‘rgazmali yozuv tizimini topishga harakatlar qilingan edi. Musiqiy matnni qog‘ozga tushirishdagi murakkablik shunda bo‘lganki, tovushning *balandlik va cho‘zim* xususiyatlarini bitta belgi bilan ifodalash zarur edi. Bunday belgi *nota*¹⁴ degan nom oldi. Nota yozuvining ilk turi qadim Yunoniston san‘atida paydo bo‘lgan harfiy notatsiyasidir (notalar tizimi).

IX asrda g‘arbiy Evropa musiqa nazariyotida tovushlarning nisbiy balandligini va kuy xarakati yo‘nalishini *nevma* belgilari yordamida grafik aks ettirishga urinishlar qilingan edi. Biroq ular tovush balandligi o‘zgarishini taxminan ko‘rsata olar edi.

Nevmālar

Nevma yozuvi faqatgina *vokal musiqa* asarlarini qog‘ozga tushirish uchun qo‘llanilardi.

O‘rta asrlar davrida ilm, yozuv, bilimlar “madaniyat o‘chog‘i” deb hisoblangan monastirlarda to‘plangan edi. X asr oxirida Korbi nomli fransuz monastir rohiblari tomonidan musiqiy yozuvga nevmalarni kesib o‘tadigan gorizontaal qizil chiziq kiritildi. Uni ustiga yozilgan nevmalar kichik oktavaning *fa* tovushi deb xisoblanar edi. Keyinchalik unga yana bitta – sariq rangli chiziq qo‘shildi va qizil chiziqdan yuqoriroq joylashib, birinchi oktavaning *do* tovushini bildirardi.

¹⁴ Nota - (lotincha *nota*) – yozuv belgisi, belgi. Tovushning grafik ishorasi.

Musiqa nazariyotining haqiqiy islohotchisi, zamonaviy nota yozuvning asoschisi Gvido d'Areto (XI asr) geksaxordlar tizimi, pog'onalarni nomlashdan tashqari, to'rt chizikli nota yo'lini ham barqaror qildi. Kelgusida nota yo'lining chiziqlarini ko'paytirish va kamaytirish kabi xarakteristik harakatlar qilindi, ammo bu urinishlar muvaffaqiyatga uchramadi. Nihoyat, XIV asrda besh chizikli nota yo'li barpo etilib, hozirgacha eng qulay nota yo'li sifatida qo'llanilmoqda. Bunga sabab – beshta chiziqqa (qo'shimcha chiziklarsiz) ashulachi ovozining barcha o'rta balandli tovushlarini (*tessitura*¹⁵) yozib joylashtirish mumkinligi hamda nota o'qishda mo'ljal qilib olingan o'rta chiziqning tez va osonlik bilan topilishidir.

Nota belgisi ichi oq yoki bo'yalgan oval shaklida yoziladi. Tovushning cho'zimini ko'rsatish uchun notaga vertikal tayoqcha (shtil), dumcha, nuqta qo'shilishi mumkin. Notalar beshta gorizontial parallel chiziqlar tizimi deyiladigan *nota yo'liga* joylashadi – chiziqlar ustiga yoki ular orasiga yoziladi.

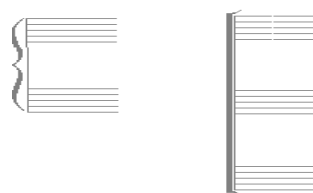

Nota yo'lining chiziqlari pastdan yuqoriga tomon sanaladi.

Asosiy chiziqlardan tashqari qisqa ham ishlatilishi mumkin. Ular nota yo'lining tepasidan yozilsa, pastdan yuqoriga tomon, yoki nota yo'lining pastidan yozilsa, yuqoridan pastga tomon sanaladi.

Odatda nota yo'li boshida beshta chiziqni birlashtiradigan vertikal *boshlang'ich chiziq* qo'yiladi. Ko'p xollarda musiqiy asar matni bir vaqtning o'zida ikkita, uchta va undan ortiq nota yo'lida bayon etilishi zarur bo'ladi. Shunda, barcha nota yo'llari umumiy boshlang'ich chiziq bilan birlashtiriladi. Unga qo'shib yana *akkolada* deyiladigan kavs ham yoziladi.

Figurali akkolada fortepiano, organ, arfa, bayan uchun yozilgan asarlar, *to'g'ri akkolada* ansambl, xor yoki orkestr uchun yaratilgan asarlarning yozuvida qo'llaniladi.

Musiqiy ohanglarni qog'ozda aks yettirishga urinishlar tajribasi uzoq asrlarga borib taqaladi. Bularga tabulatura, xorazm tanbur chizig'i va h.k.larni kiritish mumkin. Hozirgi kunda dunyo musiqa amaliyotida qo'llaniladigan nota yozuvi yagona standartlarga asoslangandir.

¹⁵ Tessitura – (italiyancha *tessitura*) – mato. Ovozda ustunlik kiluvchi registr.

Musiqiy tovushlar notalar¹⁶ vositasida yoziladi. Ular o‘rtasi bo‘yalmagan yoki bo‘yalgan doirachalardan iborat bo‘ladi.

Tovushlar turli cho‘zimlarga ega bo‘lganligi uchun ular vertikal *tayoqchalar* (*shtillar*), *bayroqchalar*, qisqa cho‘zimli tovushlarni bir guruhga birlashtirish uchun esa *qovurg‘achalar* - qo‘shimcha gorizontaal chiziqchalar bilan belgilanadi.

Tovushlar balandligini aniq belgilash uchun notalar beshta parallel chiziqdan iborat nota yo‘liga joylashtiriladi. Chiziqlar pastdan yuqoriga qarab sanaladi. Nota yo‘lining boshlanish qismida besh chiziqni birlashtiruvchi vertikal chiziq qo‘yiladi. Bu vertikal chiziq *boshlang‘ich chiziq* deb aytiladi.

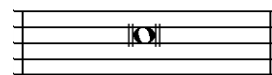
Notalar asosiy chiziqlardan tashqari nota yo‘lidagi chiziqlar ustida va oralig‘ida yoziladi. Masalan:

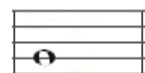
2-§. Nota cho‘zimlari

Tovush cho‘zimlari nomlari va ularning nota bilan yozilishi quyidagicha bo‘ladi:

Eng katta cho‘zimli tovush brevis deb yuritiladi:

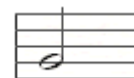

Katta cho‘zimli tovush - butun nota (1)

Butun cho‘zimli tovushning ikki marta

qisqargani – yarimtalik nota (1/2)

Yarimtalikning ikki marta qisqargani – chorak nota (1/4)

Chorakning 2 marta qisqargani – nimchorak nota (1/8)

Nimchorak notaning ikki marta qisqargani

O‘n oltitalik nota (1/16)

O‘n oltitalik notaning ikki marta

qisqargani – o‘ttiz ikkitalik nota (1/32)

O‘ttiz ikkitalik notaning ikki marta

qisqargani – oltmish to‘rttalik nota (1/64) va h.k.

¹⁶ Nota – lotincha so‘z bo‘lib belgi, yozuv ma‘nosini bildiradi.

Cho‘zimlarning bo‘linish jadvali.

Cho‘zimlar soni	Tovush cho‘zimlarining notali ishorasi				
1 ra					
2 ra					
4 ra					
8 ra					
16 ra					
32 ra					

Notalarning ritmik darajasi o‘zgarmas uzunlikni emas, balki nisbiy uzunlikni ifodalaydi. Har bir notaning ritmik darajasi keyingi uzunroq darajaning yarmi hisoblanadi. Qisqaroq notalar darajasi ham (64talik) shu kabidir.¹⁷

Notalar yozuvida asosiy chiziqlardan tashqari, ayrim notalar uchun qisqa qo‘shimcha chiziqlar ham ishlatiladi. Ular nota yo‘lining ostiga va ustiga yoziladi.

Notalar turli guruhlarga birlashtirilganda tayoqcha va qovurg‘achalarni yozish uchun qulay o‘rinlar tanlanadi. Bunda iloji boricha ularni nota yo‘lining o‘rta qismiga yozishga harakat qilish maqsadga muvofiq.

3-§. Tovushlar cho‘zimini uzaytiruvchi qo‘shimcha belgilar, nota yo‘li.

Musiqiy tovushlar asosiy cho‘zimlardan tashqari, nota yozuvida cho‘zimlarni uzaytiruvchi qo‘shimcha belgilar ham keng qo‘llaniladi.

Qo‘shimcha belgilarga quyidagilar kiradi:

a) **nuqta** - biror tovush cho‘zimini yarim baravar uzaytiradi, bu belgi nota doirachasining o‘ng tomonidan qo‘yiladi:

b) **ikki nuqta** – biror tovush cho‘zimini yarim baravar va uning asosiy cho‘zimidan yana chorak baravar uzaytiradi:

¹⁷ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011, Page 14.

v) **liga** – yonma-yon turgan bir xil balandlikdagi nota cho‘zimlarini birlashtiruvchi egri chiziq:

Bunday cho‘zimlarning davomiyligi ularning umumiy miqdoriga teng bo‘ladi.

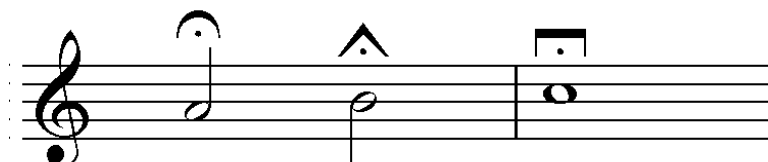
***/** Uzaytiruvchi nuqtalar (nuqtali notalar): Uzaytiruvchi nuqta** har qanday nota yoki pauzaga uning yarin davomligini qo‘shib beradi. Bunday cho‘zim **“nuqtali nota”** deyiladi. Masalan, nuqtalangan yarimntali nota bitta yarimntali nota plus bitta chorak notaga baravar, chunki chorak nota yarimntali notaning yarimidir. Bunga o‘xshab, nuqtalangan chorak nota bitta chorak nota plus bitta nimchorak notaga baravar, chunki nimchorak nota chorak notaning yarimidir.

$$\begin{aligned} \text{♩. (dotted half note)} &= \text{♩} + \text{♩} = \text{♩} + \text{♩} + \text{♩} \\ \text{♩. (dotted quarter note)} &= \text{♩} + \text{♩} = \text{♩} + \text{♩} + \text{♩} \end{aligned}$$

Ikki nuqtali notalar: Ikkinchi uzaytiruvchi nuqta (agar bor bo‘lsa) birinchi nuqta cho‘zimining yarimini qo‘shib beradi. Ular **Ikki nuqtali notalar** deb aytiladi. Masalan, ikki nuqtali yarimntali nota bitta yarimntali nota (birinchi nuqta uchun) plus bitta nimchorak nota (chorak notaning yarimi, ikkinchi nuqta uchun) notalarga baravar. **Ikki nuqtali notalar** davomligi, nuqtasiz notalar cho‘zimidan ko‘ra, 1,75 (1+0,5+0,25) vaqt davomiga teng bo‘ladi ¹⁸ */**

$$\begin{aligned} \text{♩.. (double-dotted half note)} &= \text{♩} + \text{♩} + \text{♩} \\ \text{♩.. (double-dotted quarter note)} &= \text{♩} + \text{♩} + \text{♩} \end{aligned}$$

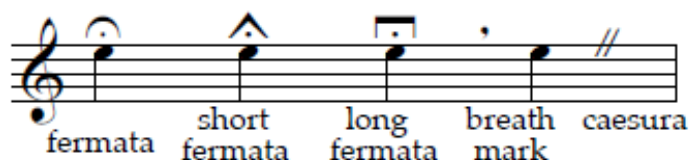
g) **Fermato** – tovush cho‘zimining musiqa asari dramaturgiyasi va kuy xarakteri xususiyatlari orqali ma’lum vaqtga uzayishini ko‘rsatuvchi belgi. Fermato o‘rtasiga nuqta qo‘yilgan kichik yarim doira shaklida bo‘lib, nota ustiga yoki ostiga yoziladi:

¹⁸ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

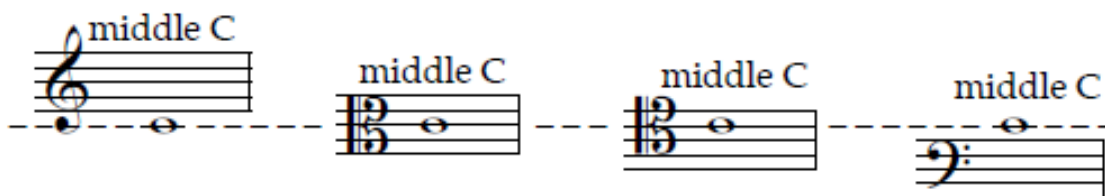
**** Fermatalar. Nafas belgilari. Sezura.**

Katta pauza: Fermatalar shuni ko‘rsatadiki, asar harakati to‘xtaydi va tovush dirijor yoki sozanda kuyning keyingi harakatini boshlamaguncha ushlanib turadi. Musiqiy matn, uslub va did fermataning qanchalik davomli bo‘lishini aniqlaydi. **Nafas belgisi** qisqa to‘xtashni ko‘rsatadi, puflama asboblari (truba) yoki ovoz uchun esa nafas olish joyini belgilaydi. **Sezura** (ayrimlarda “**katta pauza**” yoki **G.P.**) musiqaning butunlay to‘xtashini va uning davom etishidan oldingi pauzani anglatadi.

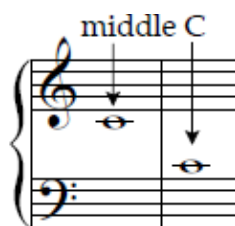

Fermatalar – konsertmeyster yoki solist ma’lum asarni ijro etilishini davom ettiradigan paytgacha nota cho‘zimini ushlab turishini va musiqani birgalikda tugatishni ifodalaydi. Musiqali kontekst uslub va did fermatoning qancha vaqt davom etishini bildiradi.¹⁹

O‘rtalikdagi C notasi: O‘rtalikdagi C fortepiano klaviaturasi qoq o‘rtasining chap tomonidan joylashgan C (Do) tovushdir; skripka kalitida o‘rtalik C notasi nota yo‘li ostidagi birinchi qo‘shimcha chiziqda yoziladi. Bas kalitida o‘rtalik C notasi nota yo‘li ustidan birinchi qo‘shimcha chiziqda yoziladi. Do kalitlari, ya’ni alt va tenor kalitlarida, o‘rtalik C notasi kalit belgisining markaziy nuqtasiga to‘g‘ri kelib yoziladi. Quyida ko‘rsatilgan barcha notalar fortepianoning bittagina klavishni (o‘rtalik C notasini) namoish etadi.²⁰

O‘rtalikdagi C notasi katta nota yo‘lida: Katta nota yo‘lida o‘rtalik C notasining har xil joyda yozilishi uning skripka yoki bas kalitiga tegishligidan kelib chiqadi. O‘rtalik C notasiso‘zma so‘zta’rimasida “o‘rta” qo‘shimcha chiziq demakdir,

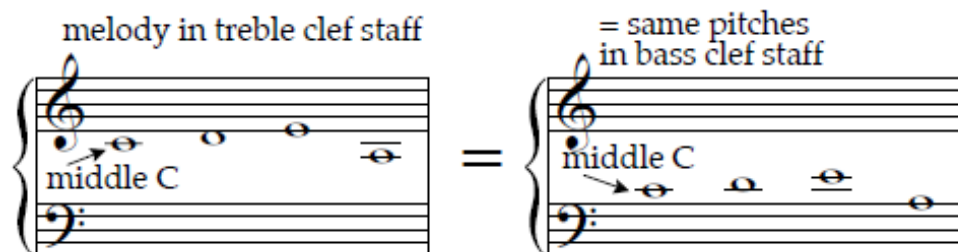

¹⁹ Music Theory Fundamentals High-Yield Music Theory, vol. 1. Copyright © 2011 by Mark Feezell. All Rights Reserved. Page 25

²⁰ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

skripka kalitida bir chiziq pastdan va bas kalitida bir chiziq ustidan qo‘shiladi.

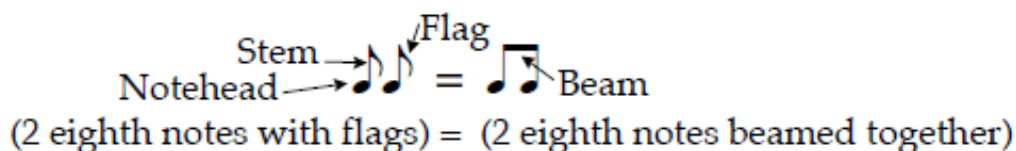
Nota yo‘llari o‘rtasida qo‘shimcha chiziqchalar: Qo‘shimcha chiziqchalardagi notalar ikkita nota yo‘lining o‘rtasida ham uchrashishi mumkin. Faqat ular skripka kaliti (ya’ni ong qo‘l) yoki bas kaliti (ya’ni chap qo‘l) partiyasiga tegishligini aniq ko‘rsatib yozish lozim.

Musiqqa elementlari: Musiqaning asosiy elementlari deb **tovushning muayyan toni** (notalarning baland/pastligi), **davomlilik** (notalarning qancha uzoq vaqt saqlanishi), **tembr** (umuman olganda, truba yoki klarnetning o‘ziga xos sadosi), va **dinamika/qattqlik** kabilar hisoblanadi. Ayrim mualliflar musiqqa elementlari qatoriga **chastota** (tovushni vujudga keltiradigan fizik tabranishlar tezligi) va **fakturani** (qarang **5.1. Faktura musiqada**) qo‘shib kiritadilar.

Nota yo‘li. Nota nomlari: Nota yo‘li musiqiy ton/tovushlarni notalashtirish (qog‘ozga tushirish) uchun beshta yondosh (parallel) chiziqdan foydalanadi. Baland ton/tovushlar nota yo‘lining yuqorirog‘ida yoziladi. Nota yo‘li chiziqdari quyidagisidan boshlab **1** dan **5** gacha nomerlanadi. **Nota nomlari** pastdan yuqori tomonga qarab harflar bilan ataladi: A, B, C, D, E, F, G, song qaytariladi A, B, C....²¹

Nota boshi, Shtil, Bayroqchalar, Qovurg‘alar: Notaning ovalli bo‘lagi **nota boshi** deb aytiladi. Uzunligi butun notadan qisqaroq notalar nota boshiga qo‘shib yoziladigan shtilga ega bo‘ldi. Uzunligi chorak notadan qisqaroq notalar ritmik kontekstga ko‘ra bayroqchalar yoki qovurg‘alarga egalik qiladi (qarang **paragraf 1.10. Nota yozuvi bo‘yicha qisqacha ko‘rsatmalar**). Sakkiztalik notalar bitta bayroqcha (yoki qovurg‘acha), o‘n oltitalik notalar ikkita bayroqcha (yoki ikkita qovurg‘a) egadir va x.k. Nota boshining nota yo‘lida o‘rnashgan joyi muayyan tovush notasini ko‘rsatadi. **/*

²¹ Music Theory Fundamentals High-Yield Music Theory, vol. 1. Copyright © 2011 by Mark Feezell. All Rights Reserved. Paragraf 1.2

4-§. KALITLAR

Bir ovozning tessiturasidagi tovushlarni notalashtirish jarayonida yozuv qiyinchiliklarisiz bitta nota yo‘lida yozilishi mumkin edi. Boshqa ovozning tessiturasini notaga tushurish uchun ko‘p sonli qo‘shimcha chiziqlardan foydalanishga majbur qilardi. Bundan tashqari, qo‘shimcha chiziq'larga yozilgan notalarni o‘qish jarayoni ham osonlikcha o‘tmaydi.

Ushbu masalani bartaraf etish uchun bir qator **kalitlar** ishga solindi. Kalitlardan har biri alohida biror ovoz diapazoniga mo‘ljalangan. Shunday qilib soprano, alt, tenor, bas va boshqa kalitlar vujudga keldi. Bu kalitlar **Do kalitlari** deb atalgan. Negaki, ular birinchi oktava *do* tovushning nota yo‘lidagi joylashuvini ko‘rsatadi. Baland ovozlar uchun kalit nota yo‘lining pastrog‘ida, past ovozlar uchun esa yuqorirog‘ida yozilib, qo‘shimcha chiziq'larga muhtojlikni hal qilardi. **Kalitning muhim bir vazifasi bor – unga biriktirilgan tovushning notasini nota yo‘lidagi joylashuvini ko‘rsatib turishdir.**

Kuyni nota yo‘lida joylashtirish uchun nota chiziq'lari ustiga va oralig‘iga tovushlarning muayyan balandligi maxsus belgi bilan biriktiriladi va bunga **kalit** deyiladi.

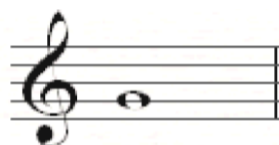
Kalit nota yo‘lining boshida asosiy chiziq'larning biriga qo‘yiladi. Bunda biror asosiy chiziq kalit markazini kesib o‘tishi shart.

Kalit ana shu chiziqda joylashgan notaga muayyan tovush yoki pog‘ona balandligini (nomini) belgilaydi, nota yo‘lidagi qolgan tovushlar joylashishi ham mana shu notaga moslanadi.

Cholg‘u musikasi rivojlanishi natijasida, nota yo‘li katta diapazondagi asarlar tovushkatorini o‘z ichiga sig‘dirolmay qolgach, yangi kalitlar, ya‘ni **Sol** bilan **Fa kalitlari** ishlatila boshlandi.

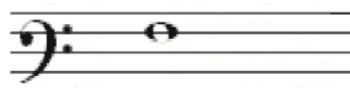
Hozirgi vaqtda musiqa amaliyotida asosan uchta xilma-xil kalit keng qo‘llaniladi.

Skripka (sol) kaliti:

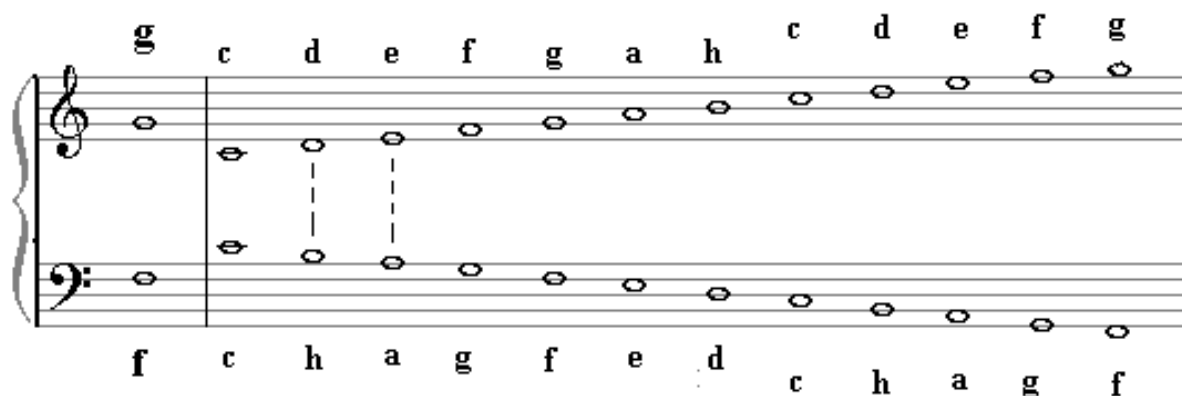
U ikkinchi chiziqda birinchi oktavaning sol tovushi balandligini belgilaydi.

Bas (fa) kaliti: To‘rtinchi chiziqda kichik oktavaning fa tovushi balandligini belgilaydi.

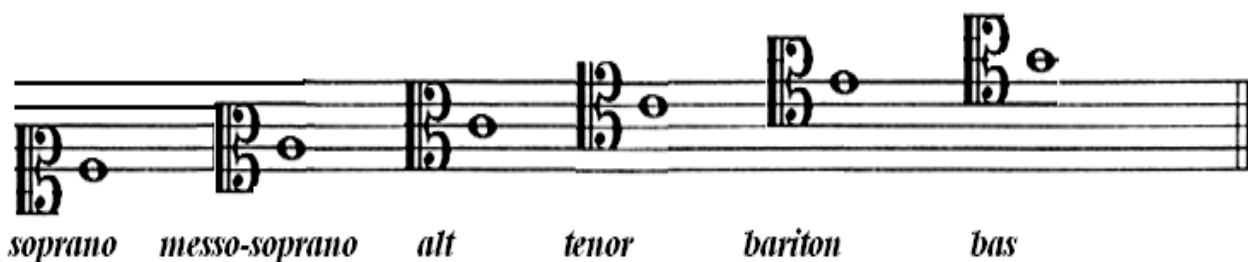
Zamonaviy nota yozuvida **skripka (Sol)** va **bas (Fa) kalitlari kalitlar tizimini** tashkil etadi. Bu tizim ikkita nota yo‘lini bitta qatorga birlashtirib, musiqaviy tizimning butun tovushqatorini qamrab oladigan imkonga qodir bo‘ldi

Kalitlar va notalar joylashuvlarining ko'zguli aksi

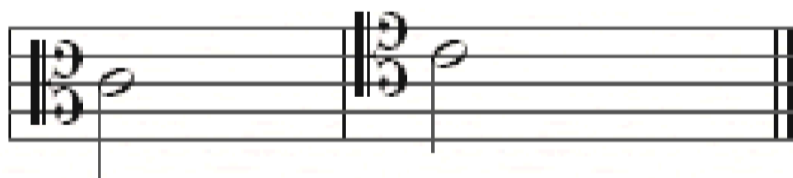

Skripka bilan bas kalitlari asosiy kalitlarga aylanib qoldi. Kalitlar tizimi birligi yana shu bilan ta'kidlanadiki, birinchi oktavali **do** tovush notasi, musiqaviy tovushqatorning markazi sifatida, nota yo'llari o'rtasida faraz qilinadigan chiziqda joylashadi. Undan qarama-qarshi tomonlarga qarab ketma-ket joylashgan notalar esa bir-birining kuzguli aksidir. Kalitlarning yozilishida ham ularning o'zaro aksi ko'rinadi.

Do kaliti besh xil bo'lib, uning asosan ikki xili, ya'ni **al't** va **tenor** kalitlari ko'p qo'llaniladi.

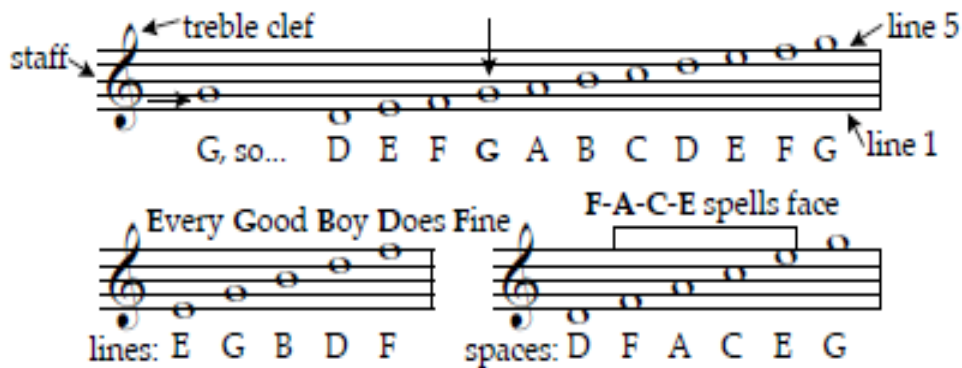
Al't kaliti birinchi oktavaning do tovushi balandligini *uchinchi chiziqda*, tenor kaliti esa xuddi shu tovush balandligini *to'rtinchi chiziqda* belgilaydi.

Al't kaliti asosan al't va trombon cholg'u asboblari uchun qo'llaniladi. **Tenor kaliti** esa violonchel', fagot va trombon uchun qo'llaniladi.

Musiqani notaga olishda qo'shimcha chiziqlarni haddan tashqari ko'paytirmaslik uchun nota yozuvida xilma-xil kalit belgilaridan foydalaniladi. Bu nota yozuvining o'qilishi va ijrosini osonlashtiradi.

**** Kalit, skripka kaliti:** Kalit birorta notani nota yo‘lining qay bir chizig‘ida (yoki chiziqalar orasida) joylashishini ko‘rsatadi. Kalit nota yo‘lining boshida yoziladi. **Skripka kaliti G (sol)** notaning ikkinchi chiziqda joylashishini ko‘rsatadi. Chiziqalar skripka kalitida E, G, B, D va F tonlarni ifodalaydi. Chiziqalar orasida esa F, A, C va E tonlar joylashadi.

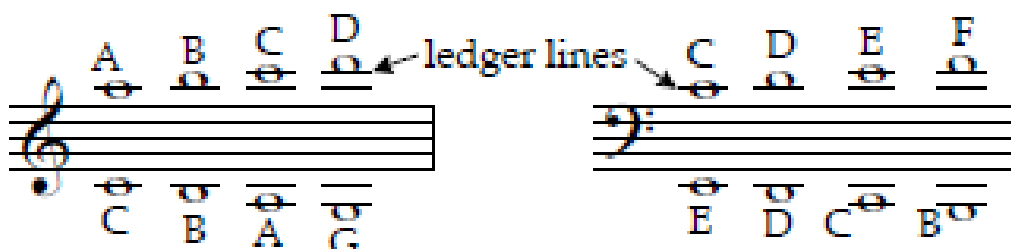

Bas kaliti: Bas kaliti F (fa) notaning to‘rtinchi chiziqda joylashishini ko‘rsatadi. Chiziqalar bas kalitida G, B, D, F va A tonlarni ifodalaydi. Chiziqalar

orasida esa A, C, E va G tonlar joylashadi.

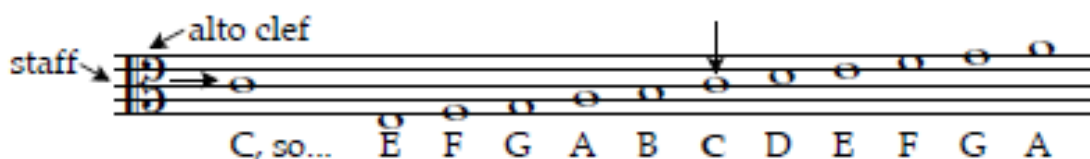
Qo‘shimcha chiziqchalar: Qo‘shimcha chiziqchalar nota yo‘lining tepa yoki pastida yoziladiga kalta chiziqchalardir. Ular har qanday kalit bilan ishlatilishi mumkin. Qo‘shimcha chiziqchalar faqat bitta nota uchun chiziladi; ular hech qachon boshqa yaqin joylashgan notaning qo‘shimcha chiziqchalari bilan bog‘lanmaydi.

Katta nota yo‘li: **Katta nota yo‘li** - bu qavs bilan birlashtirigan skripka va bas nota yo‘llaridir. Fortepiano uchun yozilgan musiqa, shuningdek arfa va marimba (ksilofon turidan) kabi cholg‘ular katta nota yo‘lidan foyalanadi. Gohida vocal (xor) musiqasi ham notalashtirilishida katta nota yo‘lini ko‘llaydi.

C (do) kalitlari. Alt kaliti: Barcha **C (do) kalitlari** C notaning nota yo‘lini qayerida joylashishini ko‘rsatadi. **Alt kaliti** C (do) kaliti bo‘lib, uning qoq o‘rtasi pastdan uchinchi chiziqqa tog‘ri keladi va uni C bilan belgilaydi. Alt (skripka oilasiga oid to‘rli cholg‘u asbob) uchun partiyalar deyarli hamisha alt kalitida yozuladi.

Tenor kaliti: **Tenor kaliti** C (do) kaliti bo‘lib, uning qoq o‘rtasi pastdan

to‘rtinchi chiziqqa tog‘ri keladi va uni C bilan belgilaydi. Fagot va trombon uchun musiqa ba‘zan tenor kalitida yoziladi, biroq ikkala asbob ko‘p hollarda bas kalitida o‘qiladi.²² **/*

²² Music Theory Fundamentals High-Yield Music Theory, vol. 1. Copyright © 2011 by Mark Feezell. All Rights Reserved. Paragraf 1.1

5-§. PAUZALAR.

Musiqa tovushi yangrashining vaqtincha to'xtalishi **pauza** deyiladi. Nazariy hamda amaliy jihatdan tovush cho'zimplari qanday o'lchansa, pauzalar davomiyligi ham shunday o'lchanadi:

Butun pauzaning yozilishi:

Yarim pauzaning yozilishi:

Chorak pauzaning yozilishi:

Sakkiztalik pauzaning yozilishi:

O'n oltitalik pauzaning yozilishi:

O'ttiz ikkitalik pauzaning yozilishi:

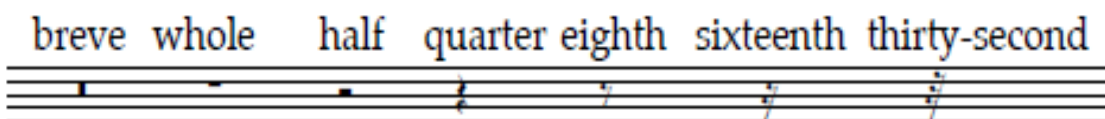

Oltmish to'rttalik pauzaning yozilishi:

Pauzalarni uzaytirishda notalarda qo'llaniladigan nuqtalardan foydalaniladi. Nuqtalarning ahamiyati bunda avvalgidek qoladi.

*** **Pauzalar: Pauzalar** xuddi notalarga o'xshaydi, lekin sukunat davomliigini ko'rsatadi. Breve nomli pauza butun pauzadan ikki barobar uzunroq, butun pauza yarimtali pauzadan ikki barobar uzunroq, va x.k. Eslab qoling, butun nota xuddi yerdagi chuqurlik (o'ra)ga o'xshaydi.²³ ***

Tayanch tushunchalar

Nota yo'zuvi, nota, nota yo'li, kalit, tovushlarning asosiy chozimlari, cho'zimplarning asosiy bo'linishi, pauza. Nota cho'zimi, notaning yozilishi, tabulatura, xorazm tanbur chizig'i, vertikal tayoqchalar (shtillar), bayroqchalar, qo'shimcha gorizental chiziqchalar, boshlang'ich chiziq. Nota yozuvida cho'zimplarni uzaytiruvchi qo'shimcha belgilar, nuqta, ikki nuqta, liga, fermato. Kalit, skripka (sol) kaliti, bas (fa) kaliti, do kaliti, al't kaliti, tenor kaliti, qo'shimcha chiziqchalar.

²³ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

Tovushlarning harfiy tuzilmasi, lotin alfaviti asosida harf bilan yozish usuli, qo‘shimcha bo‘g‘inlar, har bir oktavani belgilash usullari. Pauzalar, butun pauza, yarim pauza, chorak pauza, sakkiztalik pauza, o‘n oltitalik pauza, o‘ttiz ikkitalik pauza, nuqtalar.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Notalar qanday maqsadda yoziladi?
2. Nota yo‘li nechta chiziqdan iborat bo‘ladi?
3. Tayoqcha, bayroqcha, qovurg‘achalar – nima maqsadda qo‘yiladi?
4. Notalar 5 ta chiziqda qay tartibda yoziladi?
5. Nota cho‘zimlari qanday nomlanadi?
6. O‘ttiz ikkitalik notani alohida va turkumlangan holda yozib ko‘rsating.
7. Tovush cho‘zimini uzaytiruvchi qo‘shimcha belgilarga qaysilar kiradi?
8. Nuqtaning vazifasini aytib bering.
9. Ikki nuqta nima maqsadda qo‘llaniladi?
10. Liganing vazifasi nimadan iborat?
11. Fermato qay holatlarda qo‘yiladi?
12. Tovush cho‘zimini uzaytiruvchi yana qaysi belgilarni ayta olasiz?
13. Liga va legatoning farqini tushuntiring.
14. Necha xil kalit mavjud?
15. Skripka kalitini ta’riflab bering.
16. Bas kalitini ta’riflang.
17. Do kalitining asosan necha xili bor? Ularni sanab, tahlil qiling.
18. Tenor kaliti qanday maqsadlarda qo‘llaniladi?
19. Fortepiano musiqasini yozishda asosan qaysi kalitlardan foydalaniladi?
20. Tovushlarning yettita asosiy pog‘onasi qaysi harflar bilan belgilanadi?
21. **B** va **H** harflari bilan belgilanadigan notalar qo‘llanishini tushuntiring.
22. Hosila pog‘onalar qay tartibda yoziladi?
23. **es** belgisi bilan qaysi tovush ifodalanadi?
24. **mi**³ qaysi nota tovushini ifodalaydi?
25. Pauza atamasining lug‘aviy ma’nosi?
26. Pauzaning ahamiyati nimadan iborat?
27. Pauzalar davomiyligi qanday o‘lchanadi?
28. O‘n oltitalik pauza qanday yoziladi?
29. Chorak pauza qanday sanaladi?
30. Yarim pauza qanday yoziladi?
31. O‘ttiz ikkitalik pazani misol orqali sanab bering.
32. Butun pazani sanang.
33. Ikkita chorak pazani sanang.

IV-BOB: KO‘P OVOZLI NOTA YOZUVI, DINAMIKA VA NOTA YOZUVINI QISQARTIRUVCHI BELGILAR.

1-§. Ko‘p ovozli musiqa yozilishi.

Ko‘p ovozli musiqa notaga yozish uchun bir nechta nota chiziqlaridan foydalaniladi. Masalan, nota yo‘lida ikki mustaqil ovozni yozish mumkin. Bunday hollarda nota tayoqchalari qarama - qarshi tomonga qaratilib, har bir ovoz uchun ayrim-ayrim yoziladi. Yuqori ovoz tayoqchalari yuqoriga, pastki ovoz tayoqchalari esa pastga qaratilgan bo‘ladi.

Fortepiano musiqasi chap tomondan maxsus qavs bilan birlashtirilgan ikkita nota yo‘liga yoziladi. Bunday qavs akkolada deyiladi:

To‘rt ovozli xor musiqasi ikki, uch yoki alohida (to‘rt nota yo‘lida) yoziladi:

Musiqa amaliyotida uchraydigan qo‘sh tovushlar va akkordlar (birdaniga

A musical notation example showing four staves labeled SOPRANO, ALTO, TENOR, and BASS. Each staff has a treble clef. The staves are empty, representing a four-part vocal setting.

chalinadigan bir nechta tovushlar) ko‘pincha bitta tayoqcha bilan yoziladi. Fortepiano musiqasi esa kamdan-kam hollarda to‘rt nota yo‘lida, ba‘zan esa uch nota yo‘lida yoziladi. Arfa va organ asboblari uchun yoziladigan notalarda maxsus qavs qo‘llaniladi.

Yakka ovoz yoki yakka soz va fortepiano uchun mo‘ljallangan asarlar uch nota yo‘lida yoziladi. Fortepiano ishtirok etmaydigan xilma-xil tarkibli ansambllar va orkestr uchun musiqa yozilganda, barcha nota yo‘llarini birlashtiruvchi to‘g‘ri qavs qo‘llaniladi. To‘rt ovozli xor musiqasi alohida-alohida (bolalar, xotin - qizlar, erkaklar xori) va aralash tarkibli xor musiqasi ikki yoki to‘rt nota yo‘lida yoziladi.

Xilma-xil ansambllar, orkestrlar, xor, va torli kamer ansambllari (masalan kvartet) mo‘ljallangan musiqa yozish shakli **partitura** deyiladi.

2-§. DINAMIK BELGILAR

Musiqada uning eshitalish kuchi turli darajalarda namoyon bo‘ladi. Bu tovush kuchi dinamik belgilar bilan ko‘rsatiladi. Dinamik belgilar katta ifoda kuchiga ega. Masalan, kuyning ko‘tariluvchi harakati eshitalish kuchini oshirib boradi, quyilash tiruvchi harakati esa, eshitalishning pasayishiga olib keladi.

Musiqada keng qo‘llaniladigan dinamik iboralar:

a) **muttasil kuchlilik darajasini belgilovchi belgilar:**

fortissimo - <i>ff</i> juda kuchli	forte - <i>f</i> kuchli
mezzo forte - <i>mf</i> o‘rtacha kuchli	pianissimo - <i>pp</i> juda past
piano - <i>p</i> past	mezzo piano - <i>mp</i> o‘rtacha past

Xorijiy adabiyotlarda dinamik belgilar quyidagicha berilgan bo‘lib, undagi yangilik (*f*, *p*) belgilarining juda-juda baland va juda-juda past belgilari qo‘llaniladi.

***/** Dinamik belgilari: Dinamik belgilari** tovish qattiqligi darajasini ko‘rsatish uchun qo‘llaniladi:

ppp = **pianississimo** = juda, juda yumshoq, sekin

pp = **pianissimo** = juda yumshoq, sekin

p = **piano** = yumshoq, sekin

mp = **mezzo-piano** = o‘rtacha sekin

mf = **mezzo-forte** = o‘rtacha qattiq, baland

f = **forte** = qattiq, baland

ff = **fortissimo** = juda qattiq, baland

fff = **fortississimo** = juda, juda qattiq, baland

fp = piano hamrohligidagi forte; hamda **mfp**, **ffp**, va x.k.

sfz = sforzando = kuchli, kutilmagan aksent (urg‘u) ²⁴

fz = baquvvat, ammo **sfz** ga oxshab qo‘qqisidan bo‘lmagan ²⁵ */**

b) **muttasil o‘zgaruvchi kuchlilikni ifodalovchi belgilar:**

crescendo - yoki kuchaytirish belgisi -

poco a poco crescendo - sekin asta kuchaytirib

diminuendo – yoki pasaya borish belgisi -

poco a poco diminuendo - sekin asta pasayish

smorzando - tina boshlash

morendo - tina boshlash

²⁴ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

²⁵ Music Theory Fundamentals High-Yield Music Theory, vol. 1. Copyright © 2011 by Mark Feezell. All Rights Reserved. Page 24

v) kuchlilik darajasini o'zgartirish uchun qo'llaniladigan belgilar:

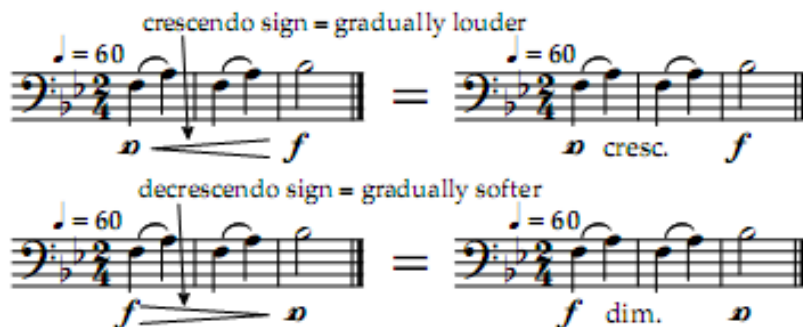
piu forte - yana kuchli

meno forte - sal kuchli

sforzando - *sf* ayrim tovushlarning keskin zarbi.

**** Kreshendo. Diminuendo. Dekreshendo: Kreshendo va Diminuendo** belgilari tovush qattiqligining sekin-asta kuchayib borishi yoki pasayib borishini ko'rsatadi. Ba'zan, belgilar o'rniga **crescendo** (*cresc.*), **diminuendo** (*dim.*) yoki **decrescendo** (*decresc.*) kabi so'zlar yoziladi.

Qo'shiq muallifi dinamikani atamalar va ularning belgilari yoki qisqartmalari tordamida ifodalay oladi. Ko'pgina musiqiy atamalar italyan tilidan kirib kelgan.²⁶

<u>Term name</u>	<u>Pronunciation</u>	<u>Definition</u>	<u>Sign</u>
Pianissimo	(Pee-ahn-ee-see-moe)	Very Soft	<i>pp</i>
Piano	(Pee-ahn-oe)	Soft	<i>p</i>
Mezzo Piano	(Med-zoe Pee-ahn-oe)	Medium Soft	<i>mp</i>
Mezzo	(Med-zoe)	Medium	<i>m</i>
Mezzo Forte	(Med-zoe Four-tay)	Medium Loud	<i>mf</i>
Forte	(Four-tay)	Loud	<i>f</i>

Dinamikaning o'zgaruvchan darajalari qo'shiq ijro etilayotgan vaqtda ko'tarilib va pasayib borishi yoki yoqimli bo'lishi uchun xizmat qiladi.²⁷

<u>Term name</u>	<u>Pronunciation</u>	<u>Definition</u>	<u>Sign</u>
Crescendo	(Kre-shen-doe)	Gradually increase	<i>cresc.</i>
Decrescendo	(Da-kre-shen-doe)	Gradually decrease	<i>decresc.</i>
Diminuendo	(Di-min-u-en-doe)	Gradually decrease	<i>dimin.</i>
Forzando	(Four-tsan-doe)	Heavy accent	<i>fz</i> , ^
Sforzando	(Sfor-tsan-doe)	With force	<i>sf, fp</i>
Swell	(Swell)	Increase & decrease	<>
Pressure Tone	(Pressure Tone)	Suddenly increase	<

²⁶ James Tackett. "Fundamentals of church music Theory" Austin Christian Acappella Music. Abilene Christian University. 2009. Page 63

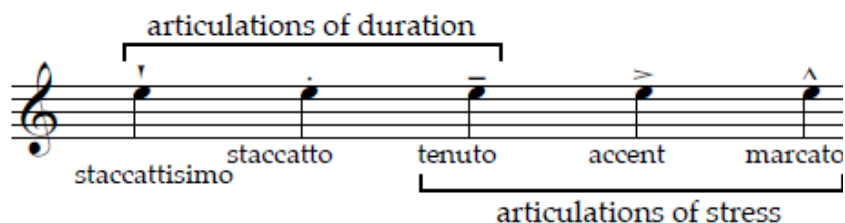
²⁷ James Tackett. "Fundamentals of church music Theory" Austin Christian Akappella Musik. Abilene Christian University. 2009. Page 63

Ijro etiladigan qo‘shiq **holati** haqida ma’lumot beradigan dinamik uslublar 4ta;²⁸

<u>Term name</u>	<u>Pronunciation</u>	<u>Definition</u>	<u>Sign</u>
Legato	(Leh-gah-toe)	Smooth and connected	
Staccato	(Stah-kah-toe)	Short and separated	
Marcato	(Mar-kah-toe)	Accented	
Portamento	(Pour-tah-men-toe)	Gliding downward	

Dinamik, Ijro etish va Temp belgilari: Dinamik belgilari, Artikulyatsiya belgilari, Legato, ijro texnikalari, Fermatalar, Nafas belgilari, Sezura, Katta pauza, Kreshendo, Diminuendo, Dekreshendo, Temp, BPM, M.M., Itliyancha temp.

Artikulyatsiya belgilari: Artikulyatsiya belgilari notalarni qay tarzda, ya’ni qanchalik davomli yoki qay darajadagi bosim bilan ijro etish kerakligini aniq ko‘rsatma beradilar. **Staccatissimo** o‘ta qisqa davomlilikni anglatadi. **Staccato** qisqartirilgan davomlilikni anhlataadi. **Tenuto** ikkita vazifaga ega: u to‘liq davomlilikni yoki **yengil bosim** yohud urg‘uni ifodalaydi. **Aksent** (tenutodan ko‘ra ko‘proq) bu bosim yoki urg‘u berish demakdir. **Markato** qattiq bosishdir. **Davomlilikka** oid artikulyatsiya belgilari (**staccatissimo, staccato, tenuto**) **urg‘u berish** birorta belgisi (**tenuto, aksent, markato**) bilan qo‘shilishi mumkin. **/**

3-§. NOTA YOZUVINI QISQARTIRISH BELGILARI

Nota yozishda uni soddalashtirish va qisqartirish uchun qator belgilar qo‘llaniladi:

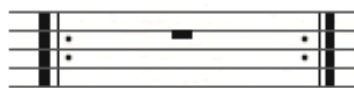
1) nota o‘qilishini murakkablashtiradigan qo‘shimcha chiziqlarni ko‘paytirmaslik maqsadida musiqa asarlarining ma’lum qismida bir oktava yuqoriga yoki pastga ko‘chirish belgisi qo‘yiladi.

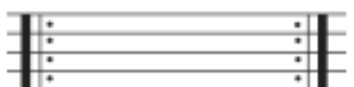
²⁸ James Tackett. “Fundamentals of church music Theory” Austin Christian Acappella Music. Abilene Christian University. 2009. Page 63

Bir oktava yuqori yoki pastga ko‘chirilishi nuqtali (punktir) chiziq tugagan joygacha davom etadi;

2) qaytarish belgisi – repriza, asarning ma’lum bir qismini yoki uni boshdan oxirigacha qaytarish uchun qo‘yiladi.

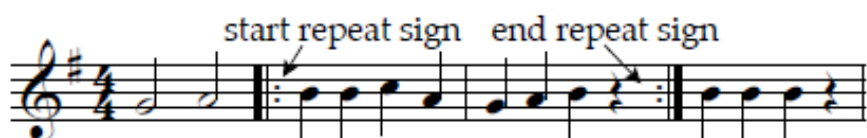

Ko‘pgina zamonaviy musiqalarda qaytarish belgilari 4ta nuqta yoki 2ta nuqta bilan belgilanadi. Qaytarish belgilari asar bo‘limini takrorlanishini bildiradi. Takt chizig‘ining chap tomonidagi belgi oldingi takt chizig‘ining o‘ng tomonidagi belgiga sakrashini bildiradi. Agar o‘rnatilgan belgilar takt chizig‘ining o‘ng tomonida to‘qnashmasa, qo‘shiqning boshiga sakraydi.²⁹

Agar qaytariladigan qismning yoki butun asarning tugallanish qismi o‘zgaradigan bo‘lsa, o‘zgaruvchi taktlar ustiga kvadrat qavslar qo‘yiladi. Qavsdan keyin qaytariladigan taktlar yoziladi va ular ustiga ham kvadrat qavs qo‘yiladi. Qavs ustiga 1 va 2 raqamlari yoziladi.

/** Oddiy takror (repriza belgisi): So‘nggi takror belgisi** ijrochiga ie zahotiy oq **boshlang‘ich takror belgisiga** yoki, agar u yo‘q bo‘lsa, asar boshiga qaytib, uni yana bir bor ijro etish kerakligini aytib turadi.³⁰ ***/*

Raqamlar - birinchi vol’ta, ya’ni birinchi marta va ikkinchi marta qaytarilishini bildiradi:

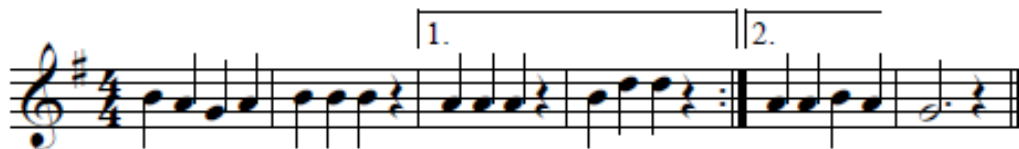
3) agar asar uch qismli shaklda yoziladigan bo‘lsa, u vaqtda uchinchi qism qayta yozilmaydi va ikkinchi qismdan keyin: **da capo al fine** – ya’ni «boshdan oxiri so‘zigacha» deb, birinchi qism oxirida esa – **fine** (oxiri) so‘zi yoziladi. Birinchi qism eng boshidan qaytarilmasa, qaytarish boshlanadigan takt ustiga **segno** belgisi

²⁹ James Tackett. “Fundamentals of church music Theory” Austin Christian Akappella Musik. Abilene Christian University. 2009. Page 57

³⁰ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

qo'yiladi, ikkinchi qism oxirida esa: **Dal segno al fine** – ya'ni «segno belgisidan to oxirigacha» - deb yoziladi.

**** 1- va 2- xotimalar (volta): Birinchi va ikkinchi xotima (volta)** musiqiy asar ikki marta ijro etilish kerakligini ko'rsatadi. **“2x only”** (pastki misolda ko'rsatilmagan) bu asar faqat ikki marta ijro etiladi demakdir.

Har bir asarning qaytariladigan qismidan oldin keladigan qismiga o'tilganda: **Da capo al Segno poi coda** - ya'ni «boshidan segno belgisiga, so'ngra koda belgisiga o'tilsin» - deb yoziladi;

D.C. al fine (Da capo al fine): D.C. (da capo – “boshidan boshlab”) asarni boshidan takrorlab chalish ma'noni anglatadi. **Al fine** esa takroriy ijroni “fine” belgisigacha davom etish kerak degani. Odatda, musiqachilar D.C. dan keyin qayta ijrosida birinchi voltani tashlab o'tadi. Pastki misolda raqamlar quyidagilarni ko'rsatadi: (1) 1- takti birinchi xotima bilan ijro etish; (2) 1- takti takrorlan chalish; (3) ikkinchi xotimaga sakrab o'tish, (4) oxirgi yozilgan taktgacha chalish; (5) D.C. belgisidan kuyni “boshiga” o'tish; va (6)/(7)/(8) kuyning 1- takt, so'ng ikkinchi xotima va dovomini **Fine** belgisigacha ijro etib, kuyni tugatish.³¹

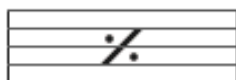

³¹ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

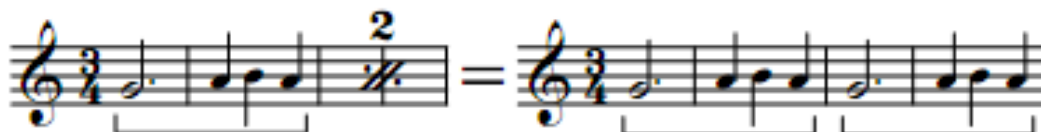
3) Turli xil musiqa asboblari ijro etiladigan asarlarni yozishda qo'lyozma holatlarda takt ichida keladigan maxsus belgi qo'llaniladi.³²

5) ma'lum takti bir yoki bir necha marta takrorlash lozim bo'lsa quyidagi belgi yoziladi.

6) 2 takti qaytalish kerak bo'lganda quyidagi belgi ishlatiladi.³³ **/**

6) biror kuy tuzilmasini bir takt orasida bir marta yoki bir necha marta takrorlash kerak bo'lsa, u qaytadan yozilmasdan, qovurg'achalari cho'zimiga teng keladigan chiziqlar bilan almashtiriladi.

7) bir muvozanatda tez va ko'p marta takrorlanadigan ko'p tovush yoki tovushlar yig'indisi tremolo (*tremolo*) deyiladi. Tremoloda takrorlanuvchi tovush bo'lsa, chamalangan tuzilmaning umumiy cho'zimi shunga mos nota bilan ifodalanadi. Chiziqchalar esa, tuzilmaning qaysi cho'zimlarida ijro etilishini ko'rsatib turadi.

8) tovushni ikki oktavada ijro etish talab etilsa, nota ustiga yoki ostiga 8 raqami yoziladi. Bu mazkur tovush ikki oktavada ijro etilishi kerakligini ko'rsatib turadi.

Agar musiqa asari tovushlarini uzluksiz ikki oktavada ijro etish talab etilsa: yuqoridan bo'lsa- **all 8 va** va pastdan bo'lsa - **all 8 va bassa** belgisi yozib qo'yiladi.

³² Music Theory Fundamentals High-Yield Music Theory, vol. 1. Copyright © 2011 by Mark Fezell. All Rights Reserved. Page 23

³³ Music Theory Fundamentals High-Yield Music Theory, vol. 1. Copyright © 2011 by Mark Fezell. All Rights Reserved. Page 23

8) Segno – (senio) takt ustiga kuyiladigan belgi – asarda qaytarish boshlanadigan yoki tamom bo‘ladigan joyini ko‘rstuvchi belgidir -

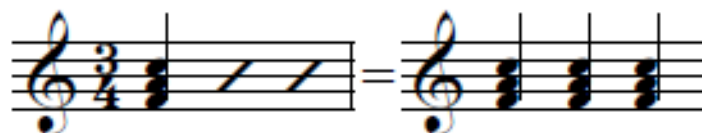
9) tremolo – ikki tovush yoki tovushlar yig‘indisi tez, tekis va ko‘p marta almashib takrorlanishiga deyiladi.

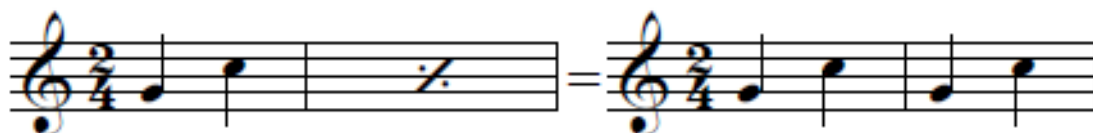
***/** D.S. al coda. Dal segno al coda. D.S. al fine D.C. al coda: D.S.(dal segno)** belgi kuy harakatining orqaga maxsus belgi qo‘yilgan joyga qaytish kerakligini bildiradi (quyidagi misolga qaran; segno belgisi), **al coda** esa kuyni Coda belgisigacha takror ijro etib, so‘ng coda qismining o‘ziga sakrab otishni aytadi. Misoldagi raqamlar quyidagini ko‘rsatadi: (1) boshdan D.S.al codagacha parchani chalish; (2) orqaga (dal segno) belgiga qaytish; (3) “codaga sakrash” belgigacha chalish, va (4)/(5) coda o‘ziga otib, oxirigacha chalish. **D.S. al fine** (al coda emas) va **D.C. al coda** (al fine emas) kabi shartli belgilar ham bo‘lishlari mumkin.

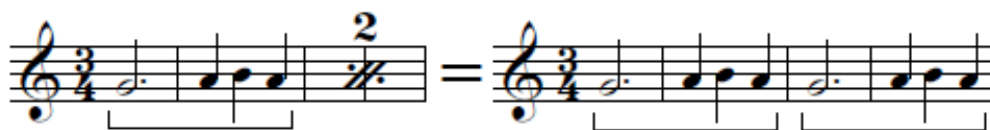
Takrorlangan hissa: Takrorlangan hissa belgisi faqat qo‘lyozmalarda va ritm beruvchi cholg‘ular (gitara, baraban, gohida fortepiano) partiyasida qo‘llaniladi.

Takrorlangan takt: Takrorlangan takt faqat gitara, baraban, fortepiano partiyasida qo‘llaniladi.

Ikki-taktli takror: Ikki-taktli takror faqat gitara, baraban, fortepiano partiyasida qo‘llaniladi. To‘rt-taktlik takrori ham o‘lishlari mumkin. Ular toqrttali slesh belgisi va 4 raqam bilan ko‘rsatiladi. Bundan ko‘proq taktli parchalarni takrorlash uchun oddiy rapriza belgisidan foydalaniladi.³⁴ **/*

Tayanch tushunchalar

Ko‘p ovozli musiqa, nota tayoqchalari, akkolada, to‘rt ovozli xor musiqasi, qo‘sh tovushlar va akkordlar, maxsus qavs, birlashtiruvchi to‘g‘ri qavs, partitura. Tovush kuchi, dinamika, dinamik belgilar, kuyning ko‘tariluvchi va quyilashtiruvchi harakatini ifodalash, muttasil kuchlilik darajasini belgilovchi, muttasil o‘zgaruvchi kuchlilikni ifodalovchi va kuchlilik darajasini o‘zgartirish uchun qo‘llaniladigan belgilar. Bir oktava yuqoriga yoki pastga ko‘chirish belgisi, repriza, birinchi vol’ta, da capo al fine, fine, segno, Dal segno al fine, Da capo al Segno poi coda, tremolo, tovushni ikki oktavada ijro etish belgisi, all 8 va, all 8 va bassa.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Forteplano musiqasi qay shaklda yoziladi?
2. Ansambllar musiqasini yozishda qanday usullardan foydalaniladi?
3. To‘rt ovozli xor musiqasi qanday shakllarda yozilishi mumkin?
4. Akkolada va to‘g‘ri qavs nimani ifodalaydi?
5. Partitura deganda nimani tushunasiz?
6. To‘rt ovozli xor musiqasi ikki nota yo‘lida yozilishi mumkinmi?
7. Forteplano musiqasini bildiruvchi egri qavs qanday ataladi?
8. Uch nota yo‘lida qanday asarlar yoziladi?
9. Tovush dinamikasi haqida nima bilasiz?
10. Dinamik belgilarning vazifasi nimadan iborat?
11. Muttasil kuchlilik darajasini bildiruvchi belgilarni ayting?
12. Kuchlilik darajasini o‘zgartirish uchun qanday belgilar qo‘llaniladi?
13. Muttasil o‘zgaruvchi kuchlilik qanday belgilar orqali ko‘rsatiladi?
14. Nota yozuvini qisqartirish uchun qanday belgilar ishlatiladi?
15. Bir oktava pastga yoki yuqoriga ko‘chirish qanday amalga oshiriladi?
16. Birinchi va ikkinchi vol’ta deganda nimani tushunasiz?
17. Segno belgisi qanday vazifani bajaradi?
18. Biron takti bir yoki bir necha marta takrorlash lozim bo‘lganida qaysi belgi yoziladi?

³⁴ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

V-BOB: METR.

1-§. Musiqaviy zarb. Metr, o'lchov, takt. Takt chizig'i. Takt oldi

Musiqani tinglayotganimizda biz beixtiyor yoki ongli ravihda, bir maromda boshimizni chayqaymiz. Bunday xarakatlarni o'ziga jalb etadigan, bizga "buyruq" beradigan, musiqaga harakatlanish, qo'limzni silkitish, oyog'imiz bilan erni tepkilashni *pulsatsiyasi* (tomirning bir tekis urishi) undaydi. Pulsatsiya – bu bir tekis ravishda urib turadigan zarblardan iborat jarayondir.

Musiqqa amaliyotida tovushlar ma'lum bir vaqt davomida yangraydi. Tovushlarning ma'lum bir vaqtlarda teng hissalariga bo'linib, almashib turishi musiqada bir tekis, ravon harakatni hosil qiladi.

Tovushlarning ana shu vaqtli harakati paytida ayrim hissalar *urg'usi* ajralib turadi. Bu urg'ularga **zarb** (aktsent) deyiladi.

Ushbu vaqtli harakat jarayonida urg'u tushadigan hissalar *kuchli hissalar*, urg'u tushmaydigan hissalar esa *kuchsiz hissalar* deyiladi.

Kuchli va kuchsiz hissalarining tekis almashinib turishi **metr** deyiladi. Metr hissasi xilma-xil cho'zimlarda ifodalanadi.

Metr hissasining ma'lum bir cho'zimda ifodalanishi **o'lchov** deyiladi.

O'lchovlar nota chizig'ida vertikal tarzda joylashgan ikkita raqam bilan yoziladi. Bu raqamlar birin-ketin yuqoridan pastga qo'yilgan bo'lib, kalit yonida al'teratsiya belgilaridan so'ng joylashtiriladi. Masalan:

Bunda ustki raqam metrdagi hissalar sonini, quyidagi raqam esa, mazkur o'lchovdagi metr hissasining qanday cho'zimda ifodalanganligini bildiradi.

Musiqqa asarining bir kuchli hissadan ikkinchi bir kuchli hissagacha bo'lgan oralig'i **takt** deyiladi.

Nota yozuvida har bir takt nota yo'lini ko'ndalang kesib o'tgan vertikal chiziq bilan ajratiladi, bu vertikal chiziq **takt chizig'i** deyiladi. Takt chizig'i odatda takt oldidan kuchli hissani ajratib ko'rsatish uchun qo'yiladi.

Agar musiqqa asari kuchsiz hissadan boshlansa, asar boshidan to'liq bo'lmagan takt hosil bo'ladi, bunga **takt oldi** deyiladi. Takt oldi ko'p hollarda umumiy takt cho'zimining yarmidan oshmaydi. Takt oldi musiqqa asarining o'rtasida, uning istalgan bir qismi boshlanishi oldida ham uchrashi mumkin.

Asar oxirida yoki uning biron qismidan so'ng ikkita takt chizig'i qo'yiladi. Ko'pgina hollarda takt oldi bilan boshlangan asar yoki uning biror qismi to'liq bo'lmagan takt bilan tugallanadi va u takt oldini to'ldiradi.

***/** Hissa. Takt. Takt chizig'i. Yakunlovchi takt chizig'i:** Hissa musiqiy pulsni takrorlanadigan urishdir. Tinglovchilar musiqa bilan birga bir xil maromda oyoqlari bilan yer tepib yoki qo'llari bilan chapak chalib, uni (har bir hassani) his qiladilar. Musiqachilar hissalarini bir guruhga birlashtirib, unga **takt** deb atashadi. Har bir takt oxirida **takt chizig'i** qo'yiladi. Maxsus **yakunlovchi takt chizig'i** asar yoki uning nisbatan tugallangan qismi yakunini ko'rsatadi.

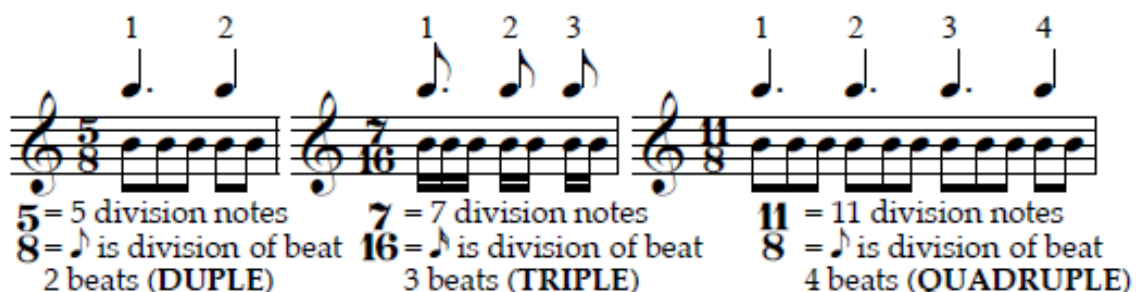

Og'ir hissa. Kuchli hissa. Kuchsiz hissa: Og'ir hissa hak taktning birinchi hissasi. Og'ir hissa asosiy va turg'un (kuchli) hissa hisoblanadi, chunki u har yangi hissalar guruhini boshlab beradi. Har taktning oxirgi hissasi noturg'un (kuchsiz) bo'ladi, chunki u oldinga, keyingi taktga tortuvchi hissadir. Taktning oxirgi hissasi og'ir hissadan ko'ra ko'proq aktiv (serharakat) bo'lib tuyuladi, chunki u kuy harakatini turg'un, kuchliroq og'ir hissa tomonga rag'batlantiradi.

Hissalar ketma-ketliklari: Quyidagi hissalar ketma-ketliklari odatiydir:

1. Ikki-hissali metr: ikkita hissa Kuchli-kuchsiz xildagi ketma-ketlikda almashinib keladi.
2. Uch-hissali metr: uchta hissa Kuchli-kuchsiz-kuchsiz xildagi ketma-ketlikda almashinib keladi.
3. To'rt-hissali metr: to'rtta hissa Eng kuchli-kuchsiz-Kuchli-kuchsiz xildagi ketma-ketlikda almashinib keladi

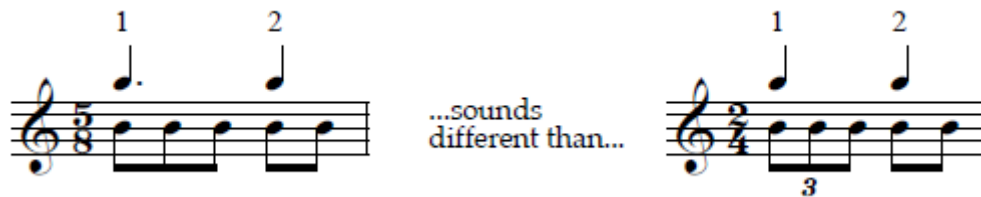
Asimtrik o'lchovlar: Asimtrik o'lchovlar ikkita va uchta maydaroq cho'zimga bo'linadigan hissalar aralashmasiga ega bo'ladi. Ustki raqam taktiga mayda cho'zimdagi notalar sonini (ko'pincha 5, 7, 11) ko'rsatadi. Pastki raqam mayda notaning cho'zimini (hissa birligini emas) ko'rsatib turadi. Har bir hissaning mayda notalari bitta guruhga birlashib, qovurg'chlar bilan bog'lanadi.³⁵

Asimtrik o'lchovlarni ijro etish: Asimtrik o'lchovlarda uchta mayda notaga bo'linadigan hissalar ikkiga bo'linadiganardan ko'ra uzunroq bo'ldi. Mayda

³⁵ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

notalarning uzunligi (hissa birligining emas) bir xil bo‘lish kerak. Quyida keltirilgan chap tarafdagi misolda nimchoraklar pulsi barqaror uradi, ong tarafdagi misolda esa choraklar pulsi barqarordir (qarang **1.7. Turkumlash/Guruhlash, triollar**).³⁶ **/**

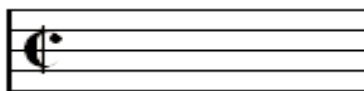
2-§. ODDIY METRLAR VA O‘LCHOVLAR. ODDIY O‘LCHOVLI TAKTLARDA CHO‘ZIMLARNING TURKUMLANISHI

Musiqa amaliyotida kuchli hissalar har bir hissadan keyin bir tekisda takrorlanib turadigan metrlar *ikki hissali metrlar* deyiladi.

Kuchli hissalar har ikki hissadan keyin takrorlanib turadigan metrlar esa uch hissali metrlar deyiladi.

Ularning o‘lchovlari ham shu tarzda bo‘lsa, bularga **oddiy o‘lchovlar** deyiladi. Oddiy o‘lchovlarga quyidagilar kiradi:

a) ikki hissali o‘lchovlar: $\frac{2}{2}; \frac{2}{4}; \frac{2}{8}; \frac{2}{16}$. $\frac{2}{2}$ o‘lchovi **alla breve** deb yuritiladi va quyidagi belgi bilan ko‘rsatiladi.

b) uch hissali o‘lchovlar: $\frac{3}{2}; \frac{3}{4}; \frac{3}{8}$. $\frac{3}{16}$ o‘lchovi nisbatan kam uchraydi.

Agar bir takt ichida ritmlar turkumlansa, unga *cho‘zimlar turkumlanishi* deyiladi. Oddiy o‘lchovlardagi cho‘zimlar turkumlanganda, taktning asosiy hissalar bir-biridan ajratiladi. Masalan:

Oddiy o‘lchovlardagi cho‘zimlar turkumlanishi tartibida quyidagi istisnolarga yo‘l qo‘yiladi:

1. Bir xil bo‘lgan barcha cho‘zimlar umumiy chiziq, qovurg‘acha ostiga birlashtiriladi. Masalan:

³⁶ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

Taktning kichik hissali o'lchovida quyidagicha turkumlanishga yo'l qo'yilishi mumkin.

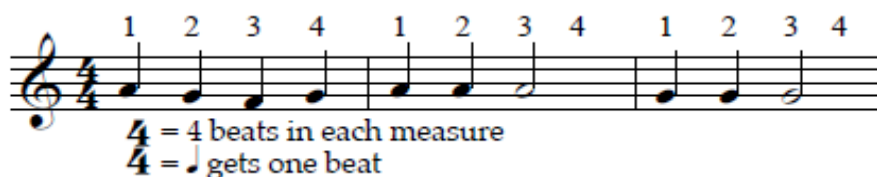
2. Cho'zimi butun bir taktni egallagan tovush ligasiz, bir nota bilan yoziladi.

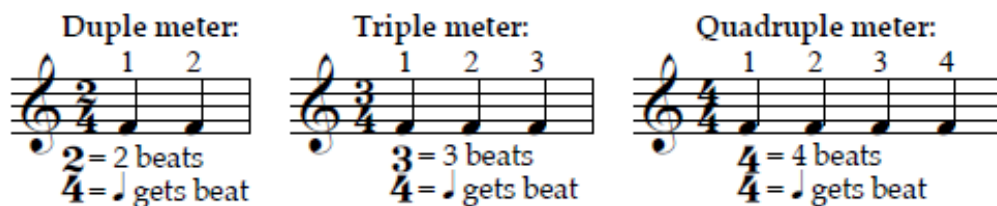
Notalar qanday turkumlansa, pauzalar ham shunday turkumlanadi.

***/** O'lchov. Hissa birligi. Oddiy o'lchov: Vaqt o'lchovi (yoki metr o'lcjovi)** bitta takt ichida nechta hissa borligini va har bir hissa qaysi cho'zimga egaligini ko'rsatib turadi (ushbu cho'zim **hissa birligi** deb ataladi). **Oddiy metrda** o'lchovning ustki raqami har taktida hissalar soni, pastdagi raqami esa hissa birligini bildirad. O'lchovlar kasrlar emasdir, negaki o'lchov raqamlari orasida chiziq qo'yilmaydi.

Ikki-, Uch-, To'rt-hissali metr: Asarning har bir takti ikki hissadan iborat bo'lsa **Ikki-hissali metr** (ya'ni o'lchov), uch hissadan – **Uch-hissali**, to'rtta hissa **To'rt-hissali metr** hosil qiladi.

Takt oldi va hissalar ketma-ketliklari murakkab metrda: Murakkab metrda ham yozilgan asar takt oldidan boshlanishi mumkin. Shunday ekan, demak asarning oxirgi takti takt oldi evaziga qisqaradi, xuddi oddiy metrda. Murakkab ikki-, uch-, to'rt hissali metrlarga **1.5. O'lchovlar Oddiy metrda** paragrafda keltirilgan hissalar ketma-ketligi xillari muvofiqdir.

O'lchovlar va metr yuzasidan umumiy qisqa bayon: **Oddiy** o'lchovlar masalasi juda oddiydir: ustki raqam – hissalar soni, pastkisi – hissa birligi. **Murakkab** o'lchovlar deyarli har doim **6, 9, 12 yoki 15** ustki raqamga egadir; ular

mayda notalar sonini bildiradi; pastki raqam mayda nota cho‘zimini ko‘rsatadi. **Asimetrik** o‘lchovlar uzunligi har xil bo‘lgan hissalariga egadir. murakkab olchovlarga oxshab, asimetrik o‘lchovlarda ham mayda nota cho‘zimi korsatiladi, hissa birligi emas. *//*

3-§. MURAKKAB METRLAR VA O‘LCHOVLAR. MURAKKAB O‘LCHOVLI TAKTLARDA CHO‘ZIMLARNING TURKUMLANISHI

Bir xildagi oddiy metrlarning qo‘shilishi natijasida **murakkab metrlar** hosil bo‘ladi.

Murakkab metr ikki va undan ham ko‘proq oddiy metrlardan tarkib topishi mumkin. Shuning uchun ham murakkab metrlar vaqt-vaqti bilan uchraydigan bir necha kuchli hissaga egadir. Hamisha murakkab metrdagi kuchli vaqt hissasining soni uning tarkibidagi oddiy metrlar soniga teng bo‘ladi.

Murakkab metr birinchi hissasining zarbi qolgan zarblarga nisbatan kuchliroq bo‘ladi va shuning uchun bu hissaga **kuchli hissa**, unga nisbatan kuchsizroq bo‘lgan hissaga esa, **nisbatan kuchli hissa** deyiladi.

Murakkab metrlarni ifodalovchi barcha o‘lchovlar **murakkab o‘lchovlar** deyiladi. Shu sababli murakkab metrlarning tarkibi borasidagi fikrlar murakkab o‘lchovlarga ham taalluqlidir.

Murakkab metrlarni ifodalovchi eng ko‘p qo‘llaniladigan o‘lchovlarga quyidagi murakkab o‘lchovlar kiradi:

a) to‘rt hissali o‘lchovlar: $\frac{4}{2}; \frac{4}{4}$. kam uchraydigani: $\frac{4}{8}$.

b) olti hissali o‘lchovlar: $\frac{6}{4}; \frac{6}{8}$. kam uchraydigani $\frac{6}{16}$.

v) to‘qqiz hissali o‘lchovlar: $\frac{9}{4}; \frac{9}{8}$. kam uchraydigani: $\frac{9}{4}; \frac{9}{16}$.

g) o‘n ikki hissali o‘lchovlar: $\frac{12}{4}; \frac{12}{8}$. kam uchraydigani: $\frac{12}{16}$.

Murakkab o‘lchovlarda turkumlash shundan iboratki, ularni tashkil etgan oddiy o‘lchovlar umumiy ritmik turkumlarga birlashtirilmay, ayrim-ayrim mustaqil turkumlarga birlashtiriladi.

Agar tovush biror murakkab takti butunligicha egallasa, umumiy cho‘zimli tovush shaklida, biror nota bilan yoziladi. Ba‘zan esa, cho‘zimli oddiy taktlarga teng keladigan, liga bilan birlashtirilgan notalar yordamida ham yozilishi mumkin. Bu oxirgi usul murakkab o‘lchovlarni turkumlash qoidasiga mos keladi.

****/* Murakkab o'lchov: Murakkab o'lchovda** hissalar ikkitaga emas, balki uchta maydaroq notalarga bo'linadi. O'lchovning ustki raqami taktiga mayda cho'zimli notalar sonini ko'rsatadi. Pastki raqam mayda notaning cho'zimini ko'rsatib turadi. Uchta mayda nota bitta hissani tashkil etadi.

6 = 6 division notes
8 = 8 is division of beat
One beat = ♩ + ♩ + ♩ = ♩
2 beats (Duple)

Murakkab o'lchovlar, Decodingi: Ustki raqami **6, 9, 12, yoki 15** o'lchovlar murakkab hisoblanadi. Hissalar soni raqamini olib, uni uchga bo'lamiz. Shunda, hissa birligi nuqtali nota bo'lib, uning cho'zimi pastki raqam cho'zimidagi ko'ra har doim bittaga kattaroq bo'ladi: o'lchov pastki raqami 16 bo'lsa, hissa birligi nuqtali nimchorak (8talik) nota bo'lib chiqadi, pastki raqam 8 – hissa birligi nuqtali chorak bo'ldi va x.k. Murakkab o'lchovlar ikki, uch, to'rt yoki besh hissali bo'lishi mumkin.

****/***

9 = 9 division notes
16 = 16 is division of beat
One beat = ♩ + ♩ + ♩ = ♩
3 beats (TRIPLE)

12 = 12 division notes
8 = 8 is division of beat
One beat = ♩ + ♩ + ♩ = ♩
4 beats (QUADRUPLE)

4-§. Aralash metr va o'lchovlar. Aralash o'lchovli taktlarda cho'zimlarning turkumlanishi. O'zgaruvchan o'lchovlar

Har qanday oddiy metrlarning qo'shilishi natijasida murakkab metrlar hosil bo'ladi. Ikki yoki bir necha har xil ko'rinishdagi oddiy metrlar birlashuvi natijasida murakkab aralash metrlar hosil bo'ladi. Bu xildagi metrlar **aralash metrlar**, ularni ifodalovchi o'lchovlar esa **aralash o'lchovlar** deb ataladi.

Musiqada aralash o'lchovlar oddiy va murakkab o'lchovlarga qaraganda ancha kam uchraydi. Bular orasida besh hissali va yetti hissali o'lchov ko'proq qo'llaniladi.

Ba'zida aralash o'lchovlarning boshqa xillari ham uchrashi mumkin. Masalan: $\frac{11}{4}$.

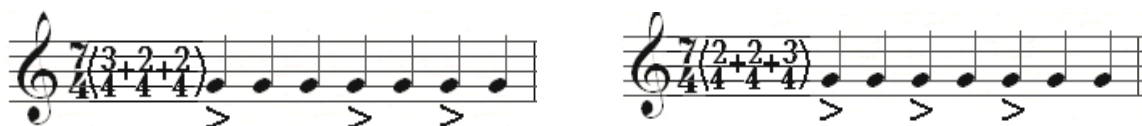
Aralash o'lchovlar murakkab o'lchovlardan ayrim xususiyatlari bilan farq qiladi.

1. Aralash o'lchovlarning tuzilishi ularni hosil qiladigan oddiy o'lchovlarning ketma-ket kelishiga bog'liqdir. Bu esa, kuchli va nisbatan kuchli hissalarining almashinib turishiga ham ta'sir etadi:

2. Taktning kuchli va nisbatan kuchli hissalarining almashinib turishi tekis bormaydi. Masalan: a) besh hissali o'lovlar:

Yuqoridagi birinchi misolda aksent taktning birinchi va uchinchi hissalariga, ikkinchi misolda esa taktning birinchi va to'rtinchi hissalariga to'g'ri keladi. b) yetti hissali o'lovlar:

Bunda birinchi misolda kuchli zarb taktning birinchi, to'rtinchi va oltinchi hissalariga, ikkinchi misolda esa taktning birinchi, uchinchi va beshinchi hissalariga to'g'ri kelmoqda. Ayrim vaqtlarda bir musiqa asari ichida aralash o'lovni hosil qiladigan o'lovlarning almashinish tartibi o'zgarib ham turadi.

Aralash o'lovli notalarni o'qish qulay bo'lishi uchun, ba'zida o'lovni ko'rsatuvchi asosiy raqam yoniga qavs ham yoziladi. Bundan tashqari, ba'zan takt oddiy o'lovlar boshlanishini ko'rsatuvchi punktir bilan qo'shimcha takt chizig'i yoziladi.

Murakkab o'lovli cho'zimlar qanday turkumlansa, aralash o'lovli cho'zimlar ham shunday turkumlanadi. Aralash o'lovli cho'zimlar turkumlanishining xususiyati shuki, aralash o'lovlar tarkibiga kiradigan har xil ko'rinishdagi oddiy o'lovlarning ritmik turkumlari teng bo'lmaydi.

Musiqada bir asar davomida metrning, ayni paytda o'lovning ham o'zgarib turish hollari uchraydi. Bunday o'lovlar *o'zgaruvchan o'lovlar* deyiladi. O'zgaruvchan o'lovlarni xalq qo'shiqlarida va boshqa turli musiqa asarlarida uchratish mumkin.

O'lovlar tekis va notekis almashinadilar. O'lovlar tekis almasha, kalit belgisi yoniga kasr shaklida ikkita raqam qo'yiladi. O'lovlar notekis almashib tursa, nota matnida o'lovlarning har bir o'zgarishi yozib qo'yiladi. Shuni ham aytib o'tish kerakki, bu xildagi takt tuzilishi musiqada deyarli uchramaydi.

Musiqada xilma-xil metrlarning birdaniga (ustma-ust) kelishi ham uchraydi, bunga **polimetriya** deyiladi. Polimetriyaning tub xususiyati musiqa asarlaridagi ayrim ovoz (partiya)larning xilma-xil metr o'lovi bilan ifodalanishidir. Bunda metr aksentlari bir-birlariga mos tushishi va mos tushmasligi ham mumkin.

**** Murakkab va Asimetrik metrlar:** Murakkab o'lovlar, temp va metr, asimetrik o'lovlar, takt oldi va hissalar ketma-ketliklari, o'lovlar yuzasidan umumiy qisqa bayon³⁷ **

³⁷ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

5-§. Vokal musiqasida turkumlash

Vokal ijroga mo'ljallangan musiqada cho'zimlar turkumlanishi talaffuz etiladigan nutqning o'ziga xosligi va bo'g'in tarkibiga bog'liq bo'ladi. Bir bo'g'inga to'g'ri keladigan ayrim cho'zimlar qo'shni cho'zimlar bilan turkum bo'lib birlashmaydi. Shuningdek, agar bir bo'g'inga bir necha tovush to'g'ri kelsa, bu tovushlar cho'zimi turkumlarga umumiy qoida bo'yicha birlashtiriladi.

ВЕСЕННЯЯ ПЕСЕНКА

БАҲОР КУШИҒИ

Слова Т. ТУЛЫ
Перевод М. Ушакова

М. БУРХАНОВ

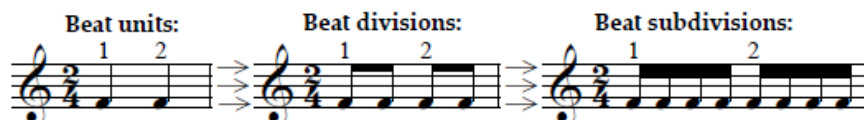
Tempo di valzer, con dolcezza

The musical score is written for piano and voice. It consists of five systems of staves. The first system shows the piano introduction with dynamic markings *mf*, *mp*, *mf*, *p*, and *pp*. The second and third systems continue the piano accompaniment with trills and dynamic markings *mf*, *ppp*, and *cresc.*. The fourth system includes the vocal line with lyrics and piano accompaniment. The fifth system continues the piano accompaniment with dynamic markings *ppp* and *pp*.

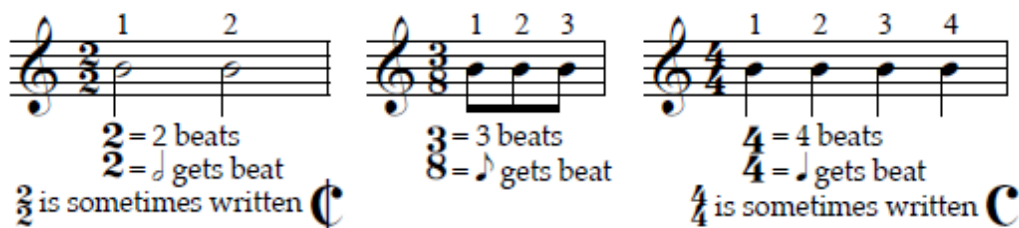
Ой, тюль - па - ны, рас - цве - тай - те, у - лы - бай -
Ло - ла гул - лар, жо - но - на гул - лар, гул - гул ку - линг

***/** Turkumlash/Guruhlash:** turkumlash, guruhlash, triol, kvintol, sekstol, septol, qavslash, duol va kvartol (murakkab o‘lchovlar)

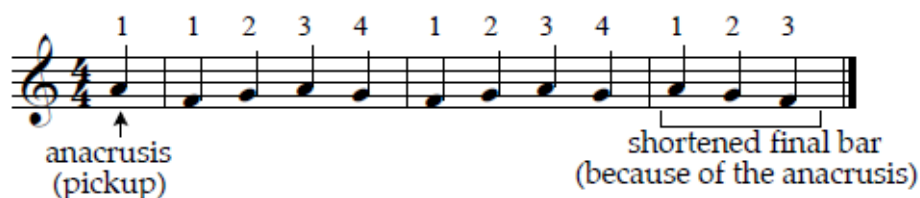
Hissa bo‘linishi: Oddiy metrdagi har bir hissa o‘z ichida ikkita yoki to‘rtta teng bo‘laklarga bo‘linishi mumkin. Quyida bitta chorakli hissa ikkita nimchorak yoki to‘rtta o‘n oltitalik notalarga teng bo‘ladi. (qarang 1.4. **Cho‘zimlar**).

Boshqa hissa birliklari. Kesilgan o‘lchov. Alla breve. Odatiy o‘lchov: Oddiy o‘lchov pastki raqami hissa birligini ko‘rsatib turadi: 2 – yarimtali nota, 4 – chorak, 8 – nimchorak (sakkiztalik) va x.k. Quyida keltirilgan birinchi misoldagi o‘lchov **kesilgan o‘lchov** yoki **alla breve** deyiladi. Ikkinchi misoldagi o‘lchov umuman Barokko badiiy yo‘nalishdagi musiqaga xosdir; ayrim hollarda sakkiztalik notalar bog‘lovchi qovurg‘ani o‘rniga bayroqchalar bilan yoziladi. Oxirgi misoldagi o‘lchov goh-gohida **odatiy o‘lchov** deb aytiladi.

Takt oldi: Ba‘zi kuylar **takt oldi** (yoki **to‘liqsiz takt**) dan boshlanadi. Ko‘pincha takt oldi bitta hissadan iborat bo‘ladi, lekin har doim emas. Agar takt oldi mavjud bo‘lsa, yakunlovchi takt qisqargan bo‘ladi, chunki ular ikkalasi birgalikda to‘liq takt uzunligiga baravar bo‘ladi.

Turkumlash. Guruhlash: Asosiy nota cho‘zimlari 2ta, so‘ng 4ta, keyin 8ta va x.k. bir xil maydaroq chozimlarga bo‘linadi (qarang 1.4. **Nota cho‘zimlari**). **Turkumlash (Guruhlash** ham deb atalishi mumkin) – **bu** muayyan bir cho‘zim (hissa birligi) davomligini maydaroq notalar bilan to‘ldirish demakdir. ***/****

Tayanch tushunchalar

Musiqaviy zarb, metr, o‘lchov, takt, takt chizig‘i, takt oldi, musiqada bir tekis ravon harakat, kuchli hissalar, kuchsiz hissalar, metrdagi hissalar soni. Oddiy metrlar va o‘lchovlar, cho‘zimlar turkumlanishi, ikki hissali metrlar, uch hissali metrlar, *alla breve* belgisi, taktning asosiy hissalar, pauzalar turkumlanishi, murakkab o‘lchovlar, murakkab o‘lchovli taktlarda cho‘zimlarning turkumlanishi, Aralash metr va o‘lchovlar, cho‘zimlarning turkumlanishi, aralash metrlar, aralash o‘lchovlar, taktning kuchli va nisbatan kuchli hissalar. O‘zgaruvchan o‘lchovlar, metr, o‘lchov,

o'lovning tekis almashishi, o'lovning notekis almashishi, polimetriya. Ritm, metr, ritmik turkumlar, juft bo'linadigan cho'zimlar, erkin bo'linishlar, triol, kvartol, kvintol, sekstol, septol, duol, pauza, 9, 11 va undan ham ko'p hissali turkumlar.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Hissalar urg'usi qanday ataladi?
2. Zarb deb nimaga aytiladi?
3. Kuchli hissalar qaysilar kiradi?
4. Kuchsiz hissalar deganda qaysi zarblar nazarda tutiladi?
5. Takt deganda nimani tushunasiz?
6. Qanday chiziq takt chizig'i deyiladi?
7. Takt oldi qay holatlarda namoyon bo'ladi?
8. Asar oxirida qanday belgi qo'yiladi?
9. Asarda, takt chizig'i o'rnida ikkita ingichka chiziq qo'yilsa?
10. O'lovdagi yuqori va pastki raqamlar nimani bildiradi?
11. Ikki kuchli hissa oralig'i qanday ataladi?
12. O'lov deb nimaga aytiladi?
13. Taktning hajmi nimaga bog'liq bo'ladi?
14. Metr deb nimaga aytiladi?
15. Oddiy o'lov deb nimaga aytiladi?
16. Kuchli hissalar har bir hissadan keyin tekis takrorlanib turadigan metrlar qanday metrlar deyiladi?
17. Cho'zimlar turkumlanishi deb nimaga aytiladi?
18. *alla breve* o'lovi qanday sanaladi?
19. Pauzalar qay tartibda turkumlanadi?
20. Murakkab metrlar deb nimaga aytiladi?
21. Murakkab o'lovlar deb nimaga aytiladi?
22. Kuchli hissa deganda nimani tushunasiz?
23. To'rt hissali o'lovda kam uchraydigani qaysi o'lov?
24. Nisbatan kuchli hissa atamasi nimani anglatadi?
25. Qanday o'lovlarga aralash o'lovlar deyiladi?
26. Aralash metrlar deb qanday metrlarga aytiladi?
27. Aralash o'lovlar qanday yoziladi?
28. Aralash o'lovlar asosan necha hissali o'lovlardan tashkil topadi?
29. Qanday o'lovlar o'zgaruvchan o'lovlar deyiladi?
30. O'lovlar tekis almasha, qanday ko'rsatiladi?
31. O'lovlar notekis almasha, qay tarzda ifodalanadi?
32. Musiqada xilma-xil metrlarning birdaniga kelishi qanday ataladi?
33. Ritmik turkumlarni ta'riflab bering.
34. Asosiy cho'zimlarga qaysilar kiradi?
35. Erkin bo'linish deganda nimani tushunasiz?
36. Triol' qanday ijro etiladi?
37. Kvartol' qanday yoziladi?
38. Septolda notalar qay tartibda joylashadi?
39. Kvintol nechta notadan iborat va u qay tarzda ijro etiladi?

VI-BOB: RITM, TEMP.

1-§. Ritm. Cho‘zimlarning asosiy va erkin ravishda bo‘linishi

O‘zaro bog‘lanib izchil kelgan tovushlar cho‘zimi **ritm** deyiladi. Musiqada tovushlar cho‘ziminin ketma-ket kelishi natijasida ular ma’lum vaqt ichida almashinib turadi. Musiqiy tovushlarning muayyan tartibda bog‘langan cho‘zimi birlashib, ritmik turkumlar (usullar)ni hosil qiladi. Musiqa asarining umumiy ritmi ana shu ritmik turkumning yig‘indisidan tarkib topadi. Masalan:

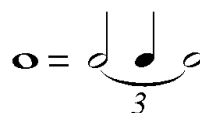
Musiqa amaliyotida quyidagi cho‘zimlar keng qo‘llaniladi:

1. Asosiy, juft bo‘linadigan cho‘zimlar, ular – butun, yarimtalik, chorak, sakkiztalik (nimchorak), o‘n oltitalik va hokazo.

2. Ushbu asosiy cho‘zimlarni istalgan teng qismlarga erkin, shartli bo‘lish natijasida erkin bo‘linishlar hosil bo‘ladi. Ushbu bo‘linishlar nomlari oddiy intervallar nomlaridan olingan.

Ular qatoriga eng ko‘p uchraydigan quyidagi erkin bo‘linishlar kiradi:

a) **Triol** - asosiy cho‘zimning ikki qism o‘rniga, uch qismga bo‘linishidan hosil bo‘ladi:

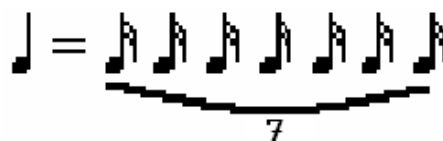
b) **Kvintol** – asosiy cho‘zimning 4 qism o‘rniga, besh qismga bo‘linishidan hosil bo‘ladi:

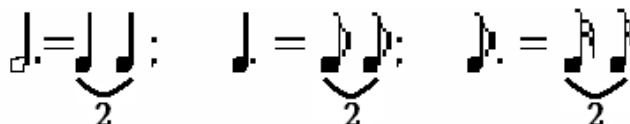
v) **Sekstol** – asosiy cho‘zimning to‘rt qism o‘rniga olti qismga bo‘linishidan hosil bo‘ladi:

g) **Septol** - asosiy cho‘zimning to‘rt qism o‘rniga yetti qismga bo‘linishidan hosil bo‘ladi:

d) **Duol** – yoniga nuqta qo‘yilgan asosiy cho‘zimning ikki qismga bo‘linishidan hosil bo‘ladi:

U odatdagicha bo‘linganida quyidagiga teng:

e) **Kvartol** – yoniga nuqta qo‘yilgan asosiy cho‘zimning to‘rt qismga bo‘linishidan hosil bo‘ladi:

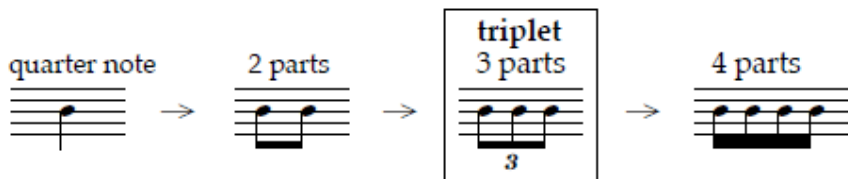

Cho‘zimlar turkumiga **pauza** ham kirishi mumkin va turkumdagi cho‘zimlarga teng bo‘ladi:

Musiqa amaliyotida asosiy cho‘zimlarning bulardan ham kichikroq qismlarga erkin bo‘linishi juda kam uchraydi. Masalan: 9, 11 va undan ham ko‘p hissali tovushlardan tuzilgan turkumlar ham bo‘lishi mumkin.

Triol - nota cho‘zimini ikkita yoki to‘rtta notani o‘rniga teng bo‘lgan uchta notaga maydalatib beradi. Triolda muayyan cho‘zim ikkiga bo‘linishi natijasida hosil boladigan maydaroq notalardan foydalaniladi. Quyidagi misolda nimchorak nota chorakning ikkiga bo‘linishdagi notadir, demak triol ham nimchorak notalardan tashkil topadi.

Kvintol, Sekstol, septol: Oddiy o‘lchovlarda Kvintol (beshta teng nota, **Sekstol** (oltita teng nota), **Septol** (yettita teng nota) muayyan cho‘zim to‘rtga bo‘linishi natijasida hosil boladigan maydaroq notalardan foydalaniladi.

Read each staff left to right to see all the divisions.

	1 part	2 parts	triplet 3 parts	4 parts	quintuplet 5 parts	sextuplet 6 parts	septuplet 7 parts	8 parts
whole note:								
half note:								
quarter note:								

Turkumni qavslash: Turkum qavslari qovurg‘chalari yo‘q (butun, yarimtali, chorak) notalarga nisbatan qo‘llaniladi. Ular nota boshi tomonidan raqam bilan qo‘yladilar.

Duol va kvartol (murakkab o‘lchovlarda): Murakkab o‘lchovlarda (qarang 1.6. Murakkab va Asimetrik Metr) duol va kvartol ko‘rinishi oddiy metrda hissa bo‘linishiga oxshaydi.

Duplets:

looks like...

Quadruplets:

looks like...

Duol va kvartol nuqtali nota sifatida: Duol va kvartol murakkab o‘lchovlarda xuddi nuqtali notadek yozilishi ham mumkin. Quyidagi misolda bitta hissaga teng keladigan **oltita** o‘n oltitaliklar hissaning har yarimi uchta o‘n oltitalikdan iborat bo‘lgan ikkita guruhga ajralgan.

Groups of 3 tied sixteenths = dotted eighths = duplet eighths

Noodatiy turkum: Noodatiy turkum yoki tushunarsiz bo‘lgan turkum, gohida, batafsil yoritilgan mutanosiblik bilan ko‘rsatiladi.³⁸ **/**

5:4 = 5 in the space normally taken by 4

OR showing the rhythmic value (5:4):

³⁸ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

2-§. SINKOPA.

Musiqa ijrosida ritm va metr urgʻulari orqali maʼlum izchillik oʻzgarishiga **sinkopa** deyiladi. Sinkopa musiqada nihoyatda koʻp uchraydi. U metrning kuchsiz hissasidagi tovushning navbatdagi kuchli hissasida ham eshitilishidan hosil boʻladi. Buning natijasida zarb metrning mana shu kuchsiz hissasiga oʻtadi. Boshqacha qilib aytganda, sinkopaning yorqin koʻrinishlari a) kuchsiz hissada olingan tovushning yangrashi keyingi kuchli hissada ham davom etilishi; b) kuchli hissaga pauzaning toʻgʻri kelishi; c) kuchsiz xissalarga ataylab aktsent berilishi bilan izohlash mumkin.

Metrning biror hissasida kuchsiz davrga toʻgʻri kelgan tovush bundan keyingi kuchli davrga toʻgʻri kelganda ham oʻz kuchini saqlaydi. Masalan:

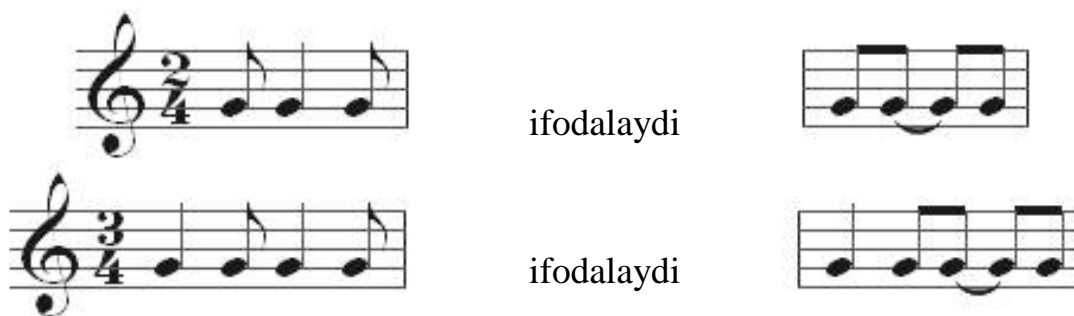

Musiqa amaliyotida sinkopalarning asosiy shakli koʻpincha quyidagicha koʻrinishda boʻladi:

a) ikki va uch hissali takt aro sinkopalar;

b) ikki va uch hissali takt ichidagi sinkopalar:

Bundan tashqari, sinkopa pauzadan keyin, zarbli hissaga toʻgʻri keladigan joyda ham hosil boʻlishi mumkin.

3-§. TEMP TURLARI

Musiqa ijrosidagi tovushlar harakatining tezligi temp (sur'at) deyiladi. Sur'at musiqada muhim ifoda vositalaridan biri bo'lib, musiqa asari mazmunini ochib berishda, uni tinglovchiga ifodali etkazishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Musiqa amaliyotida sur'atlar uch asosiy guruhga (*vazmin*, *o'rtacha* va *tez*) bo'linadi.

Sur'atlarni aniqlashda asosan ital'yancha iboralar qo'llaniladi.

Vazmin sur'atlar:

Largo – keng

Lento – cho'zib

Adagio – og'ir

Grave – juda og'ir

O'rtacha sur'atlar:

Andante – osoyishta

Andantino – andantedan sal tezlatib

Moderato – o'rtacha

Sostenuto – salobatli

Allegretto – jonlanib

Allegro moderato – o'rtacha tez

Tez templar:

Allegro – tez

Vivo – jonliroq

Vivace – jadal

Presto – tez, oshiqib

Prestissimo – juda tez

Asosiy sur'atlardan chetlashilganda harakat yo'nalmasini aniqlovchi ayrim qo'shimcha iboralardan ham foydalaniladi:

Molto – juda

Assai – nihoyat

Con moto – harakat bilan

Commodo – erkin

Non troppo – unchalik tez emas

Non tanto – u qadar sekin emas

Sempre – doimo

Meno mosso – kamroq harakat bilan

Piu mosso – ko'proq harakat bilan

Musiqa asarlari ijrosi yanada ta'sirchan va ifodali bo'lishi uchun umumiy harakatni **sekin-asta tezlatish** va **susaytirish belgilari** ham qo'llaniladi. Bular nota matnida quyidagi atamalar bilan yoziladi:

Susaytirish uchun:

Ritenuato – saqlanibroq

Ritardando – kechikibroq

Allargando – kengaytirib

Rallentando – sekinlatib

Tezlatish uchun:

Accelerando – yanada tezlatib

Animando – ruhlantirib

Stringendo – jadalroq

Stretto – ixchamlashtirib

Harakatni dastlabki sur'atiga qaytarish uchun quyidagi iboralar qo'llaniladi:

A tempo	o'z tempida
Tempo primo	dastlabki sur'atda
Tempo 1	dastlabki sur'atda
L'istesso tempo	o'sha sur'atda

Shuni ta'kidlash zarurki, musiqada qo'llaniladigan barcha sur'atlar nomlari shartli bo'lib hisoblanadi.

Ijro jarayonida uning sur'atini yanada aniqroq bilib olish uchun Mel'tsel tomonidan ixtiro qilingan mexanik **metronom** asbobidan yoki zamonaviy raqamli elektron metronomlardan foydalaniladi.

****/* Temp va metr:** Temp ba'zida murakkab o'lchovni oddiyga yoki oddiyini murakkabga aylantirib yubirishi mumkin. Bu holat ayniqsa olti yoki uch hissali o'lchovlarga xosdir.

Very fast 1 2

Very slow 1 2 3 4 5 6

OR...

$\frac{6}{4} = 6$ division notes (2 beats)
 $\frac{4}{4} = \text{♪}$ is division of beat
 One beat = $\text{♪} + \text{♪} + \text{♪} = \text{♪}$
 Compound Duple

$\frac{6}{4} = 6$ beats
 $\frac{4}{4} = \text{♪}$ is beat unit
 Simple Sextuple

Temp - bu hissalar tezligidir, odatda **BPM (beats per minute)** bir daqiqada nechta hissa urishi ko'rsatdi. Gohida BPM oqriga Melsel Metronomi M.M. ko'rsatkichi yoziladi. (Yogann Melsel 1800 yiqda metronom nomli uskuna yaratib, uni amaliyotga tadbiiq etdi). Yuqiridagi misolda temp belgilash uchun bir daqiqaga 60ta chorak nota, yoki har sekundiga bitta chorak nota tog'ri keladi degan formula yozilgan.

Itliyancha temp ko'rstkiclari: Musiqachilar temp belgilash uchun ko'p italiyancha atamalardan foydlanadi. Ayrimlari, tez-tez uchrab turadigan templar og'iridan boshlab tezgacha ro'yxatga olindi: Grave (tananavor, rasmiy), Largo (juda sekin va keng), Lento (juda sekin), Adajio (sekin), Andante (yurish tezligi, o'rtacha sekin), Moderato (o'rtacha), Allegro (tez), Vivace (jonli), Presto (juda tez).³⁹ **/*

³⁹ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

Tayanch tushunchalar

Sinkopa, vokal musiqada turkumlanish, urg'u orqali izchillik o'zgarishi, takt aro sinkopalar, takt ichidagi sinkopalar. Sur'at, temp, musiqa ijrosida tovushlar harakati tezligi, vazmin, o'rtacha va tez sur'atlar, harakat yo'nalmasini aniqlovchi qo'shimcha iboralar, sekin-asta tezlatish va susaytirish belgilari, harakatni dastlabki sur'atiga qaytarish belgilari, Mel'tsel' metronomi. Sinkopa, vokal musiqada turkumlanish, urg'u orqali izchillik o'zgarishi, takt aro sinkopalar, takt ichidagi sinkopalar.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Sinkopa deb nimaga aytiladi?
2. Vokal musiqasida turkumlash qay tarzda amalga oshiriladi?
3. Taktaro sinkopalar qanday yoziladi va ijro etiladi?
4. Takt ichidagi sinkopalar qanday ijro etiladi?
5. Vokal musiqasini turkumlashda nimalarga e'tibor berish talab qilinadi?
6. Temp (sur'at) deb nimaga aytiladi?
7. Templar necha guruhga bo'linadi?
8. Sur'at (temp) larni aniqlashda asosan qaysi tildagi iboralar qo'llaniladi?
9. Asosiy sur'atdan chetlashilganda, harakat yo'nalmasini aniqlovchi qaysi iboralardan foydalaniladi?
10. Sekin-asta tezlatish va susaytirish belgilarining nomlarini ayting.
11. Harakatni dastlabki sur'atiga qaytarish uchun qaysi iboralar qo'llaniladi?
12. Sinkopa deb nimaga aytiladi?
13. Vokal musiqasida turkumlash qay tarzda amalga oshiriladi?
14. Taktaro sinkopalar qanday yoziladi va ijro etiladi?
15. Takt ichidagi sinkopalar qanday ijro etiladi?
16. Vokal musiqasini turkumlashda nimalarga e'tibor berish talab qilinadi?

VII-BOB: LAD (MAJOR VA MINOR LADI).

1-§. Lad. Turg'un va noturg'un tovushlar hamda ularning yechilishi.

Tovushlarning tonikaga nisbatan munosabatlari orqali aniqlanadigan o'zaro aloqalari tizimiga **lad**⁴⁰ deyiladi. Laddagi har bir tovushning roli va harakatining xarakteri uning *laddagi funktsiya*⁴¹ sini aniqlaydi. Tovushlarning munosabatlari esa lad munosabatlari yoki funktsional munosabatlar deyiladi. Laddagi tovushlarning soni, o'rasidagi tonlar miqdori, funktsional munosabatlari turli xil shaklda ifodalanish mumkinligi musiqa taraqqiyoti tarixida turli tizim (soz)larning vujudga kelishiga asos bo'ladi (masalan, pentatonika, diatonika, qadim yunoniston lادلari tizimi, geksaxordlar tizimi, major-minor tizimi va boshqalar).

Muayyan lad tizimiga tegishli tovushlar *pog'ona*, pog'onalarining balandlik bo'yicha izchil joylashuvi *ladning tovushqatori* deb aytiladi. Laddagi tayanch tovushlar **turg'un tovushlar** deb aytiladi. Tayanch tovushlarning bunday atalishi ularning xarakteriga mosdir, chunki, tayanch tovushda tugallangan kuy tinglovchida sokinlik va turg'unlik taassurotini qoldiradi. Ladning birinchi bosqich tovushi **tonika** deb aytiladi.

Turg'un tovushlardan tashqari, kuyning umumiy yo'nalishini shakllantirishda ishtirok etadigan boshqa tovushlar ancha kuchsiz eshitiladi, shuning uchun ularga **noturg'un tovushlar** deyiladi. Noturg'un tovushlar hamisha turg'un tovushlarga tortiladi.

Yuqoridagi misolda ko'rsatilgan sol, mi va do (mazkur notalar tagiga chizilgan) turg'un tayanch tovushlarga kiradi, noturg'un tovushlar esa bu tovushlarga quyidagi tartibda tortiladi: sol tovushiga lya, mi tovushiga fa va do tovushiga re tortiladi. Do tovushi ushbu kuyning tonikasi hisoblanadi.

Ijro jarayonida noturg'un tovushlarning turg'un tovushlarga o'tishi **tovushlar echilishi** deyiladi. Turg'un va noturg'un tovushlarning o'zaro munosabati tuzilmasi **lad** deyiladi. Har qanday kuy yoki musiqa asari ma'lum ladga asoslanadi. Lad musiqiy tovushlarning balandlik munosabatini ma'lum tartibga keltiradi va

⁴⁰ *Lad* – (lotincha *modus*, frants. va ingl. *mode*) – totuvlik, inoqlik, hamjihatlik, ittifoq; rus tildagi «lad» so'zining ma'nosi grekcha $\delta\mu\omicron\nu\alpha$ so'zi ma'nosiga teng keladi (musiqiy estetik ma'noda garmoniya ni bildiradi); quloqqa yoqimli eshitiladigan tovushlarning balandlik bo'yicha uyg'unlashuvi.

⁴¹ *Funktsiya* – (lotincha *functio*) – bajarish, amalga oshirish; munosabatlar tizimidagi birorta narsa (kimsa) ning faoliyati, vazifasi, roli.

musiqaning boshqa ifoda vositalari bilan birga uning mazmuniga mos ma'lum xususiyatni hosil qiladi.

2-§. MAJOR VA MINOR LADI.

Turli xalqlar musiqasida xilma-xil ladlar uchraydi. Shunga qaramasdan hozirgi zamon musiqa amaliyotida major va minor ladi asosiy o'rinni egallagan.

Turg'un tovushlari uchta tovushdan iborat bo'lib, major yoki katta uchtovushlikni - akkordni⁴² hosil qilgan ladga **major ladi** deyiladi. Tovushlar uchtovushlikda tertsiya bo'yicha joylashadi: katta tertsiya – pastki va o'rta tovushlar orasida, kichik tertsiya esa o'rta va yuqori tovushlar orasida bo'ladi.

Minor yoki kichik uchtovushlikni hosil qilgan ladga **minor ladi** deyiladi. Bu uchtovushlikda ham tovushlar tertsiya bo'yicha joylashadi va ular majorga nisbatan teskari joylashadi: kichik tertsiya – pastki va o'rta tovushlar orasida, katta tertsiya esa o'rta va yuqori tovushlar orasida bo'ladi.

Uchtovushlikning eng past va eng yuqori tovushlari oralig'ida sof kvinta intervali hosil bo'ladi. Masalan:

Tonikadan tuzilgan major uchtovushligi **tonika uchtovushligi** deyiladi. Major ladi yettita tovushdan iborat. Laddagi tovushlarning tonikadan navbatdagi oktavaning tonikasigacha joylashuviga **lad tovushqatori** yoki **gamma**⁴³ deyiladi. Gamma hosil qilgan barcha tovushlarga **pog'onalar** deyiladi.

Major lading gammasida yettita pog'ona bor. Ular birin-ketin keladigan sekundalar hosil qiladi:

***/*/ Major gammalari:** O'ng qo'l barmoqlari notalar ustida, chap qolning esa notalar ostida yozib ko'rsatilgan (applikatura); katta barmoq 1 bilan belgilanadi; engarmonik tonalliklar juftidan faqat bittasi ro'yxatga olindi.

⁴² Akkord – ohangdoshlik.

⁴³ Gamma – yunon alfavitida harf nomi; qadimda eng pastki tovushlarni belgilash uchun qo'llanilgan.

1 2 3 1 2 3 4 5 4 3 2 1 3 2 1

5 4 3 2 1 3 2 1 2 3 1 2 3 4 5

1 2 3 4 1 2 3 4 3 2 1 4 3 2 1

5 4 3 2 1 3 2 1 2 3 1 2 3 4 5

2 1 2 3 1 2 3 4 3 2 1 3 2 1 2

3 2 1 4 3 2 1 2 1 2 3 4 1 2 3

2 1 2 3 4 1 2 3 2 1 4 3 2 1 2

3 2 1 4 3 2 1 2 1 2 3 4 1 2 3

2 3 1 2 3 1 2 3 2 1 3 2 1 4

3 2 1 4 3 2 1 2 1 2 3 4 1 2 3

2 3 1 2 3 4 1 2 1 4 3 2 1 3 2

3 2 1 4 3 2 1 2 1 2 3 4 1 2 3

2 3 4 1 2 3 1 2 1 3 2 1 4 3 2

4 3 2 1 3 2 1 2 1 2 3 1 2 3 4

1 2 3 1 2 3 4 5 4 3 2 1 3 2 1

4 3 2 1 4 3 2 1 2 3 4 1 2 3 4

1 2 3 1 2 3 4 5 4 3 2 1 3 2 1

5 4 3 2 1 3 2 1 2 3 1 2 3 4 5

1 2 3 1 2 3 4 5 4 3 2 1 3 2 1

5 4 3 2 1 3 2 1 2 3 1 2 3 4 5

1 2 3 1 2 3 4 5 4 3 2 1 3 2 1

5 4 3 2 1 3 2 1 2 3 1 2 3 4 5

Tabiiy minor gammalari: O'ng qo'l barmoqlari notalar ustida, chap qolning esa notalar ostida yozib ko'rsatilgan (applikatura); katta barmoq 1 bilan belgilanadi; engarmonik tonalliklar juftidan faqat bittasi ro'yxatga olindi. **/*

The image displays 12 musical staves, each representing a natural minor scale in a different key. The keys are: C minor, F minor, Bb minor, Eb minor, Ab minor, C# minor, F# minor, B minor, E minor, A minor, D minor, and G minor. Each staff contains a sequence of notes for the scale, with numbers 1-5 indicating the fingerings for the right hand (written above the notes) and the left hand (written below the notes). The scales are presented in a sequence of two octaves.

3-§. TABIIY MAJOR VA MINOR GAMMASI.

Tabiiy major va minor tovushqatorlarining tuzilishi diatonik ton va yarim tonliklar izchil joylashuvi bilan farqlanadi.

Ikkita bir xil nomli tovushlar orasida tuzilgan ton va yarim tonliklar (**1ton – 1ton – 0,5ton – 1ton – 1ton – 0,5ton**) strukturasi ega bo'lgan gammaga **Tabiiy major gammasi** deyiladi.

Tabiiy major gammasi.

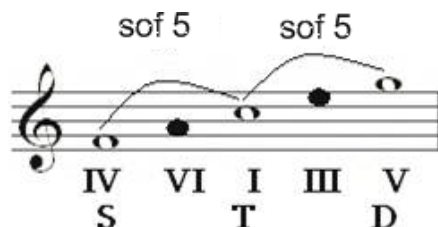
Ladning har bir pog'onasi raqam bilan yozilishidan tashqari, mustaqil nomga ham egadir:

- 1 - pog'ona: tonika (**T**)
- 2 - pog'ona: pastga boshlovchi tovush
- 3 - pog'ona: medianta (o'rtancha)
- 4 - pog'ona: subdominantanta (**S**)
- 5 - pog'ona: dominantanta (**D**)
- 6 - pog'ona: submedianta (pastki medianta)
- 7 - pog'ona: yuqoriga boshlovchi tovush.

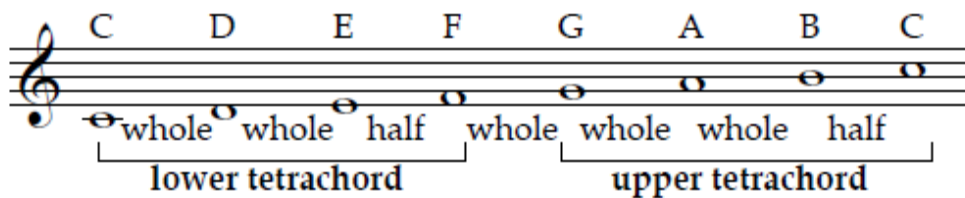
Har bir ladning tonikasi, subdominantasi va dominantasi **asosiy pog'onalar**, qolganlari esa **yondosh pog'onalar** hisoblanadi.

Dominanta o'z tonikasidan hamisha sof kvinta yuqorida joylashadi. Tonika bilan dominantanta orasida uchinchi pog'ona bor, shuning uchun u **medianta** ya'ni, o'rtancha deyiladi.

Subdominantanta tonikadan kvinta pastda joylashgan. Subdominantanta bilan tonika orasida joylashgan pog'ona **submedianta** deyiladi. Quyida bu pog'onalarining joylashish tartibi ko'rsatilgan:

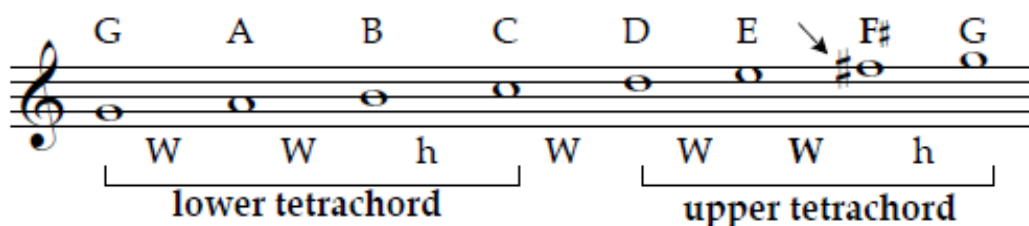

**** Do major (C-dur) gammasi. Tetraxord:** Fortepiano oq klavishlari C tovushdan C tovushgacha **Do major (C-dur) gammasini** shakllantiradi. Ushbu sakkizta nota (C, D, E, F, G, A, B va keyin yana C) o'z ichida to'rt-notali gamma kabi ikkita qismga ajraladi. Ular **tetraxord** deb ataladi:

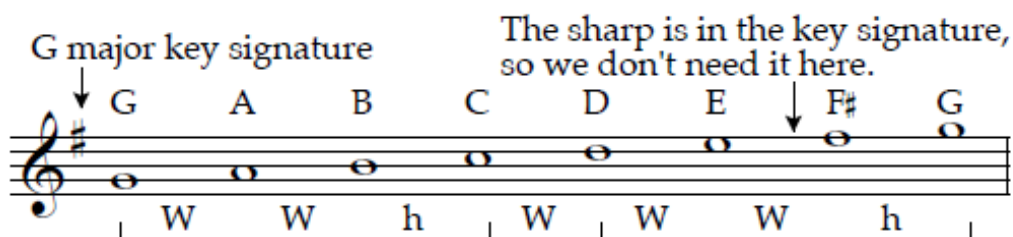

Majorli tetraxord: Pastki tetraxord va yuqorigi tetraxord har bittasi **majorli tetraxord** tuzilishi (strukturasi)ga oʻxshab tuziladi: ton-ton-yarim ton, va bir ton ularning oʻrtasida. Butun ton va yarim tonliklarning ketma-ket joylashuvi yuqorida koʻrsatilgan, qarang **1.2. Xromatik gamma va fortepiano klaviaturasi**. Eslab qoling, E bilan F, va B bilan C tovushlar orasi diatonik yarim tondir (alteratsiya belgilarisiz).

Tonallik Do major (C-dur). Sol major (G-dur) gammasi: Kuy va garmoniyasi uchun C-major gamma tovushlaridan foydalangan musiqa asari **C-dur tonallikda** yozilgan hisoblanadi. Major gammasi boshqa notalardan ham boshlanishi mumkin, faqat ton/yarim tonliklarning qatʼiy ketma-ketligi saqlangan holda: 1ton-1ton-0,5ton, keyin 1ton, soʻng 1ton-1ton-0,5ton va x.k. **Sol major (G-dur) gammasi** E notadan butun ton yaratish uchun F diyez notani talab qiladi, negaki E dan F gacha oraliq diatonik yarim tondir.

Kalit belgilari: - asarning har bir nota yoʻlini boshida kalitdan keyin yoziladigan alteraysiya belgilaridir. Ularning taʼsiri keyingi har bir tegishli notaga saqlanadi.

Re major (D-dur) gammasi: Do major gammaning beshichi notasi Sol (G) boʻlib chiqadi va Sol major gammasi Do majordan koʻra bitta diyezga koʻproq ega boʻladi. Asosiy (birinchi) tonni muayyan gammaning beshichi notaga koʻchirilishi har doyim bitta diyez qoʻshib beradi (yoki bitta bemolni qisqartiradi). Sol majorning beshinchi notasi Re (D) boʻlganligi sababli (G, A, B, C, D), **Re major (D-dur)**

gammasi **ikkita** diyezni ishga soladi. Qo‘shilgan (oxirgi) diyez hamisha yangi asosiy tondan bir nota pastroq joylashadi.

D major key signature (2 sharps)

D E F# G A B → C# D

W W h W W W h

Lya major (A-dur) Mi major (E-dur): “5 nota yuqoriga, 1 diyez qo‘shiladi” kabi qoidani davom ettirsak, **Lya major (A-dur)** 3ta diyez, **Mi major (E-dur)** 4ta va x.k. diyezga egaligini hosil qilamiz. Yana bir bor, kalit belgilari ichdagi har yangi diyez yangi **asosiy tondan bir nota pastroq joylashadi**.

A major key signature

A B C# D E F# → G# A

W W h W W W h

E major key signature

E F# G# A B C# → D# E

W W h W W W h

Fa major (F-dur): Xuddi shu tarzda **gamma bo‘yicha beshta nota pastga sanasak, bitta diyez qisqaradi (yoki bitta bemol qo‘shiladi)**. Masalan, C, B, A, G, F = 1, 2, 3, 4, 5. Do majorning beshinchi notasi Fa (F) bo‘lganligi uchun **Fa major (F-dur)** Do majordan ko‘ra bitta bemolga kop‘roq belgiga ega bo‘ladi. Xamma bemol belgilari xuddi shunday yo‘l bilan paydo bo‘ladi: gamma notalarini pastga sanab, beshinchisi bemol bo‘lib qo‘shiladi.⁴⁴ */**

F major key signature (1 more flat than C major)

F G A → Bb C D E F

W W h W W W h

Bb major key signature (1 more flat than F major)

Bb G A → Eb F G A Bb

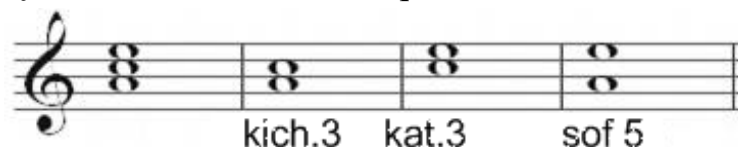
W W h W W W h

⁴⁴ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

Minor ladi. Tabiiy minor gammasi. Turg'un tovushlari birin-ketin yoki bir vaqtda eshritilgan hamda kichik yoki minor uchtovushligidan hosil bo'lgan ladga *minor ladi* deb aytiladi. Minor uchtovushligining turg'un tovushlari tertsiya bo'yicha joylashgandir.

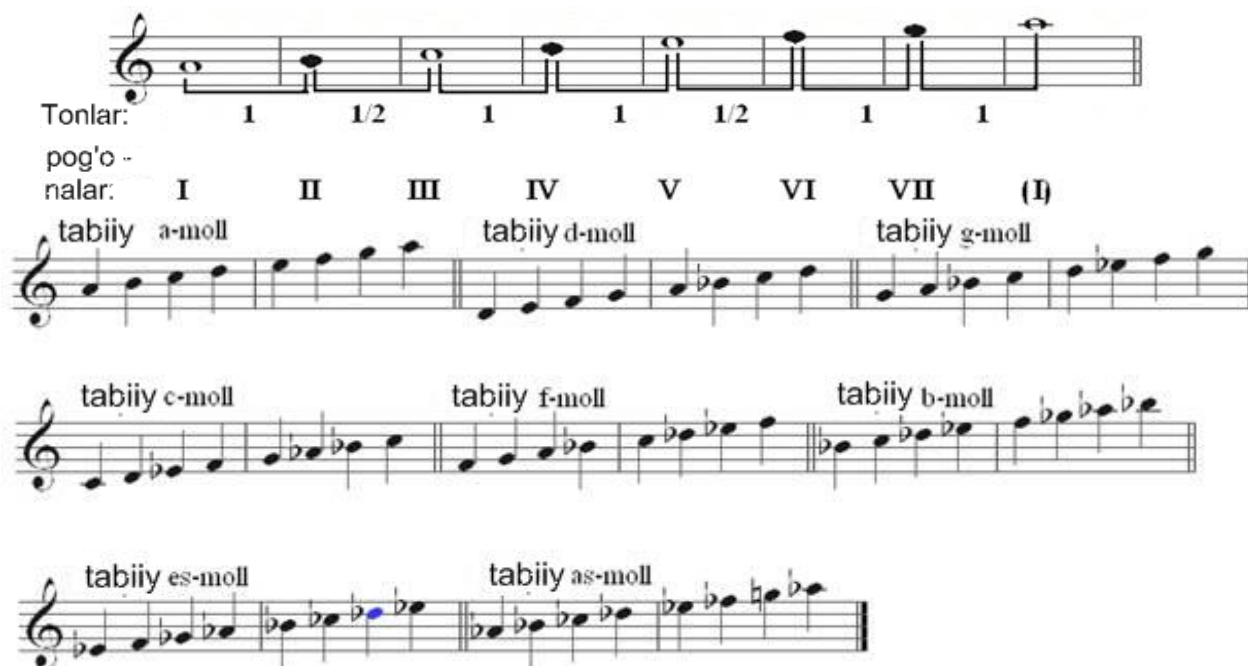
Minor ladi harfiy tuzilma bo'yicha *moll* so'zi bilan yoziladi. Masalan: Iya minor yoki *a-moll*, do minor yoki *c-moll*.

Birinchi va uchinchi pog'onalar orasida *kichik tertsiya*, uchinchi va beshinchi pog'onalar orasida esa *katta tertsiya* mavjuddir. Minor uchtovushligining ikki chetidagi tovushlar *sof kvinta* intervalini hosil qiladi:

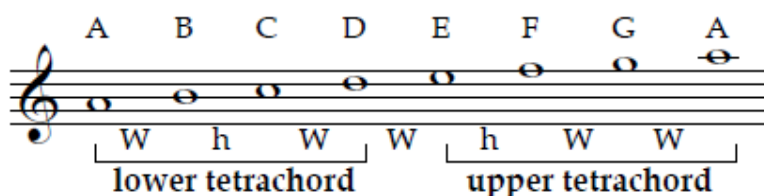

Tabiiy minor gammasida sekundalarning joylashishi quyidagicha bo'ladi: **kat.2, kich.2, kat.2, kat.2, kich.2, kat.2, kat.2.**

Major gammasi pog'onalari qanday raqamlar bilan belgilansa va qanday atalsa, tabiiy minor gammasi pog'onalari ham shunday belgilanadi va nomlanadi:

/** Minor gammasi:** Eng oddiy minor gamma, **tabiiy minor gammasi**, fortepiano oq klavishlari qollanilgan holda A dan yuqoriga keyingi A gacha bo'lgan oraliqdagi yarim ton va butun tonliklarning ketma-ketligi asosida shakllangan strukturaga mosdir: butun ton, yarim ton, butun ton; keyin butun ton; song yarim ton, butun ton, butun ton. ***/*

Tayanch tushunchalar

Turg'un tovushlar, tonika, noturg'un tovushlar va ularning echilishi, lad. Major ladi, tabiiy major gammasi, tonika uchtovushligi, lad tovushqatori yoki gamma, pog'onalar, medianta, submedianta, dominanta, subdominanta, asosiy pog'onalar, yondosh pog'onalar.⁴⁵

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Qanday tovushlarga turg'un tovushlar deyiladi?
2. Nechanchi pog'ona tovushiga tonika deb aytiladi?
3. Qanday tovushlarga noturg'un tovushlar deb aytiladi?
4. Lad deganda nimani tushunasiz?
5. Tovushlar echilishini tushuntirib bering.
6. Tayanch tovushlar qanday ataladi?
7. Qanday intervallar orqali tuzilgan ladga major ladi deb aytiladi?
8. Tonika uchtovushligini tushuntiring.
9. Gamma deb nimaga aytiladi?
10. Pog'onalar deganda nimani tushunasiz?
11. Major ladida nechta pog'ona bor?
12. Minor atamasining lug'aviy ma'nosini ayting.
13. Major va minor tovushqatorining farqi nimadan iborat?
14. Tabiiy minor gammasi qaysi intervallardan hosil qilinadi?
15. Tovushqatorning birinchi va uchinchi pog'onalari katta tertsiyani tashkil etsa, bu qanday tovushqator deyiladi?
16. Lad pog'onalarinig nomlarini ayting.
17. Subdominanta nechanchi bosqich tovushi hisoblanadi?
18. Nechanchi pog'onalar ladning asosiy pog'onalarini tashkil etadi?
19. Nechanchi pog'onalar yondosh pog'onalar bo'lib hisoblanadi?
20. Medianta bosqichini tushuntiring.

⁴⁵ Mishael Pilhofer and Holly Day "Music Theory for dummies" Indiana USA 2007. Wiley Publishing Inc.2011-153-page

⁴⁵ Mishael Pilhofer and Holly Day "Music Theory for dummies" Indiana USA 2007. Wiley Publishing Inc.2011-154-page

VIII-BOB: TONALLIKLIK, DIEZLI VA BEMOLLI MAJOR TONALLIKLARI KVINTA DAVRASI. MAJOR TONALLIKLARI ENGARMONIZMI

1-§. Tonalliklar ta'rifi. Diezli va bemolli major tonalliklari. Major tonalliklarining kvinta davrasi.

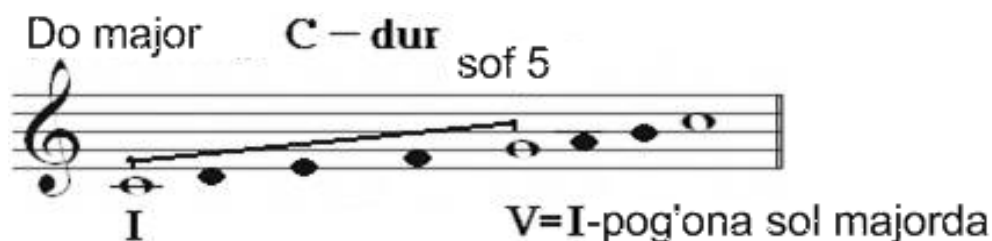
Lad o'rnashgan pardalar yoki balandliklar **tonallik** deyiladi. Har bir tonallikning nomi tonika sifatida qabul qilingan tovush nomiga asoslangandir. Tonallik nomi lad bilan tonika iborasidan, ya'ni major so'zidan kelib chiqadi.

Masalan: do major yoki katta C – dur (harfiy tuzilma bo'yicha), sol major yoki G - dur va h.k.

Major ladida do tovushidan tuzilgan tonallik do major deyiladi.

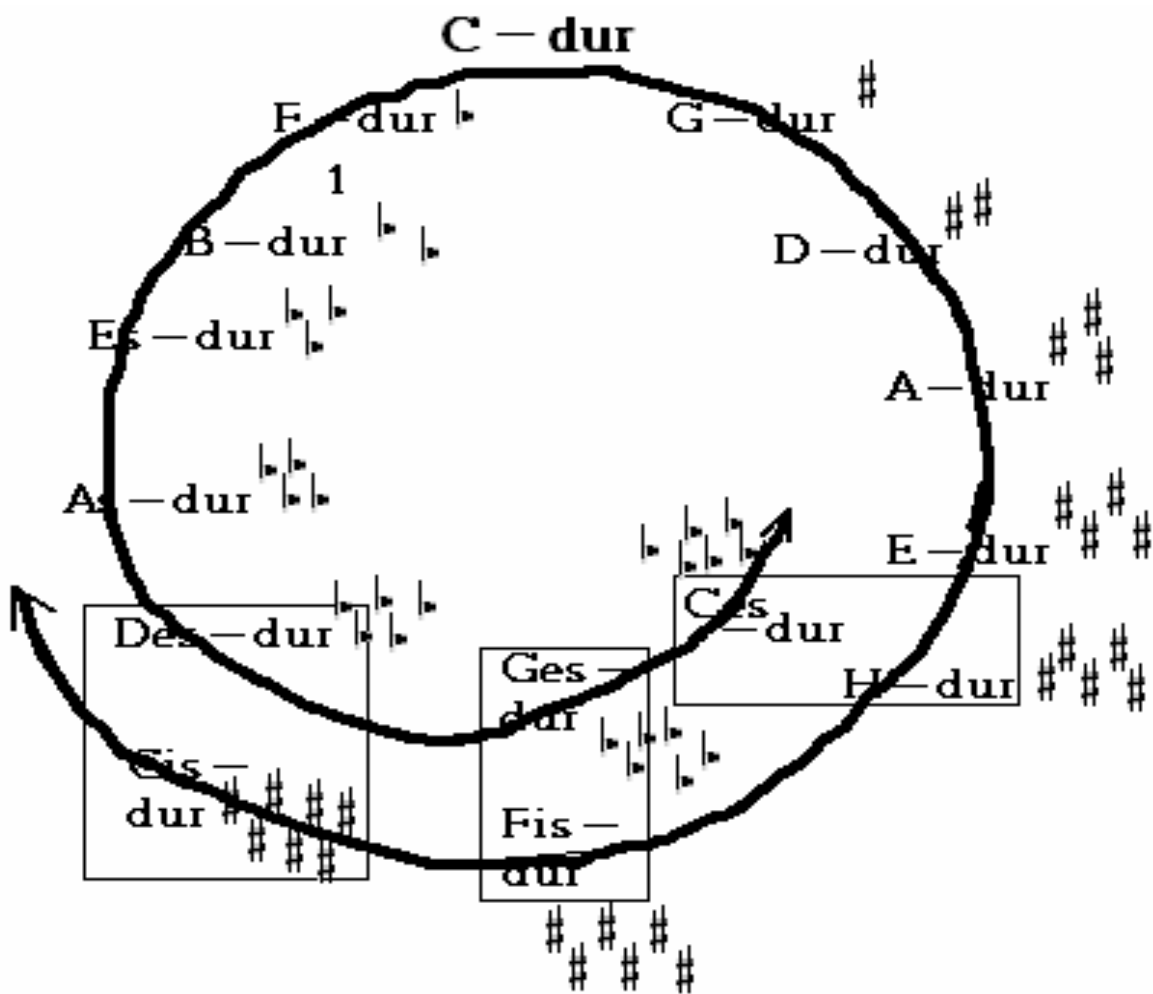
Musiqqa ijrochiligida *yettita diezli* va *yettita bemolli* tonalliklar qo'llaniladi. Bu tonalliklarning al'teratsiya belgilari kalitdan so'ng yozilib, kalit yonida yoziladigan belgilar deb ataladi.

Bir-biridan birta kalit belgisi bilan farq qiladigan tonalliklar, ularning har birida oltitadan o'xshash tovushlar bo'lganligi uchun yondosh tonalliklarga kiradi. Do major tonalligida sol major yondosh bo'ladi. Sol majorning birinchi pog'onasi do majoridan sof kvinta yuqorida joylashadi:

Har bir yangi gamma o'zidan oldingi tonallikning beshinchi pog'onasidan, ya'ni sof kvintadan tuziladi va buning natijasida biz barcha diezli major tonalliklariga ega bo'lamiz. Bu xildagi har bir gammaning VII pog'onasida, kalit yonida yoziladigan yangi belgisi – diez hosil bo'laveradi va ular birin-ketin yetti belgigacha borib yetadi.

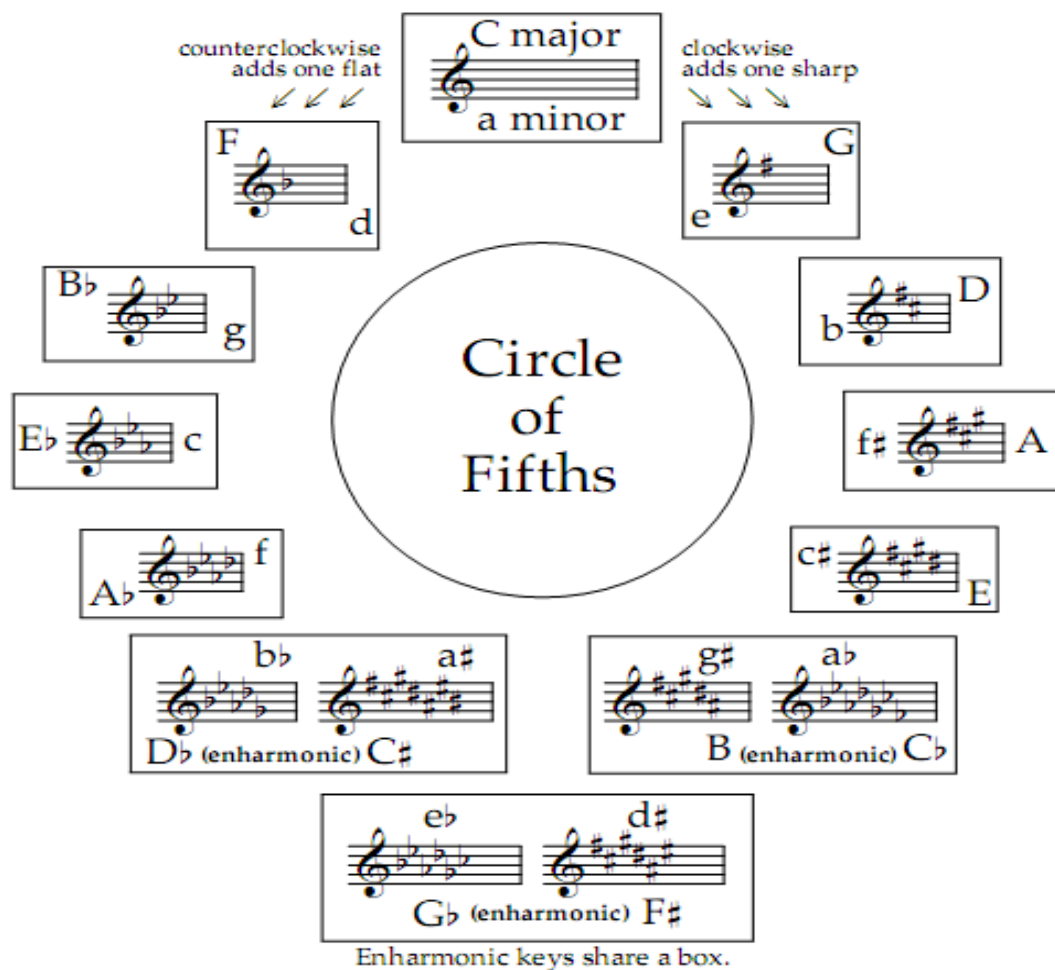
Major tonalliklarining kvinta davrasi: Yuqoriga tomon sof kvinta bo'yicha tuzilgan diezli va pastga tomon sof kvinta bo'yicha tuzilgan bemolli major tonalliklarining joylashuv tartibi **kvinta davrasi** deyiladi.

Besh, olti va yetti diyezli major tonalliklarining har biri beshtadan yettitagacha bemol belgisi boʻlgan tonalliklarning bittasiga engarmonik jihatdan tengdir va aksincha.

***/** Kvinta davrasi:** Kvinta davrasi tonalikalarni qatʼiy tartibda joylashtirish umumiy yoʻldir. Unda soat strelkasi boʻyicha harakatlanishda har tonallik (uning asosiy toni) oldingi tonallikning beshinchi notasidan boshlanadi. Major tonalliklari davraning tashqi tomonida, minorlar esa ichki tomonida roʻyxat boʻyicha joylashtirilgan. (Minor tonalliklar haqida qarang

Diyez va bemollar: Soat strelkasi boʻyicha harakat yuqoriga beshta gamma notasi boʻyicha harakatlantiradi va bitta diyez qoʻshib beradi (yoki bitta bemolni qisqartiradi), Soat strelkasiga qarshi harakat esa pastga beshta gamma notasi boʻyicha harakatlantiradi va bitta bemol qoʻshib beradi (yoki bitta diyezga qisqartiradi). Har doim boshlangʻich notani bir deb hisoblash lozim.

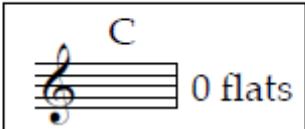
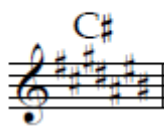
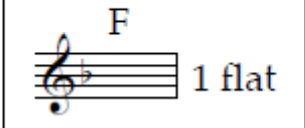

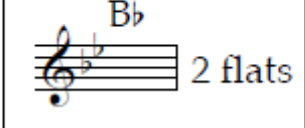
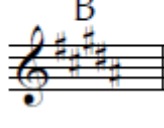
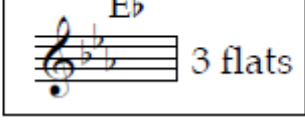
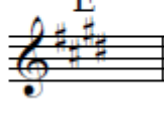
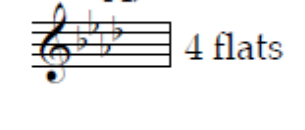
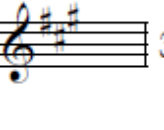
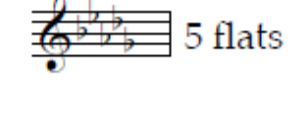
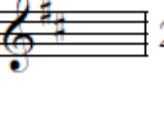
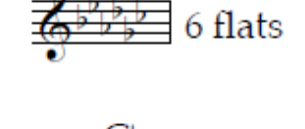
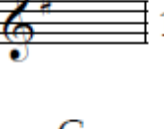
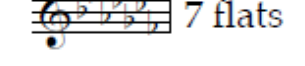
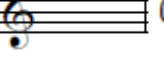

46

Diyezlar/ bemollar nota yo‘lida: Bemollar nota yo‘lida quyidagi tartibda yoziladi: B-E-A-D-G-C-F. Diyezlar nota yo‘lida quyidagi tartibda yoziladi: F-C-G-D-A-E-B.

Belgilari yettigacha jamlangan juft tonalliklar (oson usul): Har bir harfiy nomga diyezli va bemolli tonallik mavjud. Nomdagi harfi bir xil bo‘lgan ikki tonalikdan faqat bittasi o‘z nomida alteratsiya belgi atamasini namoish etadi (istisno tariqada: C bemol / C / C diyez). Ikkala tonallik **kalit belgilarining umumiy soni** hamisha **yettiga barobar** bo‘ladi. Masalan, G bemol major 6ta bemolga ega, G major esa 1ta diyez. Qarang 2.5. **Kalit belgilarini mustaqil o‘ranib chiqish usullari.** **/*

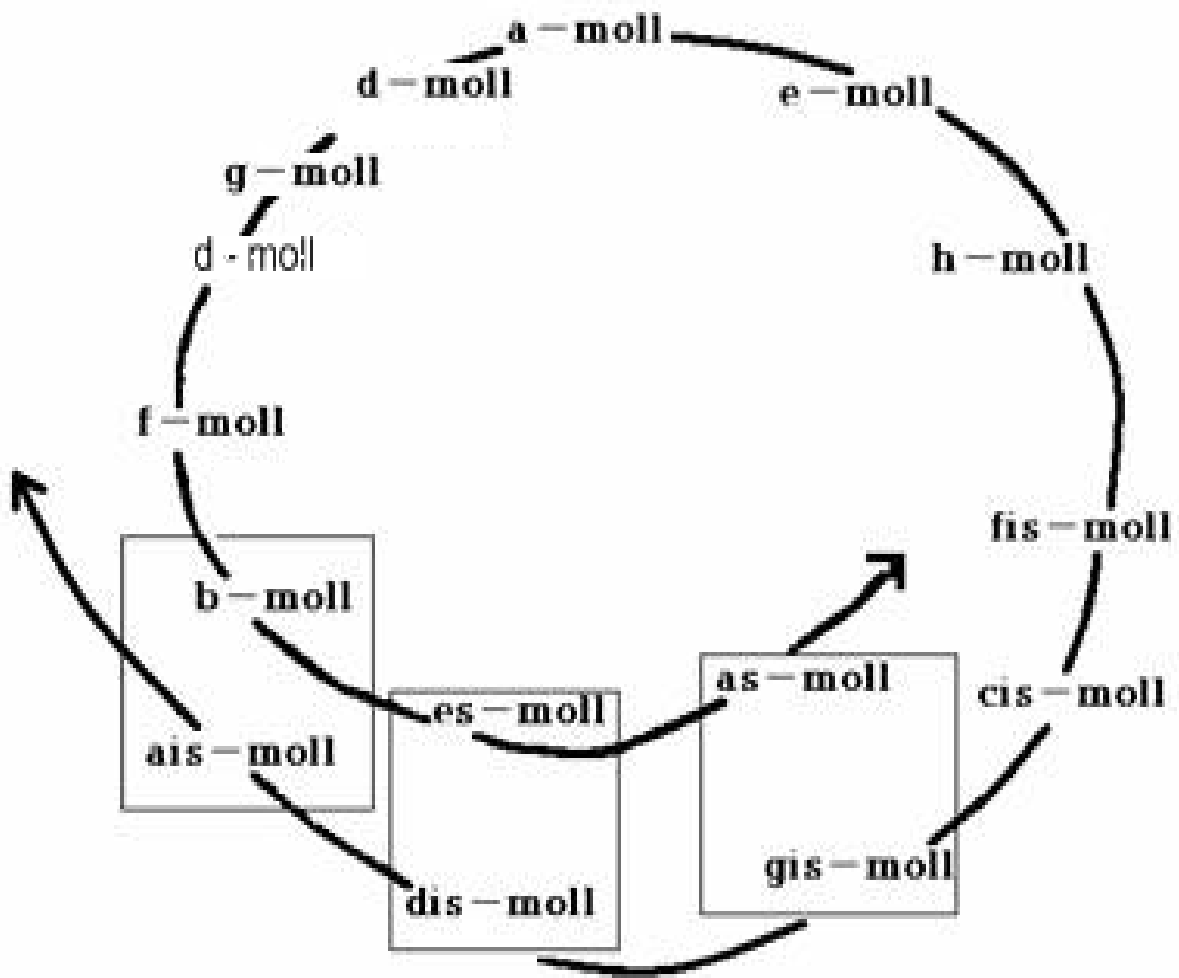
⁴⁶ ⁴⁶ Mark Feezell. “Music Theory Fundamentals” Copyright. 2011 All Rights Reserved. LearnMusic Theory. Net-2011-32-page

	FLAT KEYS		SHARP KEYS	
C/C#	 0 flats	+	 7 sharps	=7
F/F#	 1 flat	+	 6 sharps	=7
Bb/B	 2 flats	+	 5 sharps	=7
Eb/E	 3 flats	+	 4 sharps	=7
Ab/A	 4 flats	+	 3 sharps	=7
Db/D	 5 flats	+	 2 sharps	=7
Gb/G	 6 flats	+	 1 sharp	=7
Cb/C	 7 flats	+	 0 sharps	=7

2-§. DIYEZLI VA BEMOLLI MINOR TONALLIKLARI. MINOR TONALLIKLARINING KVINTA DAVRASI.

Yondosh minor tonalliklari bir-biridan sof kvinta oralig'ida joylashganligi uchun minor lading barcha tonalliklari mustaqil kvinta davrasini hosil qiladi, ya'ni, har bir yangi tuziladigan tonallik oldingisidan sof kvinta intervali miqdorida yuqorida joylashadi.

Quyida minor tonalliklarining kvinta davrasi chizma tarzida ko'rsatilgan:

Tayanch tushunchalar

Tonallik, diyezli va bemolli major tonalliklari, kvinta davrasi, major tonalliklari engarmonizmi, yettita diyezli va yettita bemolli tonalliklar, kalit yonida yoziladigan belgilar, engarmonik teng tonalliklar, kvinta davrasi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Tonallik deb qanday tovushqatorga aytiladi?
2. Diezli major tonalligi qanday tuziladi?
3. Bemolli major tonalligi qanday tuziladi?
4. Major tonalliklarining kvinta davrasini tuzing.
5. Diezli major tonalligi tuzishda har bir yangi gamma o'zidan oldingi tonallikning nechanchi pog'onasidan tuziladi?

IX-BOB: MAJOR VA MINOR LADLARINING GARMONIK HAMDA MELODIK KO'RINISHLARI.

1-§. Garmonik va melodik major ladi.

Turg'un tovushlari birin-ketin yoki bir vaqtda eshitilgan hamda katta yoki major uchtovushligidan hosil bo'lgan ladga *major ladi* deb aytiladi. Major uchtovushligining turg'un tovushlari tertsiya bo'yicha joylashgandir.

Major ladi harfiy tuzilma bo'yicha *dur* so'zi bilan yoziladi. Masalan: do major yoki *C-dur*, Iya major yoki *A-dur*.

Birinchi va uchinchi pog'onalar orasida *katta tertsiya*, uchinchi va beshinchi pog'onalar orasida esa *kichik tertsiya* mavjuddir. Minor uchtovushligining ikki chetidagi tovushlar *sof kvinta* intervalini hosil qiladi:

Ayrim musiqa asarlarida VI pog'onasi pasaytirilgan major ladi qo'llanilganligini uchratish mumkin. VI pog'onani pasaytirish lozim bo'lganda, pasaytirish belgisi matnda nota oldidan qo'yiladi va tasodifiy belgi deb ataladi. Bu hol garmonik major ladi deyiladi. Masalan:

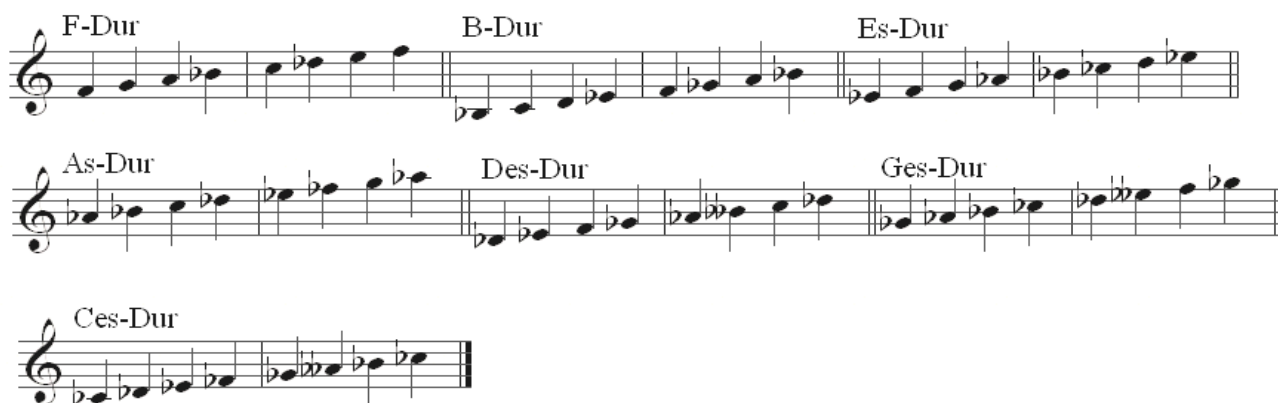

Garmonik major gammasida bosqichlar intervali quyidagi tartibda joylashadi: kat.2, kat. 2, kich.2, kat.2, kich.2, *ort.2*, kich. 2.

Garmonik major gammasining xarakterli xususiyatlaridan biri oltinchi va yettinchi pog'onalar orasida *orttirilgan sekundaning* hosil bo'lishidir. Ushbu orttirilgan sekundaning ifodalanishi musiqa mazmunida o'ziga xoslikni hosil qiladi va musiqaning jozibadorligini oshiradi.

Garmonik major tonalliklari:

Musiqa amaliyotida melodik major garmonik majorga nisbatan kam uchraydi. Melodik majorda VI va VII pog'onalar pasaytiriladi, xarakteri bo'yicha melodik major tabiiy minorga o'xshash bo'lib eshitiladi hamda kuyning pastga tomon harakatida qo'llaniladi.

Masalan:

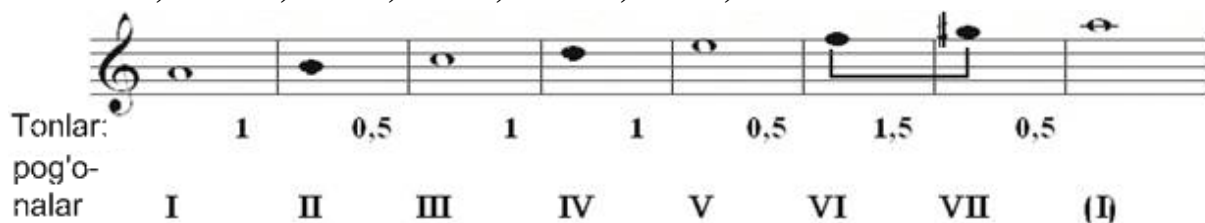

2-§. GARMONIK VA MELODIK MINOR.

Garmonik minor tabiiy minordan VII pog'onaning ko'tarilishi bilan farq qiladi. VII pog'onaning ko'tarilishi yuqoriga boshlovchi tovush tortilishini yanada kuchaytiradi.

Garmonik minor gammasi sekundalarining birin-ketin joylashuv tartibi quyidagicha bo'ladi:

kat.2, kich.2, kat.2, kat.2, kich.2, ort.2, kich.2.

Garmonik minor gammasining xarakterli xususiyatlaridan biri oltinchi pog‘ona bilan yettinchi pog‘ona o‘rtasida orttirilgan sekundaning hosil bo‘lishidir.

Melodik minor tabiiy minordan oltinchi va yettinchi pog‘onalarning yarim tonga ko‘tarilishi bilan farq qiladi. Oltinchi pog‘onaning yarim tonga ko‘tarilishi gammaning yuqori qismidagi tovushlarning teng joylashuviga yordam qiladi. Bunda birinchi pog‘onaga qarab yarim ton tortilgan yuqoriga boshlovchi tovush saqlanishi lozim.

Melodik minor gammasi pastga tomon harakat qilganda undagi ko‘tarilgan pog‘onalar saqlanmaydi. Gamma pastga tomon tabiiy minor pog‘onalari bo‘yicha harakat qiladi. Bu tabiiy minorning pastga tomon harakati vaqtida oltinchi pog‘onaning xususiyatini, ya’ni beshinchi pog‘onaga intilishini tiklash bilan bog‘liqdir.

Melodik minor gammasi sekundalarining birin-ketin yuqoriga tomon harakat qilishi quyidagi tartibda bo‘ladi: **kat.2, kich.2, kat.2, kat.2, kat.2, kat.2, kich.2.**

melodik a-moll

melodik d-moll

melodik g-moll

melodik c-moll

melodik f-moll

melodik b-moll

melodik es-moll

melodik as-moll

melodik e-moll

melodik h-moll

melodik fis-moll

melodik cis-moll

melodik gis-moll

melo -

- dik dis-moll

melodik ais-moll

47

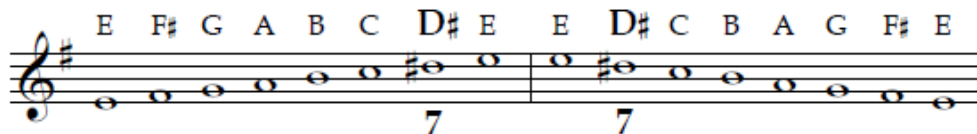
**** Melodik minor:** - bu 6- va 7- pog‘nalari ko‘tarilgan yuqoriga yo‘nalgan tabiiy minordir, lekin u pastga yo‘nalganligida tabiiy minorning o‘zi bo‘lib qaytadi. E minor tonalligida fa diyezga e’tibor bering.

E F# G A B C# D# E E D# C# B A G F# E

6 7 7 6

⁴⁷ Mishael Pilhofer and Holly Day “Music Theory for dummies” Indiana USA 2007. Wiley Publishing Inc-2007-153-page.
Mark Feezell. “Music Theory Fundamentals” Copyright. 2011 All Rights Reserved. LearnMusic Theory. Net-2011-39-page

Garmonik minor: Garmonik minor - bu 7 - pogʻonasi koʻtarilgan ham yuqoriga, ham pastga yoʻnalgan **tabiiy minordir**. Yana bir bor, tabiiy E minorda fa diyez kalit belgisi deb hisoblanadi.⁴⁸ *//*

Tayanch tushunchalar

Garmonik major, melodik major, VI pogʻonasi pasaytirilgan major ladi, orttirilgan sekundaning hosil boʻlishi. Minor ladi, tabiiy minor gammasi, *moll*, kichik tertsiya, katta tertsiya, sof kvinta intervali. Garmonik minor, melodik minor.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Garmonik major qanday intervallardan hosil boʻladi?
2. Melodik major tonalligini re tovushidan tuzing.
3. Garmonik major intervallarni sanab bering.
4. Garmonik majorning nechanchi pogʻonalari orasida orttirilgan sekunda hosil boʻladi?
5. Melodik major tovushlarining pastga tomon harakatida qaysi pogʻonalar tovushlari pasaytiriladi?
6. Melodik major intervallarini sanab bering.
7. Mi tovushidan melodik major tuzing.
8. Garmonik minor pogʻonalarini berilgan tovushdan tuzing.
9. Melodik minor pogʻonalari intervallarini ayting.

⁴⁸ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

X -BOB: ENGARMONIK, NOMDOSH VA PARALLEL TONALLIKLAR

1-§. Engarmonik teng tonalliklar

Balandligi bir xil, lekin yozilishi va nomi turlicha bo‘lgan tonalliklarga **engarmonik teng tonalliklar** deb ataladi.

Barcha diyezli tonalliklarning yondosh tartibda joylashuvi quyidagi diyezli major tonalliklarini hosil qiladi:

Sol major

Re major

Lya major

Mi major

Si major

Fa direz major

Do direz major

Barcha bemolli tonalliklarning yondosh joylashuvi quyidagi bemolli tonalliklarni hosil qiladi:

Fa major

Si bemol major

Mi bemol major

Lya bemol major

Musiqada qo‘llaniladigan major tonalliklarining uchta jufti engarmonik jihatdan teng bo‘ladi:

*** Engarmonik teng tonalliklarning kalit yonida yoziladigan belgilari umumiy yig‘indisi 12 tadan iboratdir.⁴⁹

Engarmonik tonalliklar: - deb yozilishi har xil, ammo fortepiano klaviaturasida bir xil chalinadigan, xuddi Si (B) bilan Do (C) bemol bitta klavishda bo‘lganidek, tonalliklarga aytiladi. Kvinta davri chizmasida engarmonik tonalliklar фокфешдши ko‘rsatilgan. ***

⁴⁹ Mark Feezell. “Music Theory Fundamentals” Copyright. 2011 All Rights Reserved. LearnMusic Theory. Net-2011-10-page

2-§. NOMDOSH TONALLIKLAR

Bir xil tonikadan tuzilgan, ya'ni boshlanishi bir notada amalga oshirilgan major va minor tonalliklari **nomdosh tonalliklar** deyiladi. Nomdosh major va minorning tabiiy gammalari bir-biridan uchta pog'ona bilan farq qiladi, bular 3, 6 va 7 – pog'onalaridir.

Do major nomdosh do minorga Sol major nomdosh sol minorga

Re major nomdosh re minorga Lya major nomdosh

lya minorga Mi major nomdosh mi minorga Si major

nomdosh si minorga Fa diyez major nomdosh fa diyez minorga

Do diyez major nomdosh do diyez minorga

Detailed description: This block contains five lines of musical notation in treble clef, showing the natural major and minor scales for each note from Do to Si. The scales are presented in pairs: Do major/minor, Sol major/minor, Re major/minor, Lya major/minor, Mi major/minor, Si major/minor, Fa diyez major/minor, and Do diyez major/minor. Each scale is written as a sequence of notes with appropriate accidentals (sharps, flats, and naturals) to indicate the correct pitch.

Nomdosh major va minorning garmonik ko'rinishlari bir-biridan 3 – pog'onaning turlicha eshitalishi bilan farq qiladi. Bularning o'xshash tomoni, har ikkalasida ham 6 va 7- pog'onalar orasida orttirilgan sekundaning mavjud bo'lishidir.

Lya major A – dur

lya minor a – moll

Detailed description: This block shows the harmonic major and minor scales for the Lyra (A) scale. The top staff is for Lya major (A-dur) and the bottom staff is for lya minor (a-moll). Both scales are written in treble clef. The harmonic major scale (A-dur) has a raised 7th degree (G#), and the harmonic minor scale (a-moll) has a raised 7th degree (G#). The notes are: A, B, C, D, E, F, G#, A.

Melodik minor yuqoriga tomon harakatda tabiiy nomdosh majordan 3-pogʻonaning boshqacha eshitilishi bilan farq qiladi.

Lya major A – dur

lya minor a – moll

A B C D E F G A

lower tetrachord upper tetrachord

3-§. PARALLEL TONALLIKLAR

Tabiiy koʻrinishdagi major va minorda bir xil nomdagi tovushlar boʻladi. Kalit belgisi bir xil boʻlgan major va minor tonalliklari **parallel tonalliklar** deyiladi. Masalan:

Do major parallel- lya minorga

Sol major parallel - mi minorga

Re major si minorga

Lya major parallel -

fa diyez minorga

Mi major parallel - do diyez minorga

Si major

parallel - soi diyez minorga

Fa diyez major parallel - re diyez minorga

Do diyez major parallel - lya diyez minorga

Fa major parallel - re minorga Si bemol major parallel - sol

minorga Mi bemol major parallel - do minorga Lya bemol major parallel -

fa minorga Re bemol major parallel - si bemol minorga Sol ♭ major

parallel - mi bemol minorga Do bemol major parallel - lya bemol minorga

Minor gammalarida birin-ketin hosil bo‘ladigan diyezlar har bir gammaning *ikkinchi pog‘onasiga* to‘g‘ri keladi. Bemollar esa *oltinchi pog‘onaga* to‘g‘ri keladi.

Minor tonalliklarining soni ham major tonalliklari soniga tengdir, ya‘ni **15 ta** bo‘ladi. Bu tonalliklar nomlarining hosil bo‘lishi major tonalliklari singaridir.

Minor tonalliklarining umumiy miqdori olti tonallikka ega. Bulardan uchasi diyezli tonallik va qolgan uchasi bemolli tonallikka engarmonik jihatdan teng bo‘ladi:

Sol diyez minor – lya bemol minorga teng;

Re diyez minor – mi bemol minorga teng;

Lya diyez minor – si bemol minorga teng.

Barcha minor tonalliklari bir-biriga yondosh bo‘lib, quyidagi tonalliklardan tarkib topadi:

E – moll tabiiy

 garmonik

h – moll tabiiy

 garmonik

fis – moll tabiiy

 garmonik

va hokazo.

***/** Parallel tonalliklar:** Parallel tonalliklar – bu bir xil kalit belgilariga ega bo‘lgan biror major va tabiiy minor gammalardir. Minor gammaning **uchinchi notasi** xuddi shunday kalit belgilari bor parallel majorning birinchi notasi bo‘lib hisoblanadi. Masalan, C (do) tovush A minorning uchinchi pog‘onasidir. C major va A minor bir xila kalit belgilarga ega , ya’ni ikkalasida na bemol, na diyez bor parallel tonalliklardir. Eslab qoling: **oiladagi qarindoshlar bir biriga o‘xshaydi, parallel tonalliklar kalit belgilarining ko‘rinishi ham “bir xil”**.

major scale on C (starts on third scale note of A minor)

natural minor scale on A (relative major is C major)

Birinchi usul: parallel minor: Minor gammaning kalit belgilarini aniqlash uchun ikkita usul mavjuddir: parallel va nomdosh. Quyidagi misol **parallel minor metodi** yordamida E minorning to‘g‘ri yozilishini ko‘rsatadi.

Qadam 1: yuqoriga **uchta** harfiy nom sanab parallel majorning birinchi tonini toping.

Qadam 2: parallel major kalit belgilarini aytib yozing.

Qadam 3: zarur bo‘lsa istalgan minor gammani aniqliklar orqali me’yorga keltiring.

1. Count up three letters. 2. G major has one sharp. 3. G major includes E \sharp , so E minor also has one sharp.

E F G G E F \sharp G A B C D E
1 2 3 G W h W W h W W

Parallel minor aniqlik bilan: Ayrim hollarda yuqoriga uchta harf sanash natijasida bizga majorning shunday birinchi tonini beradiki, u istalgan minor gammasiga yaroqsiz bo‘lib chiqadi. Bunga yaxshi misol sifatida C minor bo‘la oladi. **Do** dan yuqoriga uch harf sanalganda Mi kelib chiqadi: C, D, E. E major esa to‘rtta diyezga ega, jumladan **do diyez**. Bizga do diyez emas, tabiiy **do** kerakligi uchun, E majorni o‘rniga E bemol major kalit belgilarini ishlatishimizga to‘g‘ri keladi.

1. Count up three letters. 2. E major has four sharps. 3. E major includes C \sharp , not C \flat , so use the E \flat major key sig. instead.

C D E E C D E \flat F G A \flat B \flat C
1 2 3

4-§. AL'TERATSIYA BELGILARI ORQALI TONALLIKLARNI ANIQLASH MEXANIZMI.

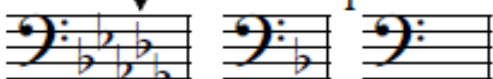
Kalit bemollari sirasi: Kalit yonida yoziladigan bemollar quyidagi tartibda joylashadi: B, E, A, D, G, C, F. Ular nota yo‘li chizig‘ida yoki chiziqlar orasida muayyan ketma-ketlik bo‘yicha, ya‘ni to‘rtta yuqoriga va beshta pastga sanab yoziladi, va sanashda har gal asos qilib olingan belgi bir deb sanaladi.

Kalit diyezleri sirasi: Kalit yonida yoziladigan diyezlar quyidagi tartibda joylashadi: F, C, G, D, A, E, B. Ular nota yo‘li chizig‘ida yoki chiziqlar orasida muayyan ketma-ketlik bo‘yicha, ya‘ni **to‘rtta pastga va beshta yuqoriga** sanab yoziladi (lya diyezdand tashqari).

Kalit belgilari orqali tonallikni aniqlash: Bemolli tonalliklar uchun, kalit bemollari sirasining oxiridan ikkinchisi tonallikning asosiy toni hisoblanadi (bundan F major mustasnodir). Diyezli tonalliklar uchun, tonallikning asosiy toni kalit diyezleri sirasining oxirigisiga nisbatan hamisha yarim ton pastroqda joylashadi.

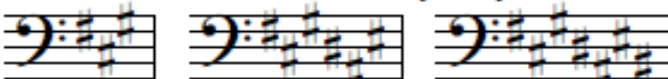
D \flat is second to last. One half step above G \sharp is A.

Exceptions:

D \flat major F major C major

Tricky keys:

A major F \sharp major C \sharp major

Frank va Metz taklif qilgan kalit belgilarini aniqlash mexanizmi: Ken Metz va Robert Frank “G‘ayratli musiqachi uchun asoslar” nomli juda yaxshi kitobida (Routledge tomonidan nashr etilgan) major tonalliklarni aniqlash mexanizmi keltirilgan:

Qadam 1: diyezlar sirasini yozib oling: F, C, G, D, A, E, B.

Qadam 2: C (do) notani 0 raqam bilan belgilang, va **chapdan o‘nga** qarab har bir notani ustiga **diyezlar** sonini ko‘rsatadigan raqamni yozib chiqing. G-major bitta diyezga ega, D-major ikkita diyez, A-major 3ta, E-major 4ta, B-major 5taga ega. 6ga yetgach, orqaga F ga qaytib, va 6 raqamni F-diyez majorga, 7ni C-diyez majorga yozing.

Qadam 3: C (do) notani 0 raqam bilan belgilab, endi **o‘ndan chapga** qarab har bir notani ostiga **bemollar** sonini ko‘rsatadigan raqamni yozib chiqing. Shunday qilib, F-major 1ta bemolga ega, B-bemol-major 2ta, E-bemol-major 3ta va x.k. har bir ustundagi raqamlar yig‘indisi 7ga teng bo‘ladi; qarang **2.3. Major kalit blgilarini o‘rganish.**

(F#)	(C#)	1	2	3	4	5
6	7					
F	C (0)	G	D	A	E	B
1	7	6	5	4	3	2
	(C#)	(G#)	(D#)	(A#)	(E#)	(B#)

Oxirgi uslub: asosiy maqsad va vazifa, **barcha tonalliklarni eslab qolishdir.**

Quyida keltirilgan javoblar ustini yopib, o'zingizni tekshiring. Bir vaqtning o'zida kichik guruhlarda ishlanglar, alohida major va alohida minor tonalliklarni yodlang, so'ng ikkalasini birgalikda (berilgan diyez yoki bemollar soniga tonallik topib ayting va berilgan tonallikkadiyez yoki bemollar sonini topib ayting).⁵⁰

Flat Keys

	C/a
	F/d
	B^b/g
	E^b/c
	A^b/f
	D^b/b^b
	G^b/e^b
	C^b/a^b

Sharp Keys

	C#/a#
	F#/d#
	B/g#
	E/c#
	A/f#
	D/b
	G/e
	C/a

Ikkinchi usul: nomdosh minor Nomdosh tonaliklar bir xil birinchi nota, (tonika deb ataladigan)ga ega tonalliklardir. Tabiiyminor notalarini topish uchun nomdosh tonallikni qollash mumkin: muayyan notadan major gammani yozib chiqing, songra 3, 6 va 7 notalarni alteratsiya belgilari yordamida pasaytiring.

⁵⁰ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

Nomdosh va parallel minor metodlari ishlashiga qaramay, minor tonalliklarini yodga olinish zarurdir. **/*

E major = 4 # **E minor = 1 #**
 E F# G# A B C# D# E E F# G \flat A B C \flat D \flat E
 1 2 3 4 5 6 7 8 1 2 3 4 5 6 7 8
Lower steps 3, 6, and 7 with accidentals.

Tayanch tushunchalar

Garmonik minor, melodik minor, parallel tonalliklar, minor tonalliklarining kvinta davrasi, orttirilgan sekunda, yuqoriga boshlovchi tovush, parallel tonalliklar, ikkinchi pog‘ona, oltinchi pog‘ona, 15 ta minor tonalligi, kvinta davrasi. Nomdosh tonalliklar, 3, 6 va 7 – pog‘onalar, orttirilgan sekunda.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Engarmonik teng tonalliklar deb qanday tonalliklarga aytiladi?
2. Necha juft engarmonik teng major tonalligi bor?
3. Engarmonik teng tonalliklarning kalit yonida yoziladigan belgilari umumiy yig‘indisi nechani tashkil etadi?
4. Engarmonik teng tonalliklarni sanab bering.
5. Garmonik minor pog‘onalarini berilgan tovushdan tuzing.
6. Melodik minor pog‘onalari intervallarini ayting.
7. Qanday tonalliklarga parallel tonalliklar deyiladi?
8. Majordan parallel minor tonalligini tuzish uchun nima qilish lozim?
9. Garmonik minordagi orttirilgan sekunda nechanchi pog‘onalar orasida joylashtiriladi?
10. Barcha major tonalliklarining soni nechta?
11. Engarmonik teng tonallik deganda nimani tushunasiz?
12. *f-moll* nimani bildiradi?
13. Qanday tonalliklar nomdosh deyiladi?
14. Nomdosh major va minor bir-biridan nechta belgi bilan farq qiladi?
15. Sol majorga nomdosh bo‘lgan tonallikni toping.
16. Si bemol minorga nomdosh bo‘lgan tonallikni toping.

XI-BOB: ODDIY, DIATONIK VA XROMATIK INTERVALLAR. INTERVALLARNING ENGARMONIK TENGLIGI.

1-§. Oddiy intervallar va diatonik intervallar.

Musiqa ijrosi jarayonida bir vaqtda yoki birin-ketin eshitilgan ikki tovush qo‘shilmasi **interval**⁵¹ deyiladi.

Birin-ketin eshitilgan tovushlar intervali **melodik intervalni** hosil qiladi. Baravariga (bir vaqtda) eshitilgan tovushlar **garmonik intervalni** hosil qiladi. Intervalning pastki tovushi **interval asosi**, yuqori tovushi esa **interval cho‘qqisi** deyiladi. Masalan:

Intervallarning melodik harakatlari vaqtida ko‘tariluvchi va pastlashuvchi intervallar hosil bo‘ladi. Barcha garmonik intervallar va ko‘tariluvchi melodik intervallar asosi (eng pastki tovush) dan yuqoriga qarab o‘qiladi. Har bir interval ikki miqdor – son va sifat miqdori bilan aniqlanadi. Intervallarning **son miqdori** deganda tovushlar orasidagi pog‘onalar soni tushuniladi.

Intervallarning **sifat miqdori** deganda tovushlar orasidagi masofa tushuniladi. Bir oktava oralig‘ida hosil bo‘lgan interval **oddiy interval** deyiladi. Hammasi bo‘lib 8 ta oddiy interval bor. Intervallar lotin tilida tartibli sonlar bilan nomlanadi. Tartibli sonlar interval yuqori tovushining pastki tovushga nisbatan nechanchi pog‘onada turganligini bildiradi. Barcha oddiy intervallar quyidagicha nomlangan:

Prima – 1, birinchi (bir xildagi ikki tovushning unison bo‘lib eshitilishi)⁵².

Sekunda – 2, ikkinchi; Tertsiya – 3, uchinchi; Kvarta – 4, to‘rtinchi; Kvinta – 5, beshinchi; Seksta – 6, oltinchi; Septima – 7, yettinchi; Oktava – 8, sakkizinchi.

⁵¹ Interval – lotincha *intervallum* so‘zidan olingan bo‘lib, oraliq, masofa degan ma‘noni anglatadi. Ents. muz. slovar’. – M.: BSE. 1959, 89 – b.

⁵² *Unison* so‘zma - so‘z tovushlar birlashuvi demakdir. Unison faqat garmonik interval holatdagi primaga o‘xshashdir.

Masalan, mi - fa tovushlaridan iborat sekunda intervali yarim tonga teng bo‘ladi. Fa - sol tovushlaridan iborat sekunda intervali butun tonga teng bo‘ladi va h.k.

Yuqorida keltirilgan misollardan intervallarning sifat miqdori bir turdagi intervallarning xilma-xil bo‘lib eshitalishini belgilaydi, degan xulosaga kelish mumkin.

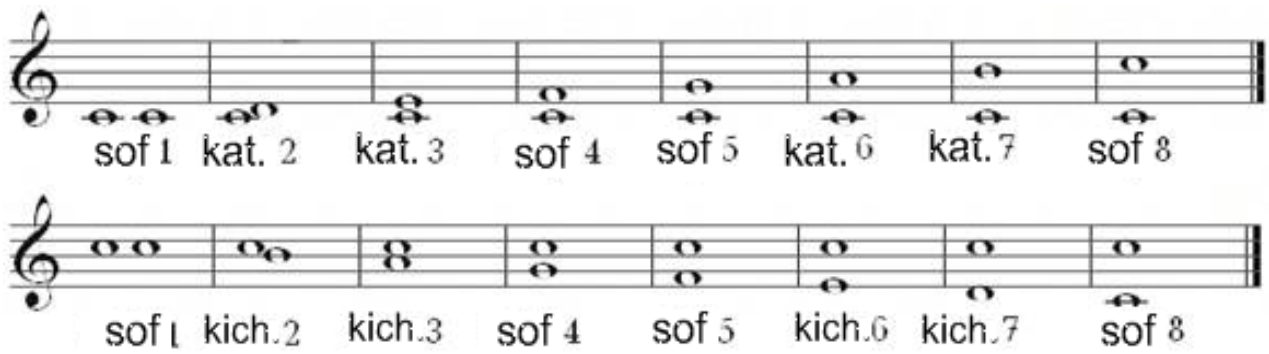
Intervalning sifat miqdorini belgilash uchun: kichik, katta, sof, orttirilgan, kamaytirilgan degan so‘zlar ishlatiladi.

Tovushqatorning asosiy pog‘onalari orasida, bir oktava oralig‘ida quyidagi intervallar hosil bo‘ladi:

- 1) sof primalar – 0 tonga;
- 2) kichik sekundalar – 0,5 tonga;
- 3) katta sekundalar – 1 tonga;
- 4) kichik tertsiyalar – 1,5 tonga;
- 5) katta tertsiyalar – 2 tonga;
- 6) sof kvartalar – 2,5 tonga;
- 7) orttirilgan kvarta – 3 tonga;
- 8) kamaytirilgan kvinta – 3 tonga;
- 9) sof kvintalar – 3,5 tonga;
- 10) orttirilgan kvinta – 4 tonga;
- 11) kichik sekstalar – 4 tonga;
- 12) katta sekstalar – 4,5 tonga;
- 13) kichik septimalar – 5 tonga;
- 14) katta septimalar – 5,5 tonga;
- 15) sof oktavalalar – 6 tonga teng bo‘ladi. Masalan:

The image shows two musical staves illustrating intervals between notes of a scale. The first staff shows intervals between notes of a major scale: sof 1, kat. 2, kat. 3, sof 4, sof 5, kat. 6, kat. 7, sof 8. The second staff shows intervals between notes of a minor scale: sof 1, kich 2, kich 3, sof 4, sof 5, kich 6, kich 7, sof 8.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan intervallar **asosiy** intervallar deb aytiladi. Bu intervallar tabiiy major va tabiiy minorning pog‘onalari orasida hosil bo‘lganligi uchun *diatonik intervallar ham* deyiladi. Barcha diatonik intervallarni istalgan asosiy pog‘ona yoki hosila pog‘onadan pastga hamda yuqoriga tomon tuzish mumkin:

*/** **“Intervallar”ga Kirish:** intervalning ta’rifi, majorli va sof intervallar, minorli intervallar, kamaytirilgan va orttirilgan intervallar, konsonans intervallar, mukammal va nomukammal konsonanslar, dissonans intervallar, sof kvarta, oddiy va murakkab intervallar

Intervallarni tuzish – 1: majorli va minorli sekundalar, sekundalar tuzilmasi, tersiyalar tuzilmasi, kvartalar tuzilmasi, kvintalar tuzilmasi, sekstalar tuzilmasi, septimalar tuzilmasi, intervallar mohiyatidan qisqa xulosa

Intervallarni tuzish – 2: garmonik va melodik intervallar, pastga yo‘llangan interval tuzish, interval aylanishi, seksta va septima tuzishda aylanishdan foydalanish, intervallarni aniqlash, interval turlaridan qisqa xulosa

Interval ta’rifi: Interval – bu ikki nota o‘rtasidagi balandliklari masofadir. Intervallarning nomlanishi ularning ikki xususiyatidan kelib chiqadi:

1. Intervalning **son miqdori (umumiykategoriyasi)** harfiy nomlar soniga asoslanadi, boshlang‘ich harfni bir deb hisoblaganda; va
2. Intervalning **sifati** ikkita nota orasida nechta yarim tonlik mavjudligiga bog‘liq.

Majorli va sof intervallar: Sifati **major** (katta) va **sof** intervallar major gammaning birinchi notasi va shu gammaning har bir notasi bilan birgalikda bir juftlik bo‘lishidan hosil bo‘ladi. **Sekunda, tersiya, seksta** va **septima** intervallari sifati bilan major bo‘ladi, va hech qachon sof sifatiga ega bo‘lmaydi. **Unison, kvarta, kvinta** va **oktava** intervallari sof bo‘lib, hech qachon majorli ohangda bo‘lmaydi.

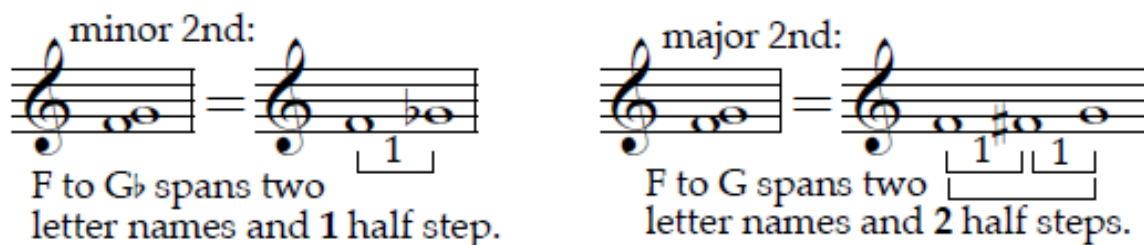
C major scale with scale steps numbered:

1 - 1	1 - 2	1 - 3	1 - 4	1 - 5	1 - 6	1 - 7	1 - 8
Half steps:(0)	(2)	(4)	(5)	(7)	(9)	(11)	(12)
Perfect Unison (PU)	Major 2nd	Major 3rd	Perfect 4th	Perfect 5th	Major 6th	Major 7th	Perfect Octave (8ve)

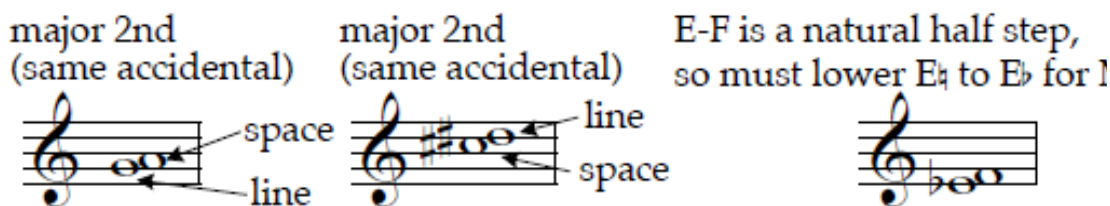
Oddiy va murakkab intervallar: Oddiy intervallar deb, oktava va undan zichroq intervallarga aytiladi. Murakkab (tarkibli) intervallar oktavadan keng bo‘lgan intervallardir. Murakkab intervallar ham ularga muvofiq oddiy intervallardek xuddi o‘sha sifat bildiruvchi so‘zlardan foydalanadi (majorli, sof va x.k.). Oddiy intervalni murakkabiga aylantirish uchun unga 7ni qo‘shish lozim. Masalan: 2da +8va=9, chunki 2+7=9.

Majorli va minorli sekundalar: **Minorli sekunda** (m2) bitta yarim ton va ikkita harfiy nom o‘z ichiga oladi. Majorli sekunda (M2) ikkita yarim ton (=bitta butun ton) va ikkita harfiy nom o‘z ichiga oladi.

Sekunda tuzilmasi: **Sekunda tuzilmasi:** chiziq-chiziq oraliq‘i yoki chiziq oraliq‘i-chiziq (bitta nota chiziqda, boshqasi uni yonidagi chiziq oraliq‘ida joylashadi). Ikkala notaga bir xil alteratsiya belgisi qo‘yilgan bo‘lsa, sekunda hamisha majorly bo‘lib qolaveradi, bundan mustasno – minorli sekundalar E-F va B-C (diatonik yarim tonlar). Qaysiki sekunda E-F yoki B-C harfiy nomlarni o‘z ichiga olgan bo‘lsa, ularga nisbatan e‘tiborliroq bo‘lish lozim.

Tersiya tuzilmasi: **Tersiya tuzilmasi:** qo‘shni chiziq oraliq‘i yoki qo‘shni chiziq oraliq‘i-chiziq (bitta nota chiziqda, boshqasi uni yonidagi chiziq oraliq‘ida joylashadi). Ikkala notaga bir xil alteratsiya belgisi qo‘yilgan bo‘lsa, tersiya hamisha majorly bo‘lib qolaveradi, bundan mustasno – B, E, A, D dan yuqoriga tuzilgan tersiya cho‘qqisi alteratsiya belgisi bilan yoziladi (**B, E, A, D dan yuqoriga tersiyalar** quyidagicha tuziladi: **B** dan D#, **E** dan G#, **A** dan C#, **D** dan F#). Qo‘shimcha ma’lumot, majorli tersiya major uchtovushlikning prima va tersiya

notalaridir; minorli tersiya major uchtovushlikning prima va tersiya notalaridir (qarang **4.1. Uchtovushliklarga Kirish**).

major 3rd (same accidental) major 3rd (same accidental) BEAD raise third, so major 3rd is E \flat -G \sharp , not E \flat .

Kvarta tuzilmasi: **Kvarta tuzilmasi:** tersiyadan ko‘ra bitta chiziq yoki chiziqlar oralig‘iga kattaroq. Ikkala notaga bir xil alteratsiya belgisi qo‘yilgan bo‘lsa, kvarta hamisha sof bo‘lib qolaveradi, bundan mustasno – F-B = orttirilgan kvarta (F-B yoki F \sharp -B \sharp yoki F bemol-B bemol).

perfect 4ths (same accidental) F \sharp -B \sharp is augmented, so F \sharp -B \flat is a perfect 4th

Kvinta tuzilmasi: **Kvinta tuzilmasi:** ikkita chiziq yoki chiziqlar oralig‘idan keyin. Ikkala notaga bir xil alteratsiya belgisi qo‘yilgan bo‘lsa, kvarta hamisha sof bo‘lib qolaveradi, bundan mustasno – B-F = orttirilgan kvinta (B-F yoki B \sharp -F \sharp yoki B bemol-F bemol).

perfect 5th (same accidental) perfect 5th (same accidental) B \sharp -F \sharp is dim., so B \flat -F \sharp is perfect:

Seksta tuzilmasi: **Seksta tuzilmasi:** kvintadan ko‘ra bitta chiziq yoki chiziqlar oralig‘iga kattaroq. Intervallarni bir ko‘rishdayoq aniqlash uchun ko‘proq mashq qiling. M6=S5+M2 (majorli seksta = sof kvinta + majorli sekunda).

(remember B \sharp -F \sharp is dim., B \sharp -F \sharp is perfect)

Septima tuzilmasi: **Septima tuzilmasi:** oktavadan ko‘ra bitta chiziq yoki chiziqlar oralig‘iga kichikroq. M7=S8 minus m2 (majorliy septima = sof oktava – minorli sekunda).

(remember E-F is a natural half step)

Intervallar mohiyatidan qisqa xulosa: 2/3/4/5: agar ikkala nota bir xil alteratsiya belgiga ega bo'lsa, interval majorli (2/3) yoki sof (4/5) bo'ladi, bundan mustasno –B, E, A, D dan yuqoriga tuzilgan tersiyalar, F-B va B-F. **Majorli seksta** = sof kvinta plus majorli sekunda, **majorliy septima** = sof oktava minus minorli sekunda.⁵³ **/*

2-§. ORTTIRILGAN VA KAMAYTIRILGAN (XROMATIK) INTERVALLAR.

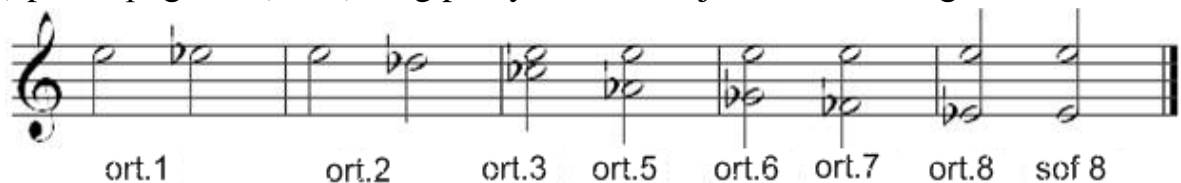
Har bir diatonik interval orttirilishi yoki kamaytirilishi mumkin. Bunga diatonik intervalga kiradigan pog'onalardan birini xromatik yarim tonga pasaytirish yoki ko'tarish yordami bilan erishiladi. Orttirilgan intervallar sof va katta intervallardan, kamaytirilgan intervallar esa sof va kichik intervallardan tuziladi. Faqat sof prima kamaytirilmaydi.

Barcha orttirilgan va kamaytirilgan intervallar **xromatik intervallar** deyiladi. Uch tondan iborat bo'lgan orttirilgan kvarta va kamaytirilgan kvinta intervallarini, bular diatonik intervallar bo'lganligi uchun xromatik intervallar qatoriga qo'shish mumkin emas. Masalan: orttirilgan intervallar:

a) eng yuqori pog'ona (cho'qqisi) ning ko'tarilishi natijasida hosil bo'lgan intervallar;

b) pastki pog'ona (asosi) ning pasaytirilishi natijasida hosil bo'lgan intervallar;

Kamaytirilgan intervallar: a) yuqori pog'ona (cho'qqisi) ning ko'tarilishi natijasida hosil bo'lgan intervallar:

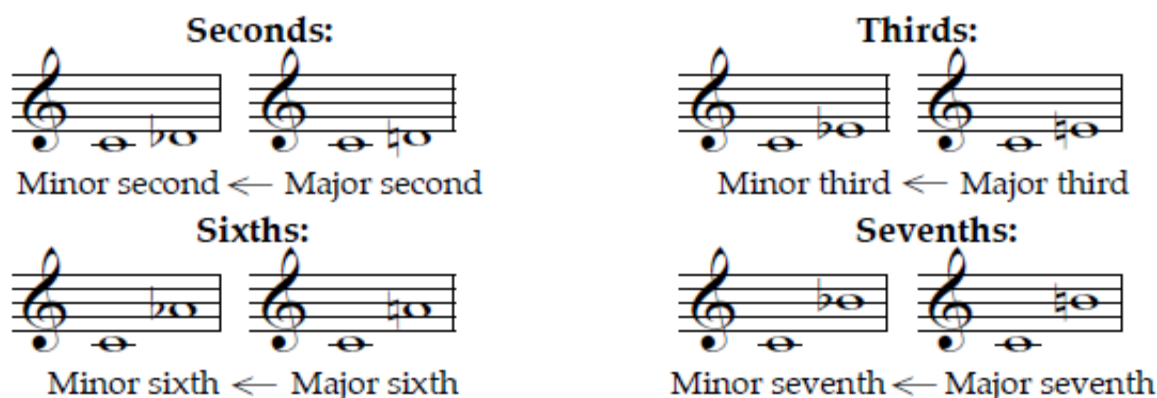

⁵³ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

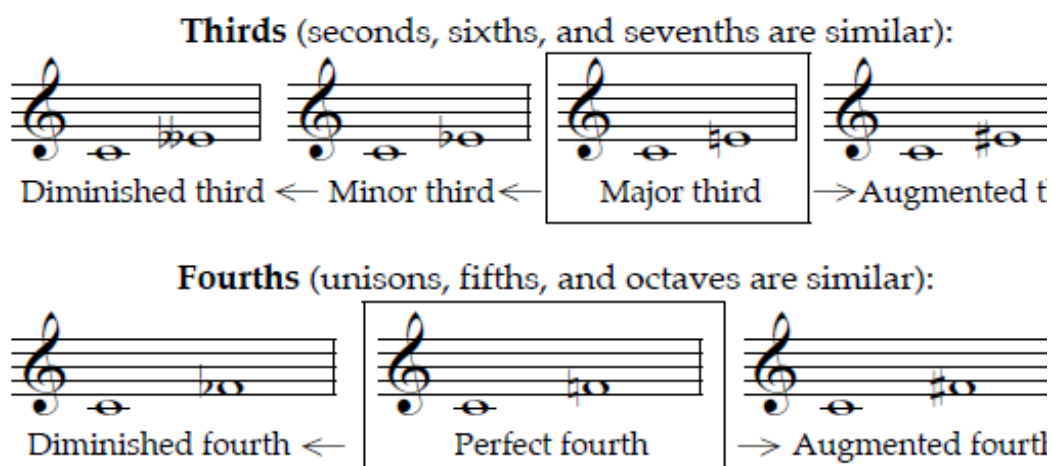
B) pastki pog‘ona (asosi) ning pasaytirilishi natijasida hosil bo‘lgan intervallar:

***/** Minorli intervallar: Minorli (kichik) intervallar** majorli intervallardan ko‘ra yarim tonga kichikroqdir, harfiy nomlari esa o‘sha-o‘sha bo‘lib saqlanib qoladi. Faqat majorli intervallar, ya‘ni **sekunda, tersiya, seksta** va **septima** minorli hangda ham bo‘lishi mumkin.

Kamaytirilgan va Orttirilgan intervallar: Kamaytirilgan intervallar, harfiy nomlari saqlab qolinganda, minorli yoki sof intervallardan ko‘ra yarim tonga kichikroq bo‘ladi. **Orttirilgan intervallar** esa, harfiy nomlari saqlab qolinganda, majorli yoki sof intervallardan ko‘ra yarim tonga kattaroqdir.

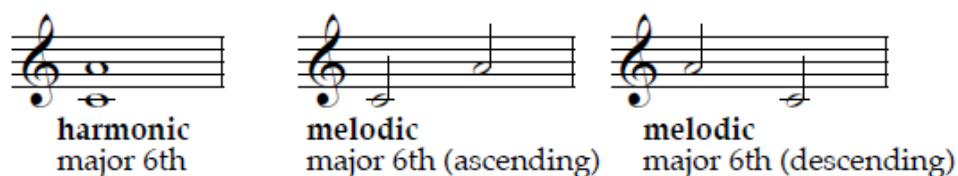

Konsonans intervallari: Konsonans intervallari yoqimli, turg‘un eshitalishga ega intervallardir. Ularning ohangdoshligi ikkala tovushining fizik tebranish tuzilmalari uyg‘unroq o‘zaro munosabatga kirishganligidan kelib chiqadi. Tovushlarning juda uyg‘un o‘zaro munosabati (va shuning uchun ohangi bilan eng turg‘un bo‘ladigan intervallar) mukammal konsonanslarga: sof unison, sof kvinta,

sof oktavaga xosdir. Nomukammal konsonanslar deb, majorli va minorli tersiya bilan sekstalarga aytiladi. Ular mukammal konsonanslarga qaraganda unchalik turg'un emas, lekin dissonanlardan ko'ra turg'unroqdir.

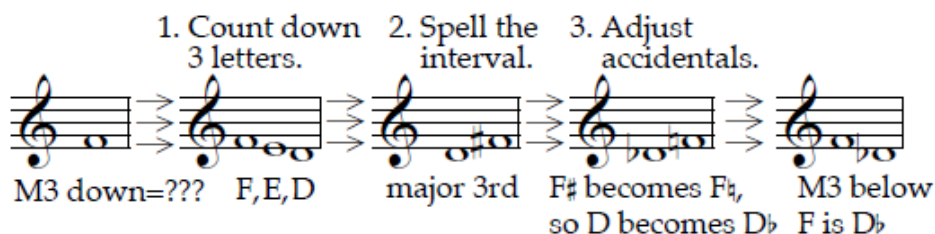
Dissonans intervallari, Sof kvarta: Dissonans intervallari – sekunda va septimalar, hamda barcha kamaytirilgan va ottirilgan intervallardir. Dissonans intervallar tovushlarining fizik tebranish tuzilmalari deyarli qovushmaydi va shuning uchun ular yoqimsiz, noturg'un bo'lib eshitiladi. Sof kvarta uslub yoki musiqiy kontekstga qarab, ayrim hollarda konsonans boshqa paytlarda dissonans bo'lib hisoblanadi.

Garmonik/ melodik intervallar: **Garmonik** intervalda ikkila notasi bir vaqtda jaranglaydi. **Melodik** intervalda esa birin-ketin. Melodik interval yuqoriga yoki pastga yo'nalgan bo'lishi mumkin.

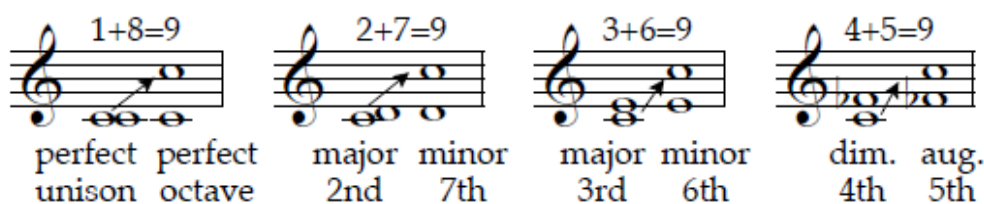

Pastga yo'nalgan intervalni tuzish: Pastga yo'nalgan intervalni tuzish jarayoni quyidagicha amalga oshiriladi:

- Qadam 1: Muayyan notadan kerakli pastki notagacha sanang.
- Qadam2: Pastki notadan izlangan intervalni yuqoriga tuzing.
- Qadam 3: alteratsiya belgilari yordamida

Intervalning aylanishi: **Intervalning aylanishi** bu intervalning pastki notasini bir oktava yuqoriga yoki yuqori notasini bir oktava pastga ko'chirish jarayondir. Yangi intervalni ko'rsatuvchi raqam to'qqizdan birinchi interval raqamini ayirish natijasiga barobar bo'ladi. Sof intervallar soflarga, majorli minorlilarga (va teskari), kamaytirilgan orttirilganlarga (va teskari) aylanadi.⁵⁴

⁵⁴ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

Seksta va septima uchun aylanishdan foydalanish: Intervallarni tuzish – 1 paragrafda **seksta va septima** tuzishning bitta uslubi ko‘rsatilgan. Bundan tashqari yana ikkita yo‘l bor: harfiy nomlar va yarimtonliklarni sanab chiqish **yoki** aylanishdan foydalanish. Aylanishni qo‘llashda, **minorli seksta** tuzish uchun avvalo **qarama-qarshi tomonga majorli tersiyani** tuzish lozim, va x.k.

minor 6th major 3rd
above C = below C

minor 6th major 3rd
below C = above C

minor 7th major 2nd
below C = above C

Intervallarni aniqlash: Berilgan intervalni **aniqlash:**

Qadam 1: interval raqamini aniqlash uchun harflarini sanab chiqing (2ta, 3ta, 4ta va x.k.).

Qadam 2: interval sifatini (major, sof va x.k.) aniqlang

Qadam 3: berilgan interval notalari bilan solishtirib, uning sifatini aniqlang. Quyidagi misolda berilgan interval majorli sekstadan ko‘ra bitta yarim tonga kattaroq ekan, demak u orttirilgan sekstadir.

Interval=??

1. Count letters
(F, G, A, B, C, D = 6)

2. Spell M6

3. Compare.

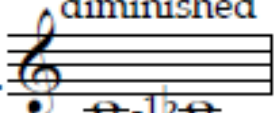
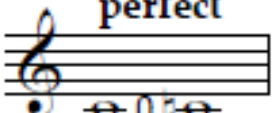
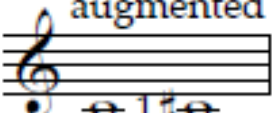
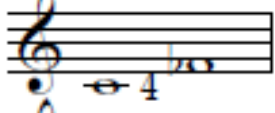
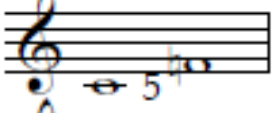
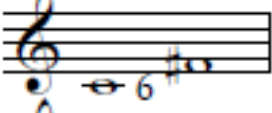
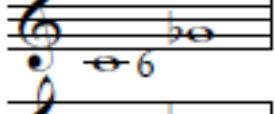
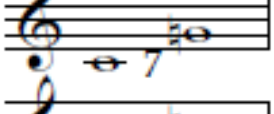
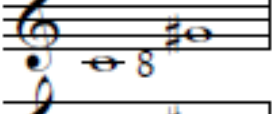
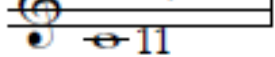
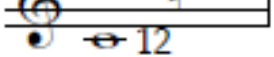
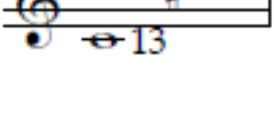
1 2 3 4 5 6

M6

A6

Interval turlaridan qisqa xulosa: Har bir interval turi va sifatiga xos yarim tonlarning umumiy jadvali **/**

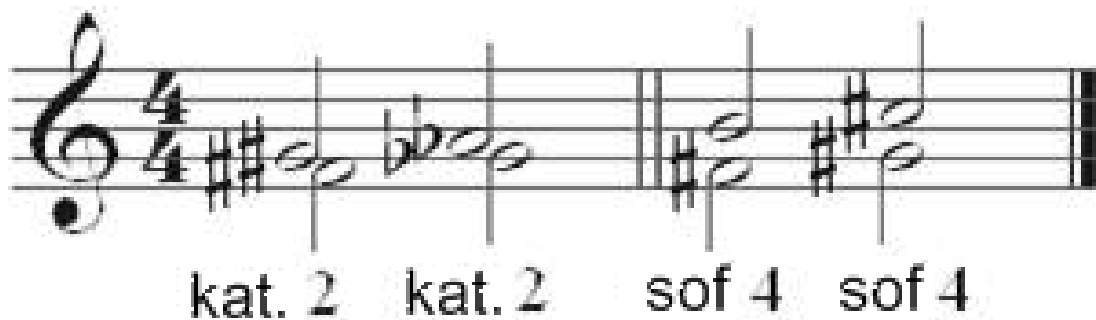
	diminished	minor	major	augmented
2nds				
3rds				
6ths				
7ths				

	diminished	perfect	augmented
Unis.			
4ths			
5ths			
8ves			

3-§. INTERVALLARNING ENGARMONIK TENGLIGI.

Son miqdori turlicha va eshitalishi bir xilda bo‘lgan intervallar **engarmonik teng** intervallar deyiladi.

Engarmonik teng intervallar orasida son miqdori bir xil bo‘lgan intervallar ham uchraydi, bunday hollarda taqqoslangan intervallardan birortasining ikkala tovushi engarmonik tovushlar bilan almashtiriladi:

kat. 2 kat. 2 sof 4 sof 4

Yuqoridagi intervallardan tashqari, biror intervalni ikkita xromatik yarim tonga orttirish natijasida ikki marta orttirish va pasaytirish natijasida ikki marta kamaytirilgan intervallar hosil bo‘lishi mumkin.

Tayanch tushunchalar

Oddiy intervallar, diatonik intervallar, melodik interval, garmonik interval, interval asosi, interval cho‘qqisi, intervallarning son miqdori, intervallarning sifat miqdori, prima, sekunda, tertsiya, kvarta, kvinta, seksta, septima, oktava, kichik, katta, sof, orttirilgan, kamaytirilgan intervallar, asosiy yoki diatonik intervallar. Orttirilgan va kamaytirilgan, xromatik intervallar, intervallarning engarmonik tengligi, diatonik interval, intervalning yuqori pog‘ona (cho‘qqisi), pastki pog‘ona (asosi), engarmonik teng intervallar, ikki marta orttirilgan va pasaytirish natijasida ikki marta kamaytirilgan intervallar.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar⁵⁵

1. Interval so‘zining lug‘aviy ma’nosini ayting.
2. Melodik interval deganda nimani tushunasiz?
3. Garmonik intervalni tushuntiring.
4. Intervalning son miqdori deganda nimani tushunasiz?
5. Intervalning sifat miqdori deganda nimani tushunasiz?
6. Interval asosi nima?
7. Interval cho‘qqisi deganda nimani tushunasiz?
8. Diatonik intervallarni tushuntiring.
9. Xromatik intervallarni tushuntiring.
10. Orttirilgan intervallarga misollar keltiring.
11. Kamaytirilgan intervallarga misollar keltiring.
12. Engarmonik teng intervaallarni tushuntiring.
13. Ikki marta orttirilgan interval qanday tuziladi?
14. Ikki marta kamaytirilgan interval qanday tuziladi?

1. ⁵⁵ Mishael Pilhofer and Holly Day “Music Theory for dummies” Indiana USA 2007. Wiley Publishing Inc. 2007-118- page

2. ⁵⁵ Mishael Pilhofer and Holly Day “Music Theory for dummies” Indiana USA 2007. Wiley Publishing Inc. 2007-119- page

XII-BOB. INTERVALLARNING AYLANISHI, TARKIBLI INTERVALLAR, KONSONANS VA DISSONANS INTERVALLAR.

1-§. Intervallarning aylanishi

Interval tovushlarining bir joydan ikkinchi joyga ko‘chishi natijasida pastki tovush yuqoriga va yuqoridagi tovush pastga joylashadi, bunga **interval aylanishi** deyiladi.

Tovushlarning ko‘chishi ikki yo‘l bilan amalga oshirilishi mumkin:

1. Interval asosini (pastki tovushni) bir oktava yuqoriga ko‘chirish;
2. Interval cho‘qqisini (yuqori tovushni) bir oktava pastga ko‘chirish. Bunday aylanish natijasida yangi interval hosil bo‘ladi:

1 8 2 8 3 6 4 5 5 4 6 3 7 2 8 1 1 8

2 7 3 6 4 5 5 4 6 3 7 2 8 1

Bunda barcha sof intervallar – sofga, kichik intervallar - kattaga, katta intervallar - kichikka, orttirilgan intervallar - kamaytirilganga, kamaytirilgan intervallar – orttirilganga, ikki marta orttirilgan intervallar – ikki marta kamaytirilgan intervallarga aylanadi va aksincha.

Berilgan biror intervalni pastga tomon tuzish uchun asosiy tovushdan bir oktava pastda joylashgan tovush aniqlanib, undan yuqoriga tomon berilgan interval aylanmasi sanaladi. Masalan, do diyez notasidan pastga tomon katta septima tuzish talab etilganda, quyidagicha tuziladi:

kat. 7

sof 8 kich. 2

Agar biror interval va uning aylanmasini birlashtirsak, natijada oktava hosil bo‘ladi. Shu bois, bir-biriga aylanadigan intervallar sifat miqdorining hajmi hamisha olti tonga teng bo‘ladi.

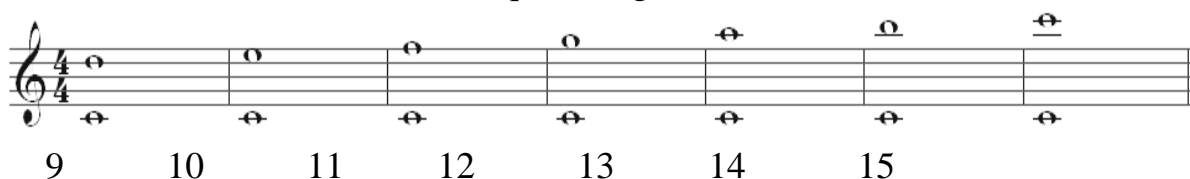
2-§. TARKIBLI INTERVALLAR.

Musiqā amaliyotida oddiy intervallardan tashqari, oraliq‘i oktavadan keng bo‘lgan intervallar ham qo‘llaniladi.

Oraliq'i bir oktavadan keng bo'lgan intervallarga **tarkibli intervallar** deyiladi. Tarkibli intervallar oddiy intervallarni oktavaga qo'shish yo'li bilan hosil bo'ladi.

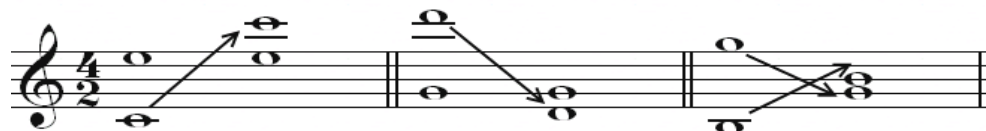
Har bir tarkibli interval uning tarkibidagi pog'onalar soniga qarab quyidagi mustaqil nomlar bilan ataladi:

1. Nona – 9, oktava orqali tuzilgan sekunda;
2. Detsima – 10, oktava orqali tuzilgan tertsiya;
3. Undetsima -11, oktava orqali tuzilgan kvarta;
4. Duodetsima – 12, oktava orqali tuzilgan kvinta;
5. Tertsdetsima – 13, oktava orqali tuzilgan seksta;
6. Kvartdetsima – 14, oktava orqali tuzilgan septima;
7. Kvintdetsima -15, oktava orqali tuzilgan oktava.

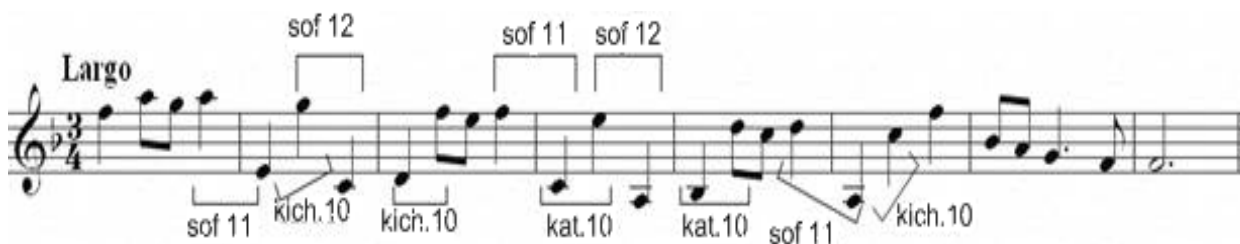
Tarkibli intervallarning sifat miqdorini belgilash uchun oddiy intervallarda ishlatiladigan sof, katta, kichik, orttirilgan, kamaytirilgan kabi iboralar qo'llaniladi.

Tarkibli intervallar aylanganda, undagi tovushlarning ko'chishi 2 xil tarzda amalga oshadi. Birinchidan, tarkibli interval tovushlaridan birortasining, masalan, pastki tovushining yuqoriga yoki yuqorigi tovushining pastga, ikki oktavaga ko'chishi hamda ikkinchidan, tarkibli interval har ikkala tovushining qarama-qarshi tomonga bir oktavaga ko'chishida namoyon bo'ladi.

kat.10 kich.6 sof 12 sof 4 kich.13 kat.3

Tarkibli intervallarga misollar:

3-§. OHANGDOSH (KONSONANS) VA NOOHANGDOSH (DISSONANS) INTERVALLAR

Zamonaviy musiqada har qanday diatonik shakldagi garmonik intervallar ohangdosh yoki noohangdosh intervallarga bo‘linadi.

Musiqada ohangdoshlik (*konsonans*) deb bir-biri bilan uyg‘unlashgan, ohangdosh bo‘lib eshitilgan tovushlar yangrashi, yig‘indisiga aytiladi.

Noohangdoshlik (*dissonans*) deb bir-biri bilan uyg‘unlashmagan, keskin eshitiladigan tovushlarga aytiladi.

Ohangdosh intervallarga quyidagilar kiradi:

a)	sof prima	Eng mukammal ohangdoshlar
	sof oktava	
b)	sof kvarta	Mukammal ohangdoshlar
	sof kvinta	
v)	kichik tertsiya	Nomukammal ohangdoshlar
	katta tertsiya	
	kichik seksta	
	katta seksta	

Noohangdosh intervallarga quyidagilar kiradi:

kichik sekunda

katta sekunda

orttirilgan kvarta

kamaytirilgan kvinta

kichik septima

katta septima

Intervallar aylanishida ohangdosh intervallar – ohangdosh intervallarga, noohangdosh intervallar esa noohangdosh intervallarga aylanadi.

Tayanch tushunchalar

Intervallarning aylanishi, interval asosi yoki pastki tovushini bir oktava yuqoriga ko‘chirish, interval cho‘qqisini yoki yuqori tovushini bir oktava pastga ko‘chirish, bir-biriga aylanadigan intervallar sifat miqdorining hajmi olti tonga teng bo‘ladi. Tarkibli intervallar, oddiy intervallarni oktavaga qo‘shish, nona – 9, detsima

– 10, undetsima -11, duodetsima – 12, tertsdetsima – 13, kvartdetsima – 14, kvintdetsima -15. Ohangdosh yoki konsonans va noohangdosh yoki dissonans intervallar, bir-biri bilan uygʻunlashgan intervallar, bir-biri bilan uygʻunlashmagan intervallar, eng mukammal ohangdoshlar, mukammal ohangdoshlar, nomukammal ohangdoshlar, intervallar aylanishi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Intervalning aylanishi deb qanday aylanishga aytiladi?
2. Interval tovushlarining koʻchishi necha yoʻl bilan amalga oshirilishi mumkin?
3. Interval aylanishi natijasida orttirilgan intervallar qaysi intervallarga oʻtadi?
4. Interval aylanishi natijasida kamaytirilgan intervallar qaysi intervallarga oʻtadi?
5. Aylanadigan intervallar miqdori hamisha necha tonga teng boʻladi?
6. Tarkibli intervallar deb qanday intervallarga aytiladi?
7. Tarkibli intervallar qay tarzda hosil qilinadi?
8. Tertsdetsima intervalini tushuntiring.
9. Kvintdetsima intervali qanday hosil qilinadi?
10. Katta oktava do tovushidan yuqoriga qarab katta nona intervali tuzing.
11. Birinchi oktava si tovushidan pastga qarab kichik nona intervali tuzing.
12. Oktavaga oddiy intervallarni qoʻshish yoʻli bilan qaysi intervallar hosil qilinadi?
13. Konsonans atamasining lugʻaviy maʼnosini tushuntiring.
14. Dissonans atamasi qanday maʼnoni anglatadi?
15. Ohangdosh intervallarga qaysilar kiradi?
16. Noohangdosh intervallarni sanab bering.
17. Kamaytirilgan kvinta qaysi intervallar guruhiga kiradi?
18. Nomukammal ohangdosh intervallarni sanab bering.

XIII-BOB. INTERVALLARNING LADDAGI O'ZARO MUNOSABATLA-RINING TIZIMLANISHI.

1-§. Tabiiy major va tabiiy minor intervallari

Tabiiy major va tabiiy minor tovushqatorining pog'onalari faqat diatonik interval hosil qiladi. Istalgan har bir pog'onadan prima, sekunda, tertsiya, kvarta va boshqa intervallar tuzilishi mumkin. Asosiy vazifa bulardan har birining sifat miqdorini, ya'ni, qaysisi sof, kichik yoki katta ekanligini aniqlashdan iborat. Yondosh intervallardan har birining umumiy soni ladning yetti pog'onasi soniga teng.

Jadval yordamida intervallarni o'rganish uchun quyidagilarga amal qilish zarur:

1. Tabiiy major va tabiiy minorda o'xshash intervallar hosil bo'ladi va ularning soni bir-biriga tengdir.

The image displays seven musical staves, each representing a different interval. Each staff is labeled with Roman numerals I through VII above the notes. The intervals are: Sof prima (I), Kichik sekunda (II), Katta sekunda (III), Kichik tertsiya (IV), Katta tertsiya (V), Sof kvarta (VI), and VII. The notes are placed on a five-line staff, and the intervals are shown as pairs of notes connected by a line. The intervals are: I (C-D), II (D-E), III (E-F), IV (F-G), V (G-A), VI (A-B), and VII (B-C).

Orttirilgan kvarta

Kamaytirilgan kvinta

Sof kvinta

Kichik seksta

Katta seksta

Kichik septima

Katta septima

Sof oktava

2. Minorda majornikiga o'xshagan barcha intervallar majordagiga qaraganda ikki pog'ona yuqorida joylashadi. Masalan, majorda katta tertsiya I, IV, V – pog'onalaridan, minorda esa III, VI, VII – pog'onalaridan yuqoriga qarab joylashadi.

C-dur

a-moll

I IV V III VI VII

2-§. GARMONIK MAJOR VA GARMONIK MINOR TONALLIKLARINING INTERVALLARI.

Tabiiy major va minor intervallari o'ziga xos bo'lib, ular tabiiy minor gammasi pog'onalari intervallaridan farq qiladi. Jumladan, garmonik major va garmonik minorda uchraydigan intervallar tabiiy ko'rinishda uchramaydi.

Do major (tabiiy)

Sof 1 Kat.2 Kat.3 Sof 4 Sof 5 Kat.6 Kat.7 Sof 8

Lya minor (tabiiy)

Sof 1 Kat.2 Kich.3 Sof 4 Sof 5 Kich.6 Kich.7 Sof 8

Garmonik majorda 6-pogʻonaning pasaytirilishi va garmonik minorda 7-pogʻonaning koʻtarilishi natijasida shu ladlarda hosil boʻlgan intervallar tabiiy major va tabiiy minor intervallaridan farq qiladi.

Bu ladlardagi hosil boʻladigan intervallar tabiiy koʻrinishda uchramaydi, shuning uchun bu xildagi intervallarga xromatik yoki **xarakterli intervallar** deyiladi.

Hammasi boʻlib toʻrtta xarakterli interval bor, bular: ort.2, kam.7, ort.5, va kam.4 dan iborat. Ushbu yangi intervallar majorda 6-pogʻona oʻzgarishi bilan bogʻliq.

C – dur garmonik

VI-pog'ona-dan ort.2 VII-pog'onadan kam.7 VI-pog'onadan ort.5 III-pog'onadan kam.4

Minorda esa 7-pogʻonaning koʻtarilishi bilan bogʻliq.

a – moll garmonik

VII-pog'ona-dan ort.2 VII-pog'onadan kam.7 III-pog'nadan ort.5 VII-pog'onadan kam.4

Tabiiy major va tabiiy minorning garmonik shaklga oʻtishi natijasida ayrim diatonik intervallar oʻzgaradi. Masalan, sof kvarta bilan sof kvinta oʻrniga ort.4 bilan kam.5 shaklidagi ikkita uchtonlik hosil boʻladi.

C-dur garmonik a-moll гармоник

VII-pog'ona-dan ort.4 II-pog'nadan kam.5 II-pog'ona-dan ort.4 VII-pog'ona-dan kam.5

Uchtonlikning echilishida har ikkala tovush ham tortilish tomon bir pogʻona oʻtadi, orttirilgan kvartada-ikki tomonga, kamaytirilgan kvintada bir-biriga tomon intiladi.

C-dur garmonik a-moll garmonik

kam.4 sof 5 kam.4 sof 5 ort.4 sof 5 ort.5 sof 4

3-§. TURG‘UN VA NOTURG‘UN INTERVALLAR

Lad pog‘onalari yordami bilan tuzilgan har bir interval o‘zining akustik xususiyatlariga ega. Turg‘un tovushlardan tuzilgan ohangdosh intervallar **turg‘un interval** deyiladi. Ohangdosh interval noturg‘un tovushlardan tuzilsa yoki bitta noturg‘un va bitta turg‘un tovushlardan tuzilsa baribir noturg‘un interval bo‘ladi. Demak, har qanday noohangdosh interval doim noturg‘un hisoblanadi.

Noohangdosh intervalning echilishi deb uning ohangdosh intervalga o‘tishi (aylanishi) ga aytiladi. Noturg‘un intervalning echilishi deb, uning turg‘un intervalga o‘tishiga aytiladi.

Kat. 2 va kich. 7 ning yechilishi:

C – dur

kat.2 kich.3 kat.2 kich.6 kich.7 kat.6 kich.7 kat.3

c – moll

kat.2 kat.3 kat.2 kat.6 kich.7 kich.6 kich.7 kich.6

C – dur

kat.2 kat.3 kat.2 sof 4 kich.7 kich.6 kich.7 sof 5

c – moll

kat.2 kat.3 kat.2 kich.3 sof 1 kich.7 kich.6 kich.7 sof 8

Noohangdosh sof kvartalarning yechilishi:

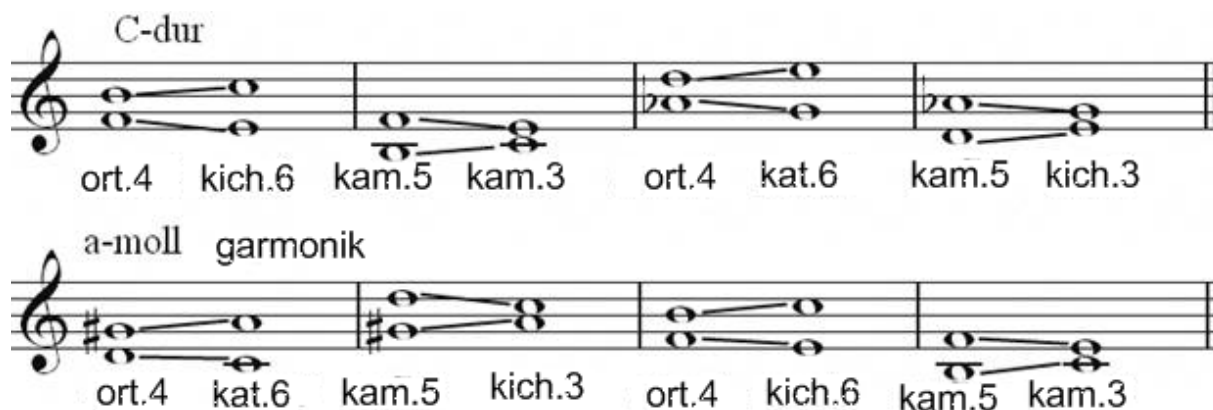
C-dur (c-moll)

Sof 4 Sof 4 Sof 4

Kich.2 va kat.7 ning yechilishi:

Uchtonlik yechilishida har ikkala tovush tortilish tomon bir pogʻona oʻtadi, orttirilgan kvartada ikki tomonga, kamaytirilgan kvintada bir-biriga tomon harakat qiladi.

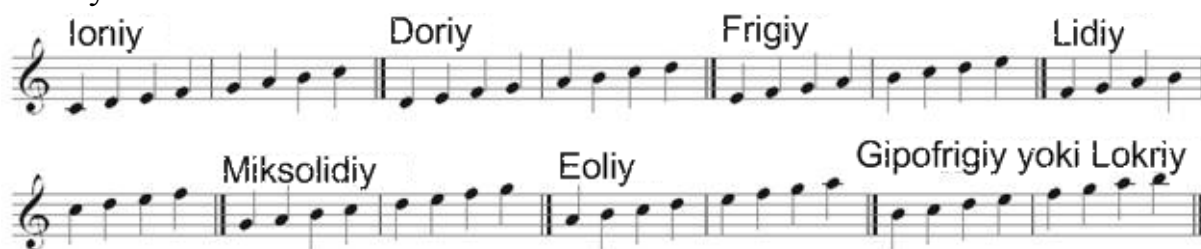
4-§. XALQ MUSIQASINING YETTI POGʻONALI DIATONIK LADLARI. PENTATONIKA

Xalq musiqasida ketma-ket kelgan va turli diatonik pogʻonalardan tuzilgan yetti pogʻonali ladlar koʻp uchraydi. Biz bilamizki, lad pogʻonalarning birin-ketin kelishi, tovushqatorda katta va kichik sekundalar joylashishiga bogʻliq.

Xalq musiqasi ladlarining tabiiy major va minordan farqi

Qadimgi nomi	Hozirgi major - minor tuzilmasidagi oʻrni	Diatonik tovushqatordagi oʻrni
Ioni	diatonik tabiiy do major	c tovushidan boshlab tuziladi
Doriy	6-bosqichi koʻtarilgan minor	d tovushidan boshlab tuziladi
Frigiy	2 – pogʻonasi pasaytirilgan minor	e tovushidan boshlab tuziladi
Lidiy	4 – pogʻonasi koʻtarilgan major	f tovushidan boshlab tuziladi
Miksolidiy	7-pogʻonasi pasaytirilgan major	g tovushidan boshlab tuziladi
Eoliy	tabiiy minor	a tovushidan boshlab tuziladi
Gipofrigiy yoki Lokriy	2 va 5-bosqichlari yarim ton koʻtarilgan minor	h tovushidan boshlab tuziladi

Xalq ladlari diatonik tovushqatoridagi ma'lum tovushlardan tuzilganda, yuqoridagi jadvalda ko'rsatilganidek hech qanday al'teratsiya belgilariga ega bo'lmaydi:

Boshqa bosqichlardan tuzilganda esa jadvalda ko'rsatilgan tovushqatorlar intervallari al'teratsiya belgilari yordamida hosil qilinadi.

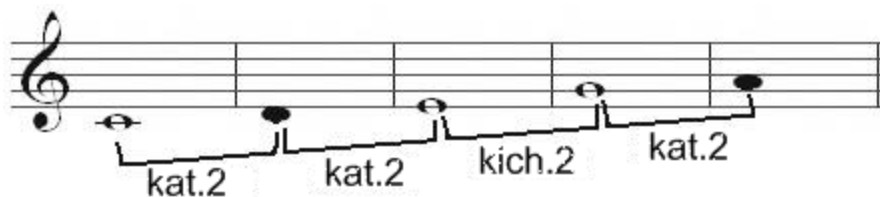
Dunyo xalqlari musiqasida tovushqatori katta sekundalar va kichik tertsiyalar orasida tuzilgan besh pog'onali ladlar ko'p uchraydi. Bu xildagi ladlar **pentatonika**⁵⁶ deyiladi.

Fortepianoning qora klavishlarida, bir oktava oralig'ida birin-ketin eshitilgan barcha tovushlar pentatonika tovushlarini hosil qiladi. Pentatonika tarkibiga: yo bitta kichik tertsiya bilan uchta katta sekunda yoki ikkita kichik tertsiya bilan ikkita katta sekunda kiradi.

Bu lad boshqa ladlardan tovushqatori tarkibida kichik sekundalar (yarim tonliklar) ning yo'qligi bilan farq qiladi. Pentatonika pog'onalari uchtonlik hosil qilmaydi.

Asosan ikki xil pentatonika ko'p tarqalgan:

1. Birinchi pog'onadan (diatonik tovushqatorida, ya'ni **do**) *major uchtovushligi tuziladigan pentatonika*. Bu o'z xarakteri bilan major ladiga yaqin turadi, biroq u tabiiy majordan 4 va 7 – pog'onalar yo'qligi bilan farq qiladi.

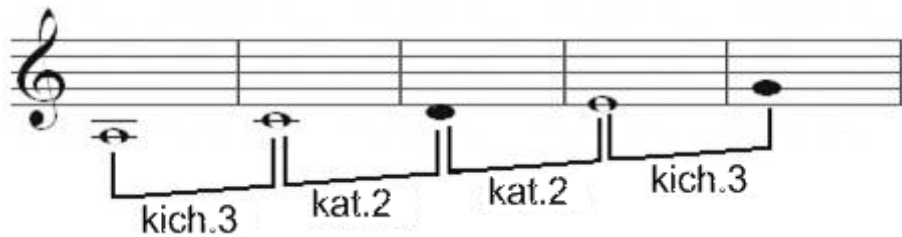

Barcha diatonik pog'onalardan major uchtovushligi pentatonikasi quyidagicha tuziladi:

⁵⁶ Pentatonika – yunoncha besh va ton so'zlaridan olingan bo'lib, oktava ichida beshta tovushdan iborat bo'lgan tovushqator tuzilmasi / Ents. muz. slovar'. M., 1959. b.202.

2. Birinchi pog'onadan (diatonik tovushqatorda, ya'ni **lya**) *minor uchtovushligi tuziladigan pentatonika* minorni eslatadi, biroq unda 2 va 6 – pog'onalar bo'lmaydi.

Barcha diatonik pog'onalardan minor uchtovushligi pentatonikasi quyidagicha tuziladi:

Tayanch tushunchalar

Garmonik major va garmonik minor tonalliklarining intervallari, turg'un va noturg'un intervallar, xarakterli intervallar, turg'un interval, intervalning echilishi. Xalq musiqasining yetti pog'onali diatonik ladhari, pentatonika, ioniy, doriy, frigiyy, lidiyy, miksolidiyy, eoliyy, gipofrigiyy yoki lokriyy ladhari, pentatonika ladhari.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Qanday intervallar turg'un intervallar deb aytiladi?
2. Noturg'un intervalga misol keltiring.
3. Noohangdosh interval qay tarzda yechiladi?
4. Noturg'un interval qay tarzda yechiladi?
5. Noohangdosh intervalga misol keltiring.
6. Garmonik major va garmonik minorda nechta xarakterli interval bor?
7. Qanday ladharga xalq musiqasining yetti pog'onali diatonik ladhari deyiladi?
8. Do tovushidan tuzilgan diatonik tovushqator xalq ladhari bo'yicha nima deb ataladi?
9. Miksolidiyy ladini tushuntiring.
10. Frigiyy ladiga misol keltiring.
11. Pentatonika atamasi nimani bildiradi?
12. Pentatonikaning qanday ko'rinishlari mavjud?
13. Pentatonika ladhari qaysi xalqlar musiqasida keng qo'llaniladi?

XIV-BOB. AKKORD VA UCHTOVUSHLIK, ULARNING AYLANMALARI. MAJOR VA MINORNING ASOSIY, YONDOSH UCHTOVUSHLIKLARI HAMDA ULARNING AYLANMALARI.

1-§. AKKORD. UCHTOVUSHLIKLAR VA ULARNING AYLANISHI

Bir vaqtda qo‘shilib eshitilgan hamda tertsiya bo‘yicha joylashgan uch va undan ortiq tovushlarga **akkord** deyiladi. Akkord berilgan pastki tovushdan *yuqoriga qarab* tuziladi.

Uchta tovushdan iborat, tertsiya bo‘yicha joylashgan akkord **uchtovushlik** deyiladi. Uchtovushlikning qaysi holatda bo‘lishi shu uchtovushlik tarkibiga kiradigan tertsiyalarning joylashuv tartibi va holatiga bog‘liq bo‘ladi.

1. Major yoki katta uchtovushlik kat.3 va kich.3 dan tuziladi hamda ikki chetidagi tovushlar sof 5 intervalidan iborat bo‘ladi.

2. Minor yoki kichik uchtovushlik kich.3 va kat.3 dan tuziladi, ikki chetidagi tovushlar sof 5 intervalidan iborat bo‘ladi.

3. Orttirilgan uchtovushlik ikkita kat.3 dan tuziladi. Ikki chetidagi tovushlar oralig‘i ort. 5 dan iborat bo‘ladi.

4. Kamaytirilgan uchtovushlik ikkita kich.3 dan tuziladi va ikki chetidagi tovushlar oralig‘i kam.5 dan iborat bo‘ladi:

Major uchtovushligi	Minor uchtovushligi	Kamaytirilgan uchtovushlik	Orttirilgan uchtovushlik
			

Major va minor uchtovushligidan hosil bo‘lgan barcha intervallar ohangdosh intervallarga kiradi. Orttirilgan va kamaytirilgan uchtovushliklardan tuzilgan intervallar esa noohangdosh intervallarga kiradi, ular *ort.5* va *kam.5* dan iborat.

Demak, major va minor uchtovushliklari ohangdosh bo‘ladi, orttirilgan va kamaytirilgan uchtovushliklar esa noohangdosh bo‘ladi.

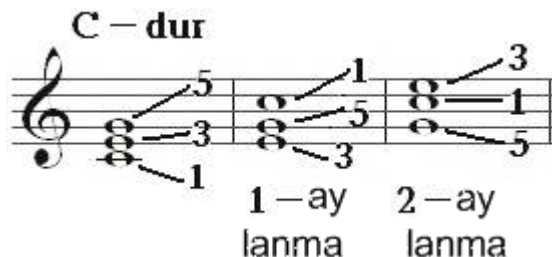
Akkord tovushlari tertsiya bo‘yicha joylashgan bo‘lsa, unga **akkordning asosiy ko‘rinishi** deyiladi.

Akkordning har bir tovushi mustaqil nomga ega. Tovushlarning nomlari asosiy ko‘rinishdagi akkordning pastdan yuqoriga tomon joylashgan tovushlari hosil qilgan intervallar nomidan kelib chiqadi. Uchtovushlikning eng pastki, ya‘ni asosiy tovushi **prima**, ikkinchi yoki o‘rta tovushi – **tertsiya**, uchinchi yoki yuqori tovushi – **kvinta** deyiladi.

Agar uchtovushlikda eng pastki tovush tertsiya yoki kvinta bo‘lsa, bu uchtovushlik **aylanmasi** deyiladi.

Uchtovushlik ikkita aylanmaga ega, birinchisiga **sekstakkord** deyiladi, unda prima tovushi bir oktava yuqoriga ko‘chiriladi, ikkinchi aylanmasi **kvartsekstakkord** deyiladi, bunda prima bilan tertsiya bir oktava yuqoriga ko‘chadi.

Sekstakkordning pastki tovushi tertsiya bo‘ladi, kvartsekstakkordning pastki tovushi esa kvinta bo‘ladi:

Sekstakkord **6** raqami bilan belgilanadi. Kvartsekstakkord esa **6/4** raqamlari bilan belgilanadi. Akkord asosiy tovushdan prima va tertsiya tomon tuziladi. Masalan, re majorda sekstakkord tuzish talab etilsa, quyidagicha bo‘ladi:

Yoki si minorda kvartsekstakkord tuzish talab qilinsa, quyidagicha bo‘ladi:

Major yoki minor uchtovushliklarining aylanmalarini istalgan tovushdan tuzish va ularning tonalliklarini aniqlash uchun:

1. Akkordning qo‘shni tovushlari orasida qaysi xildagi intervallar hosil bo‘lishini va;

2. Sekstakkordda yuqori tovushi prima ekanligini, kvartsekstakkordda esa, o‘rta tovush primaligini bilish talab qilinadi.

Quyida major va minor uchtovushliklari aylanishining interval tuzilishi tartibi keltirilgan:

Major sekstakkordi - kich.3 + sof 4;

Minor sekstakkordi - kat.3 + sof 4;

Major kvartsekstakkordi - sof 4 + kat.3;

Minor kvartsekstakkordi - sof 4 + kich.3.

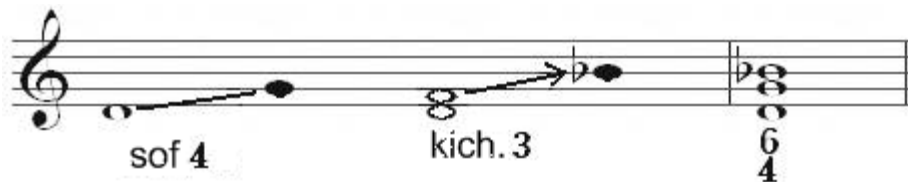
Major va minor uchtovushliklari aylanishining interval tuzilishini va ulardagi asosiy tovushlar ko‘rinishini bilganda, kerak bo‘lgan akkordni tuzish juda oson bo‘ladi.

Masalan: re tovushidan major sekstakkordi tuzish talab qilinsa;

si bemol major sekstakkordi hosil bo‘ladi.

Re tovushidan minor kvartsekstakkordi tuzish talab qilinsa;

sol minor kvartsekstakkordi hosil bo‘ladi va h.k.

2-§. MAJOR VA MINORNING ASOSIY UCHTOVUSHLIK LARI

Major va minorning barcha pog‘onalaridan uchtovushliklar tuzilishi mumkin. Tabiiy major pog‘onalaridan uchtovushlik tuzilganda, ulardan uchta major ekanligini ko‘ramiz. Bular 1, 4 va 5–pog‘onalardagi uchtovushliklardir. Har bir uchtovushlik mustaqil nomga ega bo‘ladi.

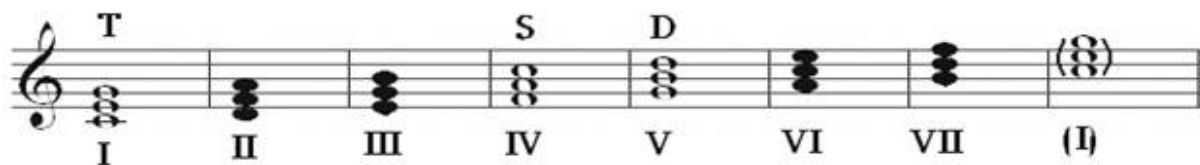
1 - pog‘ona uchtovushligi *tonika* uchtovushligi;

4 –pog‘ona uchtovushligi *subdominanta* uchtovushligi;

5 – pog‘ona uchtovushligi esa *dominanta* uchtovushligi deyiladi.

Bular major uchtovushliklari bo‘lganligi sababli major ladi uchun xarakterlidir. Bu uchtovushliklar boshqa uchtovushliklarga qaraganda *lad funktsiyalarini*, ya’ni, turg‘un va noturg‘un tovushlar munosabatini ko‘proq ifodalaydi. Shuning uchun ham ular asosiy uchtovushliklar deb ataladi va katta **T, S, D** harflari bilan belgilanadi.

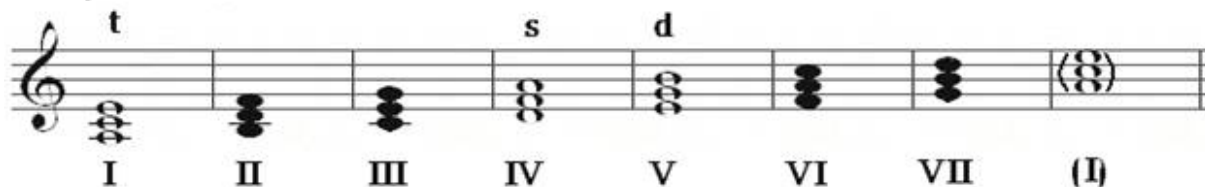
Do major C – dur

Minorning asosiy uchtovushliklari esa kichik harflar bilan yoziladi:

t, s, d.

Lya minor a – moll

Garmonik ko‘rinishdagi minorda asosiy uchtovushliklarning tuzilishi tabiiy major va minordagidan farq qiladi.

Majorning 6–pog‘onasi pasaytirilganda minor subdominanta uchtovushligi hosil bo‘ladi va garmonik majorning yanada mayin eshutilishiga yordam beradi. Minorning

7-pog'onasi ko'tarilganda major dominant uchtovushligi hosil bo'ladi. Bu esa, minorga major lading ba'zi xususiyatlarini beradi:

a - moll t - D - t

a - moll

C - dur T - S - D - T

a - moll t - s - D - t

C - dur T - D - T

C - dur T - S - T

***** Gamma pog'onalari, Qo'shimcha kiritish belgisi:** Gammaning turli notalari **gamma pog'onalari** deb ataladi. Gamma pog'onalari notaning gammadagi tartibli raqamini ustidan yoziladigan “^”- caret – qo'shimcha kiritish belgisi bilan ko'rsatiladi. Har bir gamma pog'onasi o'z nomiga ega, misolda G-majorda ko'rsatilgan:

Tonic Supertonic Mediant Subdominant Dominant Submediant Leading Tone Tonic

Tonika. Dominanta. Subdominanta: **Tonika** gammaning birinchi notasidir. U tonallik nomini aytib turuvchi “asosiy ton”dir. **Dominanta** tonikadan besh pog‘ona yuqori joylashgan nota, tonika bir deb hisoblanganda. **Subdominanta** tonikadan besh pog‘ona pastroq joylashgan nota, tonika bir deb hisoblanganda.

G major: Dominant = D (5 steps above) Tonic = G
G, A, B, C, D = 1, 2, 3, 4, 5

G major: Tonic = G Subdominant = C (five steps below)
G, F#, E, D, C = 8, 7, 6, 5, 4

Medianta, Submedianta: **Medianta** deb tonika va dominanta o‘rtasidagi notaga aytiladi. **Submedianta** deb tonika va subdominanta o‘rtasidagi notaga aytiladi.

G major: Dominant Mediant = B Tonic

G major: Tonic Submediant = E Subdominant

Supertonika. Yetakchi pog‘ona. Subtonika: **Supertonika** – bu tonikadan bir ton yuqorida joylashgan notadir. **Subtonika** tonikadan bir ton pastroq joylashgan notadir. **Yetakchi pog‘ona** hamisha tonikaga nisbatan yarim ton pastroq joylashgan bo‘ladi (ham major, ham minor tonalliklarda).

G major: Supertonic = A (whole step above tonic) Tonic = G

G minor: $\overset{\wedge}{7}$ OR $\overset{\wedge}{7}$
Subtonic (whole step below tonic) Leading Tone (half step below tonic)

Uchtovushliklarga xos rasmiy sxematik belgilar: Rasmiy sxematik belgilar kuy ustida yoziladi va pastdan qaysi akkordni chalish kerakligini ko‘rsatib turadi. Ular akkordning asosiy toni (prima notasi)ni va sifatini namoish qiladi. Uchtovushliklarga xos odatiy akkord sifatlari bu major, minor, kamaytirilgan, orttirilgan kabilardir.

C Major C- or Cmin Cdim or Cmin^{b5} or C^o C^{aug} or Cmaj^{#5}

Major Minor Diminished Augmented

Septakkordlarga xos rasmiy sxematik belgilar:

Septakkordlarga xos belgilar ham shu tarzda ishlaydi:

The image displays five musical staves, each showing a chord in the key of C. The first staff is labeled C⁷ and Mm7 ("Dominant" 7th). The second staff is labeled C^Δ or Cmaj⁷ and Major 7th. The third staff is labeled C⁻⁷ or Cmin⁷ and Minor 7th. The fourth staff is labeled Cmin^{7b5} or C^{ø7} and Half-dim 7th. The fifth staff is labeled C^{o7} or Cdim⁷ and Diminished 7th (B[♭] often spelled A[♯]).

Vertikal va gorizontal kesim belgisi (slesh):

Vertikal slesh eng pastda chalinadigan notani ko'rsatadi. **gorizontal slesh** esa ustma ust joylashgan akkodlarni (ko'p hollarda ikkita har xil uchtovushliklarni) ko'rsatadi.

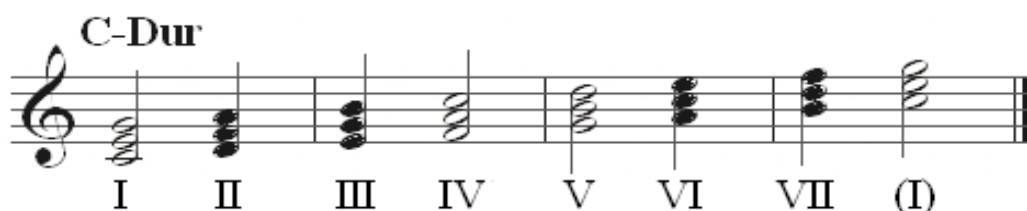
The image shows two musical staves. The first staff is labeled G⁷/B and has an arrow pointing to the bottom note with the text "B on bottom". The second staff is labeled E/D and has two arrows pointing to the notes with the text "E major triad" and "D major triad".

Quyidalarga ham qarang: Qarang **Kitob 3: Djaz va ommaviy musiqa nazariyasi** va Rawlins va Bahha mualiflarning "Jazzology" (djazshunoslik) adabiyotini. Rim numeratsiyasiga oid qarang **5.2. Rim numeratsiyasi.**⁵⁷ *//*

3-§. MAJOR VA MINORNING YONDOSH UCHTOVUSHLIKLARI. TABIIY VA GARMONIK MAJOR HAMDA MINOR POG'ONALARIDAN TUZILGAN UCHTOVUSHLIKLAR

Tovushqatorning asosiy uchtovushliklar pog'onalaridan tashqari, barcha (2, 3, 6, 7) pog'onalari **yondosh pog'onalar** deyiladi. Ular ladning asosiy uchtovushliklariga nisbatan ikkinchi darajali ahamiyatga egadir.

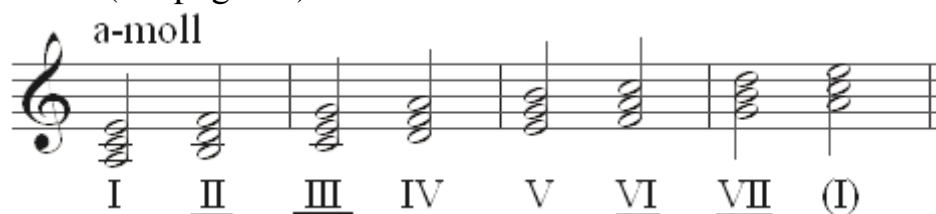
⁵⁷ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

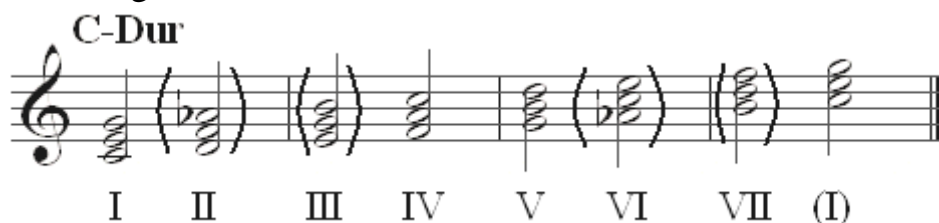
Tabiiy majorda *uchta minorli va bitta kamaytirilgan* uchtovushlik **yondosh** uchtovushlik bo‘ladi (7 – pog‘ona).

Tabiiy minorda *uchta majorli va bitta kamaytirilgan* uchtovushlik *yondosh* uchtovushlik bo‘ladi (2 – pog‘ona).

Garmonik majorda ikki va yettinchi pog‘onalarda 2 ta kamaytirilgan, 6 – pog‘onada birta orttirilgan uchtovushlik hosil bo‘ladi.

Garmonik minorda: oltinchi pog‘onada birta majorli, 2 va 7 – pog‘onalarda ikkita kamaytirilgan va uchinchi pog‘onada – birta orttirilgan uchtovushlik hosil bo‘ladi.

Uchtovushliklar soni quyidagilardan iborat bo‘ladi:

1. Tabiiy major yoki minorda – 3 ta majorli, 3 ta minorli va bitta kamaytirilgan uchtovushlik bo‘ladi. Garmonik major yoki minorda 2 ta majorli, 2 ta minorli, 2 ta kamaytirilgan va 1 ta orttirilgan uchtovushlik;

C – dur tabiiy

C – dur garmonik

a – moll tabiiy

a – moll garmonik

Sifrovka bo‘yicha akkordlar ketma-ketligini fortepianoda chalish:

C-Dur

T S D T T S D T T S D T T S D T

*** “Uchtovushliklar”ga Kirish: uchtovushlik, primasi, tersiyasi, kvintasi, major uchtovushligi, minor uchtovushligi, kamaytirilgan uchtovushlik, orttirilgan uchtovushlik, minor uchtovushligini tuzish, kamaytirilgan uchtovushlikni tuzish, orttirilgan uchtovushlikni tuzish, asosiy ko‘rinish, birinchi aylanma, ikkinchi aylanma, ovozlarga taqsimlash va aylanma

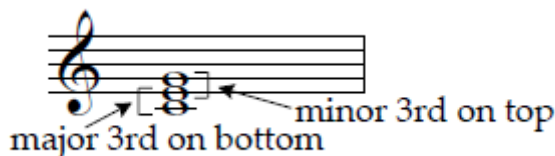
Major uchtovushligi: Ularni tez tuzing: obzor (umumiylashtiruvchi qisqacha ma’lumot), tersiyalar ustuni, BEAD uchtovushliklarida ko‘tarilgan tersiya, B ikkalasiga zarba beradi.

To‘rt qadamda uchtovushliklar tuzish: berilgan tersiya yoki kvintadan uchtovushliklar tuzish, berilgan tersiyaga misollar, berilgan kvintaga misollar.

Uchtovushlik. Prima(asos), tersiya, kvinta: Uchtovushlik bu ikkita tersiya intervallari ustma-ust tuzilgan uch-tovishli akkordir. Uchta nota pastdan yuqoriga **prima (asos), tersiya, kvinta** deb nomlanadi. Quyidagi misolda ikkita tersiya intervallari – C-E va E-G.

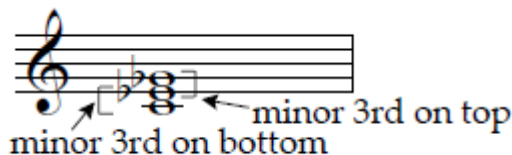
Major uchtovushligi: Major uchtovushligi asosida **majorli** tersiya va yuqorida **minorli** tersiyaga egadir. Major tonallikning birinchi pogʻonasida tuzilgan akkord **major** uchtovushligi hisoblanadi.

Minor uchtovushligi: Minor uchtovushligi asosida **minorli** tersiya va yuqorida **majorli** tersiyaga egadir. Minor tonallikning birinchi pogʻonasida tuzilgan akkord **minor** uchtovushligi hisoblanadi.

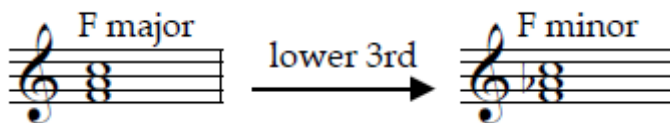
Kamaytirilgan uchtovushlik: Kamaytirilgan uchtovushlik ikkita minorli tersiyadan tashkil topadi.

Orttirilgan uchtovushlik: Orttirilgan uchtovushlik ikkita majorli tersiyadan tashkil topadi.

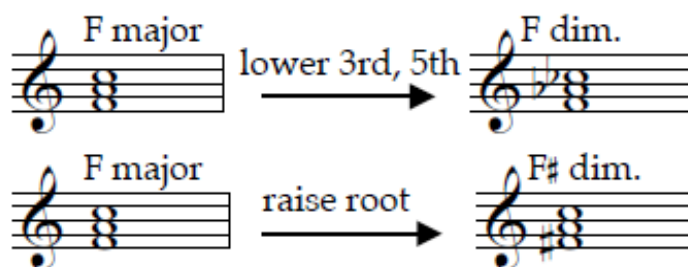

Minor uchtovushligini tuzish: Minor uchtovushligini tuzishni major uchtovushligidan boshlang, soʻng undan minor uchtovushligini hosil qilish uchun, **tersiya tovushini alvertsiya belgisi yordamida yarim tonga pasaytiring.**

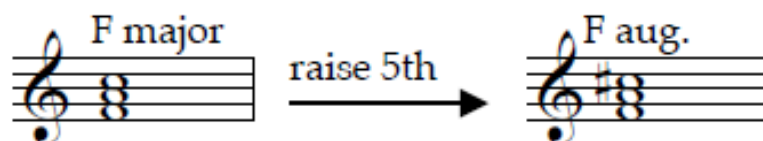

Kamaytirilgan uchtovushlikni tuzish: Kamaytirilgan uchtovushlikni major uchtovushligi tuzishdan boshlang, keyin undan **kamaytirilgan** uchtovushlikni hosil qilish uchun, uning **tersiya va kvinta tovushlarini alvertsiya belgisi yordamida**

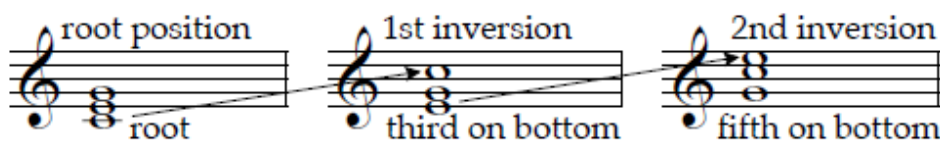
yarim tonga pasaytiring. Kamaytirilgan uchtovushlikni hosil qilishda boshqacha usuli, major uchtovushligini tuzib, uning primasini yarim tonga ko‘taring.

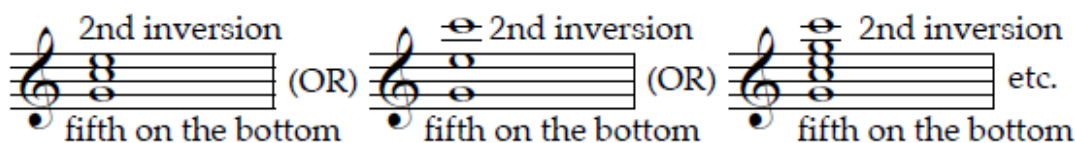
Orttirilgan uchtovushlikni tuzish: Orttirilgan uchtovushlikni tuzishda major uchtovushligini tuzib, uning kvintasini yarim tonga ko‘taring.

Asosiy ko‘rinish, 1- aylanma, 2- aylanma: Uchtovushlikning asosiy ko‘rinishi deganda akkordning eng pastki notasi prima (asos) bo‘lishi tushuniladi. Qachonki akkordning **tersiyasi** eng pastki nota bo‘lsa, uning **1- aylanmasi** hosil bo‘ladi. Qachonki akkordning **kvintasi** eng pastki nota bo‘lsa, uning **2- aylanmasi** hosil bo‘ladi.

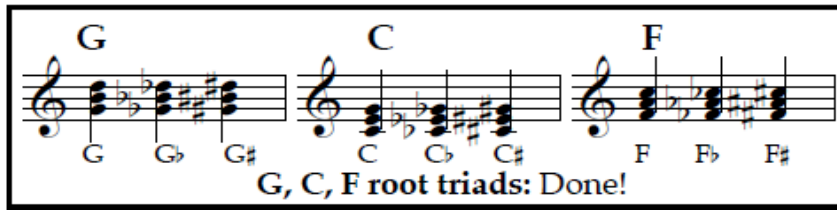

Ovozlarga taqsimlash va aylanma: Akkord notalarini ovozlarga taqsimlash eng pastki nota ustidan (prima, tersiya, kvinta) notalari qay tartibda o‘rnashganini ko‘rsatadi. Akkord notalari qay ovozga o‘rnashganidan qat’iy nazar, akkordning aylanmasi o‘zgarmaydi.

Obzor (umumiy lashtiruvchi qisqacha ma’lumot): Birinchdan, harfiy nomlarni tersiyali tuzilma bo‘yicha yoda oling: F A C E G B F A. Keyin eslab qiling: tersiyalar ustuni, BEAD uchtovushliklarida ko‘tarilgan tersiya, B ikkalasiga zarba beradi. Qarang 4.1. “Intervallar”ga Kirish, major uchtovushlikdan minor, kamaytirilga, orttirilganlarni tuzish jarayoni.

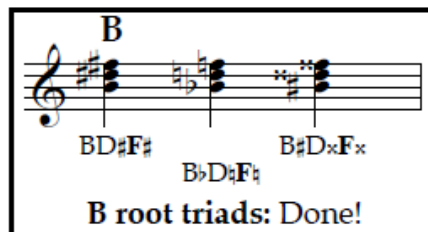
Tersiyalar ustuni: Qadam 1: Tersiyalar ustunini tuzing va har bir notaga bir xil alteratsiya belgisini qo‘ying.

BEAD uchtovushliklarda ko‘tarilgan tersiya: Qadam 2: B, E, A, D notalardan tuzilgan uchtovushliklarda alteratsiya belgisi yordamida tersiya notasi yarim tonga ko‘tariladi.

ikkalasiga zarba beradi: Qadam 3: faqat B notadan tuzilgan uchtovushlikda alteratsiya belgisi yordamida kvinta notasi ham yarim tonga ko‘tariladi. Xullas, B notadan tuziladigan uchtovushlik tersiya va kvinta notalarini yarim tonga ko‘taradi.

Berilgan tersiya yoki kvintadan uchtovushliklar tuzish: Agar siz uchtovushlikni har qanqay notadan tuzishni bilsangiz (qarang 4.2. **Major uchtovushligi: Ularni tez tuzish**), demak quyidagi 4ta qadamni amalga oshirib, istagan uchtovushlikni berilgan tersiya yoki kvintasidan ham tuza olasiz:

Qadam 1: asos notaning harfiy nominin topish uchun berilgan notadan **3 yoki 5ta harfiy nomdan pastga sanang.**

Qadam 2: 1- qadamda topilgan notadan **major** uchtovushligini tuzing.

Qadam 3: talab qilingan akkord sifatini keltirib chiqarish uchun notalarni o‘zgartiring.

Qadam 3: kerak bo‘lsa alteratsiya belgilarini ishga solib, hamma notalarni transpozitsiya qilib ko‘chiring.

Berilgan tersiyaga misollar
Berilgan tersiyaga misollar: Bu yerda

What dim. triad has C# as the third?
 1. Count down three letters: C,B,A.
 2. Build A major.
 3. Make it dim.
 4. Since C needs to be C#, raise all notes 1 half step.

berilgan uchtovushlik tersiyasiga ikkita misol ko'rsatilgan:

What minor triad has F# as the third?
 1. Count down three letters: F,E,D.
 2. Build D major.
 3. Make it minor.
 4. Since F# needs to be F#, lower all notes 1 half step.

Berilgan kvintaga misollar: Bu yerda berilgan uchtovushlik kvintasiga ikkita misol ko'rsatilgan:

What major triad has E# as the fifth?
 1. Count down five letters: E,D,C,B,A.
 2. Build A major.
 3. Already major!
 4. Since E needs to be E#, raise all notes 1 half step.

What aug. triad has B as the fifth?
 1. Count down 5 letters: B,A,G,F,E.
 2. Build E major.
 3. Make it augmented.
 4. Since B# needs to be B#, lower all notes 1 half step.

Uchtovushlik va septakkordlarni tartibga solgan ma'lumot jadvali: Ushbu jadvalda alteratsiya belgilari faqat ulardan keyin yozilgan notalarga nisbatan qo'llaniladi. Bu jadval akkordlar o'rganishda ularning o'rnini bosuvchi ma'lumot sifatida qo'llanilmasligi lozim, lekin u siz o'rganayotgan murakkabroq akkordlarni solishtirish uchun juda foydali bo'lib qolishi mumkin. */**

	Major	Minor	Dim/°	Aug/+	Maj7/Δ	Min7/m7/-7	°7/dim7
C							
C#							
Db							
D							
D#							
Eb							
E							
F							
F#							
Gb							
G							

Tayanch tushunchalar

Akkordlar, uchtovushliklar, uchtovushliklarning aylanishi, ohangdosh intervallar, noohangdosh intervallar, akkordning asosiy ko‘rinishi, prima, tertsiya, kvinta, subdominanta uchtovushligi, dominanta uchtovushligi, **T, S, D** belgilari. Yondosh pog‘onalar, major va minorning yondosh uchtovushliklari, tabiiy va garmonik major va minor pog‘onalaridan tuzilgan uchtovushliklar, yondosh uchtovushlik.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Akkord deb qanday tovushlar majmuasiga aytiladi?
2. Uchtovushlikning har bir tovushi qanday nomlar bilan ataladi?
3. Uchtovushlik aylanmasiga misol keltiring.
4. Sekstakkord uchtovushlikning nechanchi aylanmasi?
5. Mi tovushidan major kvartsekkordi tuzing.
6. Sekstakkord qanday raqam bilan belgilanadi?
7. Tonika atamasini tushuntiring.
8. Subdominanta atamasi qaysi bosqichga nisbatan qo‘llaniladi?
9. Tovushqatorning nechanchi bosqich tovushi dominanta deb aytiladi?
10. **T, S, D** harflari va **t, s, d** harflari nimani anglatadi?
11. Minorning 7-pog‘onasi ko‘tarilganda qanday holat kuzatiladi?
12. Majorning 6-pog‘onasi ko‘tarilganda qanday holat kuzatiladi?
13. Re majorda **D** uchtovushligini tuzing.
14. Lya majorda **S** uchtovushligi tuzing.
15. Fa diyez minorda **D** uchtovushligini tuzing.
16. Tovushqatorning nechanchi pog‘onalari yondosh pog‘onalar deyiladi?
17. Tabiiy majorda nechta yondosh uchtovushlik bo‘ladi?
18. Tabiiy majorda nechta major, minor va kamaytirilgan uchtovushlik bo‘ladi?
19. Garmonik major yoki garmonik minorda nechta majorli uchtovushlik bo‘ladi?
20. Garmonik minorning nechanchi pog‘onasida orttirilgan uchtovushlik hosil bo‘ladi?

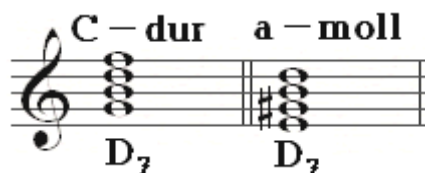
XV-BOB: SEPTAKKORDLAR VA AKKORDLAR ENGARMONIZMI.

1-§. SEPTAKKORD. DOMINANTSEPTAKKORD VA UNING AYLANMALARI

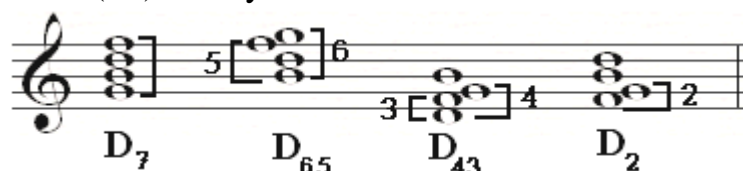
Tertsiya asosida joylashgan, to‘rt tovushli akkordga *septakkord* deyiladi. Septakkordning ikki chetidagi tovushlar oralig‘i septima intervalni hosil qilganligi uchun bu akkord septakkord nomini olgan.

Musiqada septakkord xilma-xil ko‘rinishlarda qo‘llaniladi. Major va garmonik minorning 5 – pog‘onasidan tuzilgan septakkord eng ko‘p tarqalgan septakkordlardan biridir. Bu akkord **dominantseptakkord** deyiladi.

Dominantseptakkord yuqori tomondan kichik tertsiya qo‘shilgan major uchtovushligidan (kat.3 + kich.3 + kich.3) tuziladi. Dominantseptakkord tovushlari asosiy tovushdan boshlab sanalganda: prima (akkordning negizi), tertsiya, kvinta va septima (akkord cho‘qqisi) lardan iborat bo‘ladi. Dominantseptakkord quyidagi belgi bilan yoziladi: - **D₇**

Dominantseptakkord 3 ta aylanmaga ega, bulardan birinchi aylanma – kvintsektakkord (**D_{6/5}**). Ikkinchi aylanma – tertskvartakkord (**D_{4/3}**) va uchinchi aylanma – sekundakkord (**D₂**) deb aytiladi.

Dominantseptakkord aylanmalarining nomi, akkordning eng pastki tovushi – negizidan cho‘qqisiga qarab tuziladigan tovushlar intervallariga asoslanadi.

Biror tonallik yoki tovushdan dominantseptakkord yoki aylanmalarini tuzish uchun dastlab, akkordni tashkil qiluvchi intervallarning joylashishi va tuziladigan pog‘onalarning kelish tartibini bilish zarur.

Dominantseptakkord (D₇) – kat.3 + kich.3 + kich.3; 5 – pog‘onadan;

Dominantkvintsektakkord (D_{6/5}) – kich.3+kich.3+kat.2; 7–pog‘onadan;

Dominanttertskvartakkord (D_{4/3}) – kich.3 + kich.2 + kat.3; 2 – pog‘onadan;

Dominantsekundakkord (D₂) – kat.2 + kat.3 + kich.3; 4 –pog‘onadan tuziladi.

A-Dur E-Dur

H-Dur Fis-Dur

Dominantseptakkord nohangdosh akkordlarga kiradi. Uning tarkibida ikkita nohangdosh interval bor, bular kich.7 va kam.5 intervallaridir.

C – dur

V₇ kich.7 kam.5

Dominantseptakkord kvintasiz, asosiy tovushi uchlantirilgan to‘liq bo‘lmagan tonika uchtovushligiga yechiladi: bunda 5, 7 va 2 – pog‘onalar 1 – pog‘onaga o‘tadi, 4 – pog‘ona esa 3 – pog‘onaga o‘tadi, 5 – pog‘ona kvarta yuqoriga ko‘chadi.

C-dur

DVII7 T

Kvintsextakkord primasi juftlantirilgan, to‘liq bo‘lmagan tonika uchtovushligiga yechiladi: 7 va 2 – pog‘onalar 1 – pog‘onaga, 4 – pog‘ona 3 – pog‘onaga o‘tadi, 5 – pog‘ona o‘z o‘rnida qoladi.

C-dur

DVII65 T

Tertskvartakkord asosiy tovushi oktavaga juftlantirilgan, to‘liq tonika uchtovushligiga yechiladi: 2- pog‘ona 1 – pog‘onaga, 4 – pog‘ona 3 – pog‘onaga o‘tadi, 5 – pog‘ona o‘z o‘rnida qoladi; 7 – pog‘ona esa oktavaga juftlantirilgan 1- pog‘onaga o‘tadi.

C-dur

DVII43 T

Sekundakkord primasi juftlantirilgan tonika sekstakkordiga yechiladi: 6 – pog‘onasi 3 – pog‘onaga o‘tadi, 5 – pog‘ona o‘z o‘rnida qoladi, 7 va 2 – pog‘onalar 1 – pog‘onaga o‘tadi:

C – dur

a – moll

*/** **Septakkordlar:** septakkord, major septakkord, minor septakkord, major-minor (dominant) septakkord, yarim kamaytirilgan septakkord, kamaytirilgan septakkord, aylanmalari.

Akkordlar bo'yicha umumiy ma'lumot jadvali: uchtovushlik va septakkordlarni tartibga solgan ma'lumot jadvali.

Asosiy rasmiy sxematik belgilar: uchtovushliklarga xos rasmiy sxematik belgilar, septakkordlarga xos rasmiy sxematik belgilar, vertikal va gorizontal kesim belgisi.

Septakkord. Majorli septima: Septakkord bu tersiya intervallari ustunidan foydalanilgan to'rt-tovushli akkord tuzilmasidir. To'rtta nota nota pastdan yuqoriga **prima (asos), tersiya, kvinta** va **septima** deb nomlanadi. Septakkordning beshta xili mavjud. **Majorli septakkord majorli** uchtovushlik va **majorli** septimadan iborat. **Minorli septakkord minorli** uchtovushlik va **minorli** septimadan iborat.

M7 major 7th chord

major triad + major seventh = M7 chord

major third on top

m7 minor 7th chord

minor triad + minor seventh = m7 chord

minor third on top

Major-minorli (dominant) septakkord: Major-minorli septakkord majorli uchtovushlik va **minorli** septimadan iborat. Mm7 akkord Dominant septakkord bo'lib ishlatiladi.

Mm7

major triad + minor seventh = Mm7 chord

minor third on top

Yarim kamaytirilgan. Kamaytirilgan: Yarim kamaytirilgan septakkord kamaytirilgan uchtovushlik va minorli septimadan iborat. Kamaytirilgan septakkord kamaytirilgan uchtovushlik va kamaytirilgan septimadan iborat. Kamaytirilgan septakkord faqat minorli tersiyalardan tashkil topadi.

Diagram 1: $\text{half-dim. } 7 = \text{dim. triad} + \text{minor seventh} = \text{ } \flat 7 \text{ chord}$ (major third)

Diagram 2: $\text{fully-dim. } 7 = \text{dim. triad} + \text{diminished seventh} = \text{ } \flat 7 \text{ chord}$ (minor third)

Aylanmalari: Aylanmalari – asosiy ko‘rinishi (pastki nota prima), **1- aylanmasi** (tersiya pastda), **2- aylanmasi** (kvinta pastda) yoki **3- aylanmasi** (septima pastda) bo‘lishi mumkin. (Yaxshiroq organish uchun Qarang 5.2. Rim numeratsiyasi).⁵⁸ *//*

2-§. YETAKCHI SEPTAKKORDLAR (DVII₇). IKKINCHI POG‘ONA SEPTAKKORDI (SII₇)

Septakkordlar orasida dominantseptakkorddan tashqari yetakchi septakkordlar ham ko‘p qo‘llaniladi. Ular tabiiy va garmonik majorning, shuningdek, garmonik minorning 7 – pog‘onasida tuziladi va **yetakchi septakkord** deyiladi.

Yetakchi septakkordning ikki chetidagi tovushlar tabiiy majorda kichik septima intervalini hosil qiladi va **kichik yetakchi septakkord** deyiladi. Kichik yetakchi septakkord ustki tomonidan katta tertsiya qo‘shilgan kamaytirilgan uchtovushliklardan tuziladi (kich.3, kich.3, kat.3).

Yetakchi septakkordning ikki chetidagi tovushlari garmonik major va minorda kamaytirilgan septimani tashkil qiladi. Shuning uchun ham u **kamaytirilgan yetakchi septakkord** deyiladi. Kamaytirilgan yetakchi septakkord kamaytirilgan uchtovushlikdan iborat bo‘lib, ustki tomonidan kichik tertsiya qo‘shiladi (kich.3, kich.3, kich.3). Yetakchi septakkord quyidagicha yoziladi – DVII₇.

C – dur tabiiy: kich. 7 VII₇

garmonik: kam. 7 VII₇

a – moll garmonik: kam. 7 VII₇

⁵⁸ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

Yetakchi septakkordlar ham uchta aylanmaga ega bo‘lib, ular asosiy va aylanma septakkordlar tarzida qo‘llaniladi:

C-Dur: VII₇, VII_{6/5}, VII_{4/3}, VII₂
G-Dur: VII₇, VII_{6/5}, VII_{4/3}, VII₂
D-Dur: VII₇, VII_{6/5}
A-Dur: VII_{4/3}, VII₂, VII₇, VII_{6/5}, VII_{4/3}, VII₂, VII₇, VII_{6/5}, VII_{4/3}
E-Dur: VII₇, VII_{6/5}, VII_{4/3}
H-Dur: VII₂, VII₇, VII_{6/5}, VII_{4/3}, VII₂, VII₇, VII_{6/5}
Fis-Dur: VII₇, VII_{6/5}
Cis-Dur: VII_{4/3}, VII₂, VII₇, VII_{6/5}, VII_{4/3}, VII₂

Yetakchi septakkordlar: a) tertsiyasi juftlantirilgan tonika uchtovushligiga yyechiladi:

C - dur: (kam.) kich. VII₇
a - moll: kam. VII₇

b) yoki D₇ hamda uning aylanmalari orqali T ga yechiladi:

C-Dur: VII₇ D₆₅ T, VII_{6/5} D₄₃ T, VII_{4/3} D₂ T, VII₂ D₇ T, VII₇ D₆₅ T, VII_{6/5} D₄₃ T, VII_{4/3} D₂ T
D-Dur: VII₂ D₇ T, VII₇ D₆₅ T, VII_{6/5} D₄₃ T, VII_{4/3} D₂ T₆, VII₂ D₇ T, VII₇ D₆₅ T
E-Dur: VII_{6/5} D₄₃ T, VII_{4/3} D₂ T₆, VII₂ D₇ T, VII₇ D₆₅ T, VII_{6/5} D₄₃ T, VII_{4/3} D₂ T₆

H-Dur

Cis-Dur

Septakkordlarning keng tarqalgan turlaridan yana biri, bu ikkinchi bosqich septakkordidir. Ikkinchi bosqich septakkordining tertsiyasi, kvintasi va septimasi subdominantaga tegishli, primasi esa tovushqatorning ikkinchi pogʻonasi tovushi boʻlganligi uchun ushbu akkord **SII₇** bilan belgilanadi.

SII₇ tovushqatorning ikkinchi pogʻonasidan boshlab tuziladi. Uning intervallari kich.3., kat.3., kich.3. ni, chetki tovushlari esa kich.7 ni tashkil etadi.

C-Dur	G-Dur	D-Dur	A-Dur	E-Dur	H-Dur	Fis-Dur	Cis-Dur
SII ₇	SII ₇	SII ₇	SII ₇	SII ₇	SII ₇	SII ₇	SII ₇

F-Dur	B-Dur	Es-Dur	As-Dur	Des-Dur	Ges-Dur	Ces-Dur
SII ₇	SII ₇	SII ₇	SII ₇	SII ₇	SII ₇	SII ₇

Subdominantseptakkord dominantseptakkord va uning aylanmalari orqali tonikaga yechiladi.

The image displays six rows of musical notation, each representing a major triad (Dur) and its associated dominant seventh chord (D7) with their inversions. The triads are: C-Dur, D-Dur, E-Dur, H-Dur, Fis-Dur, and Cis-Dur. For each triad, the notation shows the triad itself and its three inversions (II7, II65, II43), followed by the D7 chord and its three inversions (II2, II65, II43). The notes are written on a single staff in treble clef.

3-§. AKKORDLAR ENGARMONIZMI. ENGARMONIK AKKORDLAR TENGLIGINING IKKI TURI. AKKORDLARNING MUSIQADA QO‘LLANISHI

Musiqqa amaliyotida akkordlar engarmonizmi ko‘p uchraydi. Bunda akkordni hosil qilayotgan tovushlar majmuasining turlicha atalishi imkoniyati borligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Akkordlar engarmonizmi deb eshinishi bir xil, lekin yozilishi va nomlanishi har xil bo‘lgan akkordlarga aytiladi. Akkordlar engarmonizmi uning tarkibiga kiradigan alohida tovushlar va intervallarga asoslanadi.

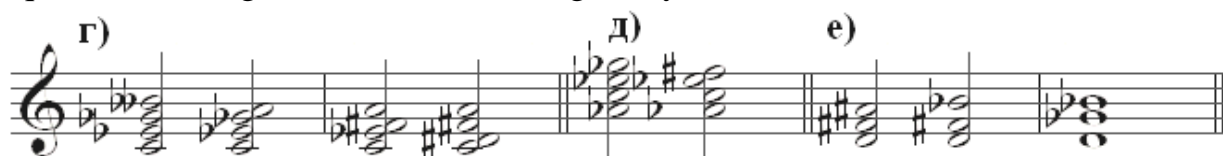
The image shows five dissonant triads on a single staff in treble clef. Each triad is labeled above it: Cis - Des, dis - es, Fis - Ges, H - Ces, and Ais - B. The notes are written as chords.

Akkordlardagi engarmonik tenglikning ikki xil ko‘rinishi mavjud:

1. Akkorddagi barcha tovushlar almashtiriladi, biroq, ularning interval tuzilishi o‘zgarmaydi:

2. Akkorddagi barcha yoki alohida tovushlar engarmonik jihatdan almashtiriladi, biroq, tovushlarning interval tuzilishi o‘zgarmaydi:

Har qanday musiqa uchtadan kam bo‘lmagan tovushlar majmuasidan iborat bo‘lsa, unda akkordlar hosil bo‘ladi. Ularning musiqa amaliyotida muhim o‘rni bor, chunki aynan akkordlar tovushlar harakatini muvofiqlashtiradi, bundan tashqari akkordlar bir-biri bilan ma‘lum qonuniyatlar asosida bog‘lanadi.

Tasviriy san’atda ranglarning xili va turlari ko‘pligi qanchalik ahamiyatga ega bo‘lsa, musiqada akkordlar, ya’ni ko‘p ovozlarning turlicha variatsiyalari badiiy-musiqiy mazmunning yanada yorqinroq aks ettirilishini ta’minlaydi. Shu bois, musiqa asari keng musiqiy garmoniya elementlariga boy bo‘lsa, ya’ni akkordlar, ko‘p ovozlarning imkoniyatlaridan keng foydalanilsa, musiqa asarining badiiy mazmunni ifodalash imkoniyatlari shunchalik kengayadi va ushbu musiqaning tinglovchisi mumkin qadar ko‘proq musiqiy ifodani o‘ziga qabul qiladi.

Akkord ko‘pincha shunday tarzda ifodalanadiki, uning bir necha yoki barcha tovushlari birdaniga bir necha oktavada ijro etiladi. Bunday usul *akkordning ikkilanishi* deb aytiladi. Masalan:

Aksincha, akkord to‘liqsiz ham bo‘lishi mumkin. Uni aniqlash uchun tovushlarini xayolan to‘ldirish lozim.

Tayanch tushunchalar

Septakkord, dominantseptakkord va uning aylanmalari, kvintsektakkord, tertskvartakkord, sekundakkord, noohangdosh akkord, to‘liq bo‘lmagan tonika uchtovushligi. Yetakchi septakkord va aylanmalari, ikkinchi pog‘ona septakkordi, kichik yetakchi septakkord, kamaytirilgan yetakchi septakkord, ikkinchi bosqich septakkordi. Akkordlar engarmonizmi, engarmonik akkordlar tengligining ikki turi, akkordlarning musiqada qo‘llanishi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Septakkord atamasining mazmunini tushuntiring.
2. Qanday akkordga septakkord deb aytiladi?
3. Tovushqatorning nechanchi bosqichlaridan septakkord tuzish mumkin?
4. Eng ko‘p tarqalgan septakkord qaysi?
5. Qanday septakkordga dominantseptakkord deyiladi?
6. Dominantseptakkordning har bir tovushi qanday nom bilan ataladi?
7. Dominantseptakkordning nechta aylanmasi bor?
8. Dominantseptakkordning aylanmalari nomini ayting.
9. Septakkord atamasining mazmunini tushuntiring.
10. Qanday akkordga septakkord deb aytiladi?
11. Tovushqatorning nechanchi bosqichlaridan septakkord tuzish mumkin?
12. Qanday septakkordga dominantseptakkord deyiladi?
13. Dominantseptakkordning har bir tovushi qanday nom bilan ataladi?
14. Dominantseptakkordning nechta aylanmasi bor?
15. Dominantseptakkordning aylanmalari nomini ayting.
16. Dominantseptakkord aylanmalarining echilishi deganda nimani tushunasiz?
17. Kvintsektakkord qanday ko‘rinishdagi tonika uchtovushligiga yechiladi?
18. Yetakchi septakkordlar nechanchi pog‘onadan tuziladi?
19. Yetakchi septakkordlarning nechta aylanmasi bor?
20. Yetakchi septakkord aylanmalarining nomini ayting.
21. Qay holatlarda kichik yetakchi septakkord hosil bo‘ladi?
22. Kamaytirilgan yetakchi septakkord hosil bo‘lishi uchun nima zarur?
23. Kichik yetakchi septakkord intervallarini ayting.
24. Kamaytirilgan yetakchi septakkord intervallarini ayting.
25. Akkordlar engarmonizmini tushuntiring.
26. Akkordlar engarmonik tengligining necha ko‘rinishi bor?
27. Musiqa amaliyotida to‘liqsiz akkordlar qanday izohlanadi?

XVI-BOB: TONALLIKLAR POG‘ONADOSHLIGI. XROMATIZM. TONALLIKLARNI ANIQLASH. TRANSPOZITSIYA.

1-§. TONALLIKLAR POG‘ONADOSHLIGI

Major va minor tonalliklari o‘zaro garmonik teng tonalliklar guruhini tashkil etadi. Tonika uchtovushliklari tabiiy va garmonik ko‘rinishda berilgan tonalliklarning pog‘onalaridan hosil bo‘lgan tonalliklar *pog‘onadosh tonalliklar* deyiladi.

Musiqa amaliyotida har bir asardagi dastlabki (ilk) tonallik *bosh tonallik* deyiladi, asar rivojlanishi jarayonida uni almashtiruvchi tonallik esa *yondosh tonallik* deyiladi.

Har bir tonallik 6 tadan pog‘onadosh tonallikka ega. Masalan, do majorga quyidagi tonalliklar pog‘onadosh bo‘ladi:

Fa major 4 - pog‘ona	}	asosiy pog‘onalar
Sol major 5 - pog‘ona		
Lya minor 6-pog‘ona	}	asosiy pog‘ona
Re minor 2- pog‘ona		
Mi minor 3- pog‘ona	}	Fa major 4 (garm.) pog‘ona – minor subdominanta tonalligi.
Fa major 4 (garm.) pog‘ona		

Lya minorga quyidagi tonalliklar pog‘onadosh bo‘ladi:

Re minor 4 - pog‘ona	}	asosiy tonalliklar
Mi minor 5 – pog‘ona		
Do major 3 – pog‘ona	}	asosiy tonallikka parallel.
Fa major 6 – pog‘ona		
Sol major 7 - pog‘ona	}	tonalliklariga parallel.
Mi major (garm.) 5 – pog‘ona		

Tabiiy va garmonik *do major* va *lya minor* pog‘onalarida tuzilgan major va minor uchtovushliklari yuqorida ko‘rsatilgan pog‘onadosh tonalliklarning har biriga tonika bo‘la oladi.

2-§. MAJOR VA MINOR XROMATIK GAMMALARI.

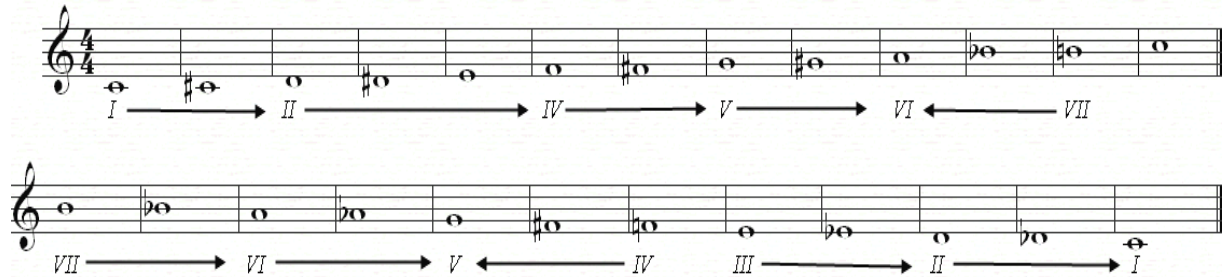
Barcha xromatik gammalar birin – ketin keladigan yarim tonliklardan tuziladi. Xromatik gamma mustaqil ko‘rinishli lادلarni hosil qila olmaydi, uning negizi major yoki minor gammasi hisoblanadi.

Xromatik gamma major yoki minor tabiiy gammalaridagi katta sekundalarning xromatik tovushlar yordami bilan to‘ldirilishidan hosil bo‘ladi. Ularning yozilishi qoidasi tonalliklar uyushiqiligiga asoslanadi.

Majorda bu qoidalar quyidagi tartibda bo‘ladi: gammaning barcha asosiy pog‘onalari o‘zgarmaydi, katta sekundalar yuqoriga tomon I, II, IV va V –

pogʻonalarning koʻtarilishi bilan toʻldiriladi, pastga tomon VI – pogʻonaning koʻtarilishi oʻrniga, VII– pogʻona pasaytiriladi.

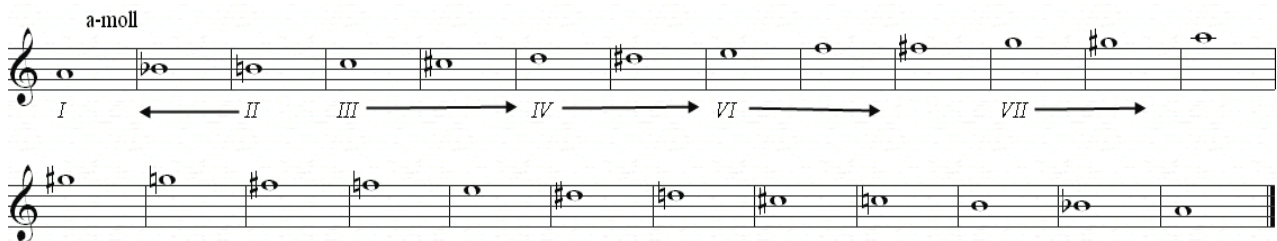
Pastga tomon harakat qilganda, katta sekundalar: VII, VI, III, II–pogʻonalar pasaytirilishi bilan toʻldiriladi, V – pogʻonani pasaytirish oʻrniga IV – pogʻona koʻtariladi.

Ushbu misoldan koʻrinib turganidek, yuqoriga tomon harakat qilganda, VII – pogʻonani pasaytirish va pastga tomon harakat qilganda, IV – pogʻonani koʻtarish vaqtida oʻzgartirilgan barcha pogʻona tovushlari tabiiy yoki majordagi pogʻonadosh tonalliklar pogʻonalariga teng boʻlishi zarur.

Masalan, Iya diyez va sol bemol tovushlari do majorga pogʻonadosh tonalliklarda uchramaydi, shuning uchun xromatik gamma boʻylab yuqoriga tomon harakat qilinganda VI – pogʻona koʻtarilmasligi va pastga tomon harakat qilinganda V – pogʻona pasaytirilmasligi zarur.

Minor xromatik gammasining yuqoriga tomon harakatini yozish qoidasi parallel majorga oʻxshash boʻladi. Minorning 1 pogʻonasi unga parallel boʻlgan majorda VI – pogʻona boʻladi, buning natijasida I – pogʻona koʻtarilmaydi, uning oʻrniga II – pogʻona pasaytiriladi. Pastga tomon harakat qilinganda minor xromatik gammasi nomdosh major gammasi singari yoziladi.

Shuni taʼkidlash lozimki, musiqa amaliyotida baʼzan xromatik gammalarni koʻrsatilganicha yozish qoidasidan chekinish hollari ham uchraydi. Masalan, tertsiyalar bilan xromatik harakat qilinganda oʻqilishi qulay boʻlishi va tertsiyalarni boshqa intervallar bilan engarmonik tartibda almashtirmaslik uchun shunday qilinadi.

***//* Xromatik gamma va Fortepiano klaviaturasi:** fortepiano klaviaturasi, yarim ton, alteratsiya belgilari, butun ton, diatonik yarim ton, engarmonik notalar, gamma, xromatik gamma⁵⁹

⁵⁹ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

Gamma: Gamma (Italiyan tilidan - zina, shkala) – pastdan yuqori tomonga (yoki yuqoridan past tomonga) qarab joylashgan notalar qatori va butun va yarim tonliklarning muayyan tartibga asoslangan qatordir. **Xromatik gamma** barcha notalar (oq va qora klavishlar)ni o‘z ichiga olib, ularni bir qatorga, odatda, C notadan keyingi yuqiridagi yoki pastkisi C notagacha oralig‘ida tizib chiqadi. Xromatik gamma faqat yarim tonliklardan iborat. **Yuqoriga ko‘tarilib boruvchi** xromatik gamma fortepiano qora klavishlari uchun bemol belgisini qo‘llaydi. **Pasayib boruvchi** xromatik gamma fortepiano qora klavishlari uchun diyez belgisini qo‘llaydi.⁶⁰ **/**

Ascending chromatic scale (uses sharps for black keys)

C C# D D# E F F# G G# A A# B C

Descending chromatic scale (uses flats for black keys)

C B Bb A Ab G Gb F E Eb D Db C

3-§. MODULYATSIYA VA OG‘ISHMA. POG‘ONADOSH TONALLIKLARGA MODULYATSIYA QILISH.

Musiqqa asari yoki qismining biror yangi tonallikka o‘tishi va shu tonallikda tugallanishiga modulyatsiya deyiladi. Agar musiqqa asari biror yangi tonallikka vaqtincha o‘tsa va yana dastlabki tonallikka qaytib tugallansa og‘ishma deyiladi. Og‘ishmalar odatda o‘tkinchi xarakterga ega bo‘ladi, ular musiqqa asari tarkibida uchraydigan ayrim akkordlar funksiyasini qisqa muddat ichida ajratib ko‘rsatish vositasi hisoblanadi. Quyida og‘ishmaga misol keltiramiz:

Allegretto

⁶⁰ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

Modulyatsiyaga misol:

Mne mi nu lo shest-nad-tsat let, no serd - tse bi - lo vvo - le. Ya
du-ma-la ves be-liy svet ves be-liy svet vash bor po-tok i, po - le.

Yangi tonallikka o'tish ko'p hollarda tasodifiy belgilarning hosil bo'lishi bilan bog'liq bo'ladi, modulyatsiyani ayrim vaqtlarda jo'r bo'luvchi akkordlarga qarab ham belgilash mumkin. Chunki tasodifiy belgilar faqat pastki tovushlargagina qo'yiladi.

Pog'onadosh tonalliklarga modulyatsiya qilish: Modulyatsiya musiqada juda keng qo'llaniladi. U ifoda vositasi sifatida chuqur badiiy ahamiyatga ega bo'ladi va musiqaning rang-barang ohanglarda eshutilishiga hamkorlik qiladi. Pog'onadosh tonalliklar tovush tarkibida birlashganlari uchun sh pog'onadosh tonalliklardagi modulyatsiyalar yoqimli va ravon bo'ladi. Dominanta va uning parallel tonalligiga qilingan modulyatsiyalarni juda ko'p uchratish mumkin. Subdominanta va uning parallel tonalliklariga qilingan modulyatsiya, odatda, og'ishmaga o'xshagan bo'ladi.

Pog'onadosh tonalliklarga qilingan modulyatsiyaga misollar:

a) mi-bemol majordan dominanta tonalligiga:

Andantino

V. Моцарт. Андантино

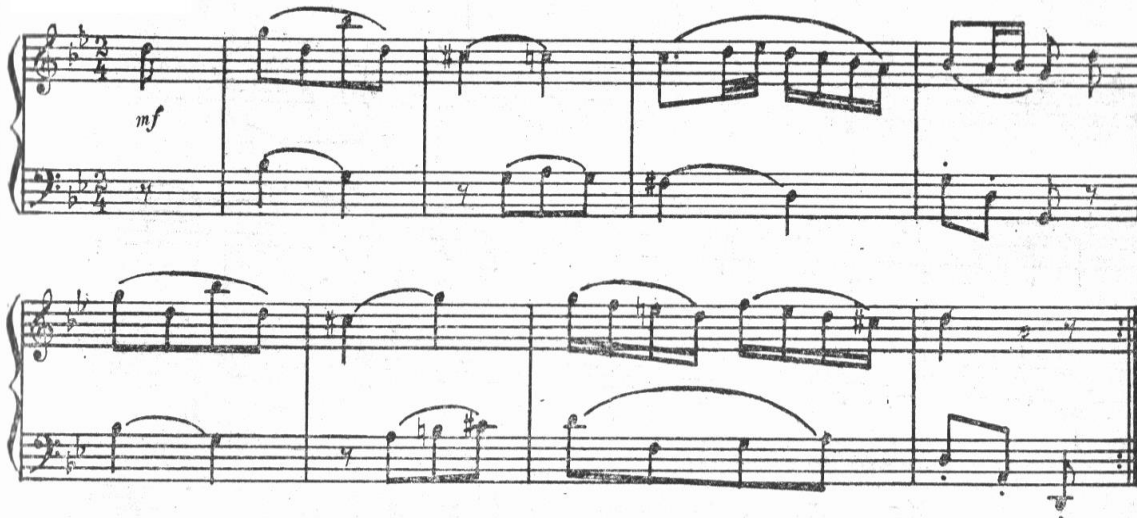
p

mf

b) sol-minordan minor dominantasi tonalligiga:

Allegro

В. Ф. Бах. Аллегро

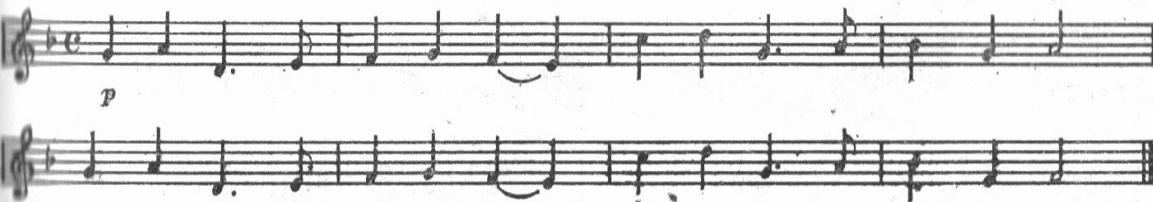
v) sol- majordan parallel tonallikka:

Украин халқ кўшиғи "Ой, ходила дивчина бережком" "Соҳил бўйлаб юрарди у қиз"

g) re-minordan parallel tonallikka:

Р. Шуман. "Шимол кўшиғи"

d) sol-majordan III pog'ona tonalligiga:

(Вальс суръатида):

А. Лядов. "Кичик вальс" ижод 26

Musical score for 'Kichik valse' by A. Lyadov, measures 1-12. The score is in 3/4 time, D major, and consists of three systems of piano accompaniment. The first system starts with a piano (p) dynamic. The second system continues the melody and accompaniment. The third system includes a first ending bracket and ends with a piano (p) dynamic.

e) re-minordan major dominantasi tonalligiga:

Allegretto

Р. Глиэр. "Ариетта"
ижод 43, №7

Musical score for 'Arietta' by R. Gliere, measures 1-8. The score is in 2/4 time, D major, and consists of two systems of piano accompaniment. The first system starts with a piano (p) dynamic. The second system continues the melody and accompaniment, ending with a mezzo-forte (mf) dynamic.

j) si-bemol minordan subdominanta tonalligiga og'ishma:

Andante

(Осойишта)

М. Глинка. "Иван Сусанин" операсида
нарча

Musical score for 'Ivan Susanin' by M. Glinka, measures 1-8. The score is in 4/4 time, B-flat major, and consists of two systems of piano accompaniment. The first system starts with a piano (p) dynamic. The second system continues the melody and accompaniment.

z)fa majordan II pogʻona tonalligiga ogʻishma:

Adagio

Ф. Мендельсон. "Сўзсиз кўшиқ",
ижод 53, № 22

4-§. TONALLIKLARNI ANIQLASH. TRANSPOZITSIYA

Kalit oldi va tasodifiy al'teratsiya belgilari, kuyning tuzilishi, uning boshlanishi va tugash bosqichi, uning tonikasi, uchtovushligini belgilovchi asosiy va tayanch tovushlar berilgan kuyning lad va tonalliklarini aniqlovchi asosiy vositalar hisoblanadi.

Kuyning soʻnggi tovushidan tonallikni hamisha ham aniqlash mumkin boʻlavermaydi. Chunki, baʼzi asarlarda kuy tonikadan boshqa bosqichlarda tugashi, bundan tashqari, kuy birinchi bosqich tovushi bilan boshlanmasligi ham mumkin.

Agar kuy joʻr boʻluvchi ovozlarga ega boʻlsa, uning ladi va tonalligini aniqlash oson boʻladi. Bunda joʻr boʻluvchi akkordlar yordam beradi. Ayniqsa, oxirgi akkord tonika tovushlaridan tuzilgan boʻladi.

Musiqqa asarining tonalligini aniqlashda asosan uchta usuldan foydalanish maqsadga muvofiq:

- 1) kalit oldi belgilariga koʻra;
- 2) boshlanish va tugash tovushlari orqali va;
- 3) asarni ijro etib yoki ijroni tinglab aniqlash, yakuniy xulosaga kelish mumkin.

Musiqqa asarining biror tonallikdan boshqa tonallikka koʻchirilishi **transpozitsiya**⁶¹ deyiladi. Transpozitsiya ayniqsa, vokal ijrochiligida keng qoʻllaniladi. Bundan tashqari, transpozitsiya biror musiqqa asarining asl koʻrinishidan boshqa bir asbobga, masalan, qashqar rubobi uchun yozilgan pʻesani gʻijjakka moslab qaytadan yozishda ham qoʻllaniladi.

⁶¹ Transpozitsiya – lotincha soʻz boʻlib, joyini oʻzgartirish degan maʼnoni bildiradi. Ents. muz. slovarʼ. M., 1959. b.273.

Transpozitsiya uch usul orqali, ya'ni:

- *mazkur intervalda o'zgarish yasash;*
- *kalit belgilarini o'zgartirish va;*
- *kalitning o'zini o'zgartirish* yo'li bilan amalga oshiriladi.

Biror intervalda transpozitsiya qilish lozim bo'lganda, oldin transpozitsiya qilinadigan tonallik aniqlanadi. Masalan, re majordan kichik tertsiya yuqoriga transpozitsiya qilsak, yangi tonallik fa major bo'ladi. Barcha notalar original tonallikda qaysi pog'ona va akkordlarga mos kelishi oldindan aniqlanib, fa major tonalligiga ko'chiriladi.

Komp'yuter tizimlarida, masalan, nota matnlari tahririga mo'ljallangan *Sibelius* komp'yuter dasturining 1, 2, 3, 4, 5, 6 - versiyalarida bu ma'lum murvatni bosish orqali engil amalga oshiriladi.

Ikkinchi usul xromatik yarim ton yuqoriga yoki pastga qarab transpozitsiya qilishdan iborat. Bu holda kalit yonidagi belgilar o'zgaradi, notalar o'z holicha qoladi, tasodifiy belgilar esa yangi kalit belgisining ko'tarilishi yoki pasaytirilishiga qarab o'zgarib turadi.

Masalan, Iya bemol majordan Iya majorga transpozitsiya qilsak: a) kalit yonidagi 4 ta bemolni 3 ta diyez belgisi bilan almashtiramiz;

The image displays a musical score illustrating the transposition of a melody from E-flat major to E major. The score is organized into six horizontal staves. The first staff shows the original melody in E-flat major (one flat) and 6/8 time, with Roman numerals I, IV, V, and III indicating chord positions. The second staff shows the transposed melody in E major (two sharps) and 6/8 time, with arrows pointing to the corresponding notes. The third and fourth staves show the original and transposed accompaniment in 2/4 time, respectively. The fifth and sixth staves show the original and transposed accompaniment in 2/4 time, respectively, with a different harmonic texture.

b) agar tasodifiy belgilar uchrasa, bekarlarni diyezlar bilan, bemollarni esa bekarlar bilan almashtiramiz.

v) uchinchi usulda nota yo‘liga yangi kalit tanlanib, original tonallik tonikasi qaerda yozilgan bo‘lsa, yangi tonallik tonikasi ham o‘sha erda yozilaveradi.

***/** Transpozitsiya:** notalar transpozitsiyasi, akkord transpozitsiyasi, kalit belgilari transpozitsiyasi, kuyni transpozitsiyalash, transpozitsiya qilayotgan cholg‘ular, traspozitsiyadan qisqa xulosa

Notalar transpozitsiyasi: **Transpozitsiya** nota, akkord, kalit belgilari yoki kuyning balabdligini yuqoriroq yoki pastroq qilib qayta yozish jarayondir. Asarni yuqori yoki pastga ko‘chirish masofasi **transpozitsiya intervali** deb aytiladi. Bitta notani transpozitsiya qilish uchun istalgan notani berilgan notaning tepasidan yoki pastidan talab qilinadigan intervalga moslab yozing.

Example transposition with a transposition interval of M6 up:

Original note... ...spell major 6th up... ...Transposed note

Akkordlar transpozitsiyasi: Akkordni transpozitsiya qilish uchun akkorddagi har bir notasini ko‘chiring **yoki** uning asosiy nota (prima)sini ko‘chirib, undan muvofiq akkord tuzing.

Example transposition with a transposition interval of M2 down:

Original chord... ...transpose each note M2 down... ...Transposed chord

Alternate method:

Original chord... ...transpose the root... ...spell same quality.

Kalit belgilari transpozitsiyasi: Kalit belgilarini transpozitsiya qilish uchun tonika balandligini ko‘chirib yozing. So‘ng transpozitsiyalangan tonikaga xos kalit belgilarini yozib chiqing.

1. Find the tonic pitch. 2. Transpose the tonic pitch. 3. Determine new key signature.

M3 down = ??? A major M3 down F major

Kuy transpozitsiyasi: Kuyni transpozitsiya qilish uchun kalit belgilarini (agar ular bor bo‘lsa) ko‘chirib yozing. So‘ng notalarni transpozitsiya qilib, yozib chiqing. E’tibor bering:

1. Berilgan kuyning qaysiki notasi alteratsiya belgiga ega bo‘lsa, u transpozitaiya qilingan kuyda ham alteratsiya belgisi bilan yoziladi, alteratsiya belgisi o‘zgargan bo‘lsa ham, va
2. Berilgan kuyning pog‘onalari transpozitaiyalangan kuyga ham ko‘chiriladi; gohida ushbu yo‘l vaqtni tejaydi.

Original melody in A major...

Scale steps: 1 4 3 2 1 #4 5 6 2 7 1

...transposed down a M3 to F major.

Transpozitsiya qilayotgan cholg‘ular: Transpozitsiya qilayotgan cholg‘ularda ijro etilgan asarning haqiqiy tovushlari qog‘ozga yozilgan notalarga nisbatan bir oz yuqoriroq yoki pastroq bo‘lib eshitiladi. Bu masalani bartaraf qilish uchun transpozitsiya qilayotgan cholg‘ular partiyalarini har doim kerakli notalardan ko‘ra yuqoriroq yoki pastroq yoziladi. Har bir cholg‘u asbob maxsus transpozitsiya intervaliga egadir. Transpozitsiyasiz cholg‘ular “in C” (“C ga”) sozlangan, bu degani yozilgan C (do) notasi ushbu asboblarda chalinganda o‘sha balandlikdagi, ya’ni C (do) tovush bo‘lib eshitiladi. Shuning singari, valtorna “in F” yoziladigan va o‘qiladigan C notani F tovush balandligida yangratadi. Notalar va kalit belgilari transpozitsiya qilinadi:

Written notes for horn in F: Notes that come out (down a P5):

Traspozitsiyadan qisqa xulosa: Quyidagi ro‘yxat transpozitsiya qilayotgan cholg‘ularga tegeshlidir. Bunday saboblarga xos kalitlar va maxsus diapazonlari tog‘risida bilish uchun Dave Black va Tom Gerou mualiflarning **Essential Dictionary of Orchestration** (Orkestrlashga oid asosiy lug‘at) nomli adabiyotiga murojaat qiling.

1. **“In C”** (transpozitsiyasiz): fortepiano, gitara, fleyta, goboy, fagot, trombon, tuba, skripka, alt, violonchel. Fleyta-piccolo ham “in C”, faqat yozilgan notalar bir okava yuqori eshitiladi. Kontrabass esa yozilgan notalarni bir okava pastroq ijro etadi.

2. **“In Bb”** (si bemol) (yozilgandan ko‘ra M2 - majorli sekundaga pastroq eshitiladi): klarnet, soprano saksafoni, truba. Bas klarnet va tenor saksafoni yozilgan notalarni M2 plyus bir okava pastroq ijro etadi.

3. **“in F”** (yozilgandan ko‘ra s.5 - sof kvintaga pastroq eshitiladi): valtorna (fransuz burg‘ucha), ingliz burg‘ucha.

“in Eb” (mi bemol) (yozilgandan ko‘ra M6 - majorli sekstaga pastroq eshitiladi): alt saksafoni. Bariton saksafoni yozilgan notalarni M6 plyus bir okava pastroq ijro etadi.⁶² **/*

Tayanch tushunchalar

Xromatik gamma, yarim tonlik, asosiy pog‘onalar, yuqoriga tomon harakat, pastga tomon harakat qilish. Tonalliklarni aniqlash usullari, transpozitsiya, kuyning tuzilishi, boshlanishi va tugash bosqichi, uning tonikasi va uchtovushligini belgilovchi asosiy hamda tayanch tovushlar, oxirgi akkord xususiyatlari, kalit oldi belgilari, boshlanish va tugash tovushlari, asarni ijro etib yoki ijroni tinglab tonallikni aniqlash.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Xromatik pog‘onalar qanday ifodalanadi?
2. Xromatizm nima?
3. Xromatik gamma nima?
4. Xromatik gammalarning yozilish qoidalari nimalarga asoslangan?
5. Qaysi tonalliklarga pog‘onadosh tonalliklar deyiladi?
6. Major xromatik gammasining yozilishi qaysi qoidaga asoslanadi?
7. Modulyatsiyali davriyani tushuntiring.
8. Modulyatsiya atamasini tushuntiring.
9. Modulyatsiya nima maqsadda qo‘llaniladi?
10. Modulyatsiyali davriyani tushuntiring.
11. Modulyatsiya atamasini tushuntiring.
12. Modulyatsiya nima maqsadda qo‘llaniladi?
13. Tonalliklarni qaysi usullar orqali aniqlash mumkin?
14. Transpozitsiya atamasining lug‘aviy va amaliy ma’nosini tushuntiring.
15. Transpozitsiya necha usul bilan amalga oshiriladi?
16. Transpozitsiya qanday maqsadda qo‘llaniladi?

⁶² Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

XVII-BOB. KUY SINTAKSIZI.

1-§. KUY. MUSIQA ASARIDA KUYNING AHAMIYATI.

Tovushlarning bir ovozli shaklda ma'lum lad, metr hamda ritm jihatidan uyushib kelishiga **kuy** deyiladi.

Musiqaviy mazmun jo'rsiz, yakka kuy orqali ham ifodalanishi mumkin. Bir ovozli musiqa asarlari matnli (qo'shiq) va matnsiz (cholg'u kuylari) holida bo'lishi mumkin. Matnli kuy mazmuni ancha yorqin, aniq va tushunarli bo'ladi.

Biroq, shuni ta'kidlash zarurki, matnsiz musiqa asari, ya'ni kuyda tasviriy imkoniyatlar ancha keng bo'ladi va uni tasavvur etish tinglovchining dunyoqarashi va musiqiy tajribasiga bog'liq bo'ladi.

Musiqa ijodida ikki ovozli va undan ham ko'p ovozli asarlar uchraydi. Bunday asarlarda nechta ovoz bo'lishidan qat'iy nazar, asosiy kuy yo'nalmasi barcha tovushlarning qo'shib eshitilishidan tashkil topadi.

Har qanday kuyning asosida milliy xususiyatlar yotadi va milliy kuy hamda qo'shiqlarda mazkur millatning o'ziga xos ohang yo'nalishi, musiqiy an'analari yorqin aks etadi.

2-§. KUYNING HARAKAT YO'NALMASI VA UNING DIAPAZONI. O'TUVCHI VA YORDAMCHI TOVUSHLAR.

Kuy harakati o'zining rivojlanish jarayonida xilma-xil shakllarga kiradi. Kuy harakatining shakli turli yo'nalmalardan tashkil topadi. Ulardan eng asosiylari;

a)ko'tariluvchi harakat;

b)quyilashuvchi harakat;

v)ko'tariluvchi va quyilashuvchi harakatning bir tekisda almashib turishidan hosil bo'ladigan gorizental harakat;

g)Tovushning takrorlanishidan hosil bo'ladigan gorizental harakat.

Bu yerda shuni ham ko'rsatib o'tish kerakki, dastlabki uchta harakat: pog'onama-pog'ona, intervalma-interval(sakrama) yoki aralash bo'lishi mumkin.

To'lqinsimon harakat u qadar kata bo'lmagan diapazonda yoki sekin-asta ko'tarilish yoki quyilanish yo'li bilan hosil bo'ladi.harakat gammaning turli pog'onalarida sekin-asta ko'tarilish yoki quyilanish yo'li bilan borsa, kuy ohangda takrorlanib turadu. Kuyning bu xildagi tuzilmasi sekvensiya deyiladi.

Kuyning eng yuqori nuqtasi yoki mintaqasi(dinamik harakatning eng zo'raygan paytiga mos kelsa) kulminatsiya(avj) deyiladi.

Kuy harakati shakllariga misollar:

a) Gorizental harakat:

b) Sekin-asta ko'tariluvchan harakat: aralash va to'liqinsimon quyilashuvchi harakat:

v) Sakrama harakat:

g) sekvensiya:

d) kulminatsiya:

Balandlik jihatdan farq qiladigan tovushlar oralig'i kuy harakatining diapazoni deyiladi. Ravon harakat vaqtida akkord bo'yicha joylashgan tovushlar oralig'i akkord tarkibiga kirmaydigan tovushlar bilan to'ldiriladi va bu xildagi tovushlar o'tuvchi tovushlar deyiladi. O'tuvchi tovushlar diatonik holda ham, xromatik holda ham uchraydi.

Akkord tarkibidagi tovushlardan sekunda yuqori yoki pastda joylashgan va harakat vaqtida yana akkord tovushiga qaytuvchi tovushlar yordamchi tovushlar deyiladi.

Yordamchi tovushlar diatonik va xromatik holda uchraydi va diatonik hamda xromatik pog'ona bilan yonma-yon joylashadi.

3-§. KUYNING TARKIBLARGA BO'LINISHI

Musiqqa asarining tarkibi tuzilma deyiladi. Tuzilmalar oralig'iga tsezura deyiladi. Tsezura V belgisi bilan yoziladi. Tuzilmalar musiqaviy fikrning tugallanish darajasi bilan bir-biridan farq qiladi.

Tugallangan musiqaviy fikrni ifodalovchi musiqaviy tuzilmaga davriya deyiladi. Oddiy davriya odatda 8 taktdan iborat bo'ladi. Davriya ikki qismga bo'linadi va ular jumlar deyiladi. Musiqaviy tuzilmaning tugallanishiga kadentsiya⁶³ deyiladi. Kadentsiya quyidagi ko'rinishlarda uchraydi:

1) to'liq o'rinishgan kadentsiya – kuyda tonika uchtovushligining prima tovushi bilan tugaydi;

2) to'liq o'rinishmagan kadentsiya – tonika uchtovushligining tertsiya yoki kvinta tovushi bilan tugaydi;

3) yarim kadentsiya – noturg'un tovush bilan tugaydi.

Agar davriya o'zining dastlabki tonalligi bilan tugasa, yagona tonallik deyiladi.

Davriyaning tugallanish vaqtida modulyatsiya hosil bo'lsa, modulyatsiyali davriya deyiladi.

Jumla ibora deb ataladigan ikkita kichik tuzilmaga bo'linadi.

⁶³ Kadentsiya – ital'yancha tugallanaman degan ma'noni anglatadi. Ents. muz. slovar'. M., 1959., b.95.

Bitta asosiy metr zarbini o'z ichiga olgan tuzilma motiv deyiladi. Motivning boshlanishi yoki tugallanishi birgina takt chegarasida bo'lishi shart emas, u takt oldidan boshlanishi va navbatdagi taktning yarmida tugallanishi ham mumkin. Musiqa amaliyotida bir taktdan kichik bo'lgan motivlar ham uchraydi.

4-§. KUYDAGI AYRIM ELEMENTLAR MUNOSABATINING MISOLLARDA KO'RINISHI.

Har bir element musiqa bayonining boshqa vositalari bilan munosabatda bo'lgandagina uning ifoda kuchi seziladi: shuning uchun, musiqa tili elementlarini o'rganish protsessida ularning o'zaro munosabatlarini konkret misollarda ko'rish maqsadga muvofiqdir.

Tovushlarning balandlik o'lchovi va davr o'lchovi munosabatlari kuyning tuzilishi, xarakteri va rivojlanishini ifodalovchi asosiy elementlari hisoblanadi.

Musiqada, xususan kuyda, asos soluvchi va shakllantiruvchi asosiy narsa— ritm ekanligi darslikning 3-bobida ko'rsatib o'tilgan edi. Quyidagi kuylar mana shu aytilganlarga qo'shimcha misol tarzida keltiriladi:

Marsh xarakteridagi 4 hissali aniq va keskin usulning shtrixi(chorakliklarning tekisligini ta'kidlash) bilan qo'shilishi natijasida dadil qadam tashlab ketayotganlik taasurotini tug'diradi. Birinchi qismdagi har bir jumla boshida teng chorak ritmining 4 marta takrorlanishi, shuningdek, ovoznining asta-sekin yuqorilashuvi va kuchaya borishi kuyga qat'iylik xarakterini beradi. Lad naqoratda (si-bemol minor-si bemol major) almashganidan keyin, kayfiyat yengillasha boshlaydi, qat'iylik kayfiyati naqaratning oxirgi taktlarida eshitiladigan dadillik kayfiyati bilan almashadi. Bular, kuyda bir tekis chorak zarblarning avjdan- ikkinchi oktavaning mi-bemol tovushidan (naqaratning 11-taktiga qarang) gamma bo'ylab quyilasha borishi bilan ifodalangan.

Umuman bu kuy kishida bahor boshlanishi va havo isishi bilan paydo bo'lgan xursandlik hissiyotini tasvirlaydi.

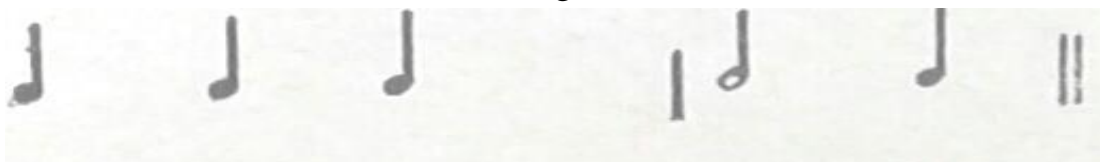
Kuydagi tovushlar past-balandligining o'zaro munosabati tabiiy qonunga bo'ysunib, yuqori tomon harakat jiddiy kayfiyatni aks ettirsa, quyi tomon harakat jiddiy kayfiyatni aks ettirsa, quyi tomon harakat jiddiy kayfiyatning pasayishini aks ettiradi.

Bir tekisda, ravon eshitiladigan bu kuyda Dnepr daryosining notinch paytlari tasvirlangan. Kuy tempining nihoyat vazmin bo'lishiga qaramay, u keng tabiat manzaralarini ishonchli qilib aks ettiradi. Kuy dastlab oktava oralig'ida uchtovushliklar bo'ylab keskin ko'tariladi, so'ngra ravon harakat bilan pastga tomon yo'naladi. Bu xildagi to'liqinsimon harakat kuyning hamma qismlari uchun

xarakterlidir. Ikkinchi ibora birinchi iboraga nisbatan sekinroq bo'lsa ham, lekin keskin ko'tariladi, so'ngra pog'onama-pog'ona o'z tonikasiga qaytadi.

Kuyning ikkinchi qismi detsima intervali oralig'ida yanada keskinroq ko'tarilish (kvinta va kvarta intervallariga sakrash yo'li bilan) boshlanadi. Ravon va osoyishta xarakterda pastga tushadi, 4-ibora ham ikkinchi iboradagi to'lqinsimon harakatlarni qisman takrorlaydi.

Shunga ham e'tibor berish kerakki, kuyning barcha ko'tariluvchi holatlari yagona ritmik ketma-ketlik bilan ifodalangan:

Mazkur kuyning dinamikasi kuy harakati yo'nalmalariga butunlay bo'ysundirilgan va u bilan uzviy bog'langan. Bunda ham yuqorida ko'rsatilgan kuylardek keskin kayfiyatga avjning eng baland tovushlarida erishiladi.

Quyidagi kuy mazmuni kuydagi tovushlar balandligi, ritm va dinamika munosabatlarining tenglashishi natijasida yuzaga keladi:

Dastlab, aniq o'lchovli ibora (ikki taktliklar) va takrorlanib turadigan ritm yo'lini payqab olish zarur.

Dastlabki ikki iboradagi melodic oborot-tuzilma oxiridagi kvintaning pastga sakrashi-savol tariqasida eshitilib, harakatning davom ettirilishini talab qiladi. Keyingi ikki iborada sakrashdan so'nggi pog'onama-pog'ona harakat va dinamikaning kuchayishi osoyishtalik kayfiyatini yuzaga keltiradi; bu kayfiyatga kuyning quyilashuvchi umumiy harakati ma'lum darajada ta'sir etadi. Ikkinchi qismda kuy diapazoni ikkinchi oktava lya tovushiga ko'tarilib, yanada kengayadi. Ayrim iboralarning tovush balandligi va ritmik tuzilmalari xilma-xil dinamika bilan qo'shilgandan keyin, butun kuyga tabiiy ifoda kuchini beradi.

Tayanch tushunchalar

Kuy, modulyatsiya, og‘ishma, kuyning tarkiblarga bo‘linishi, tuzilma, tsezura, davriya, jumla, to‘liq o‘rnashgan va o‘rnashmagan kadentsiya, yarim kadentsiya, yagona tonallik, modulyatsiyali davriya, ibora, motiv.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Kuy qanday tarkiblarga bo‘linadi?
2. Tuzilma deganda nimani tushunasiz?
3. Davriya deb qanday qismga aytiladi?
4. Davriya nechta jumladan iborat?
5. To‘liq o‘rnashgan kadentsiya tovushqatorning qaysi pog‘onasida tugaydi?
6. To‘liq o‘rnashmagan kadentsiya tovushqatorning nechanchi pog‘onalarida tugashi mumkin?
7. Yarim kadentsiya deganda nimani tushunasiz?
8. Kuy deb nimaga aytiladi?
9. Musiqada kuyning ahamiyati qanday bo‘ladi?
10. Kuy harakatining shakllari ninadan tuziladi?
11. Kuy harakati yo‘nalmalari va asosiy shakllari qanday bo‘ladi? Ularni birma-bir aytib bering.
12. Sekvensiya nima?
13. Kuyning eng yuqori nuqtasi nima deyiladi?
14. Kuy tovushlari balandligi oralig‘iga nima deyiladi?
15. Kuydagi akkord tovushlari oralig‘ini to‘ldiruvchi tovush nima deb ataladi?

XVIII-BOB. MUSIQA BEZAKLARI VA DINAMIK OTTENKALAR.

1-§. MUSIQA BEZAKLARI VA IJROCHILIKNING O‘ZIGA XOS USLUBLARI.

Kuydagi milliylik xususiyatlarini yaqqol ifodalovchi, tovushning ohangdorligini ta’minlovchi tovushlarga **musiqa bezaklari** deyiladi. Musiqa bezaklari o‘lchovi o‘zlaridan oldin keladigan cho‘zimlar yoki bezatuvchi tovush cho‘zimiga teng keladi, shuning uchun ularning o‘lchov hissalarini yig‘indisiga qo‘shilmaydi.

Musiqa bezaklarini ko‘pincha asosiy tovushdan sekunda oralig‘ida joylashadigan yordamchi tovushlar hosil qiladi. Ular nota yozuvida maxsus belgilar yoki kichik shriftli notalar bilan ko‘rsatiladi.

Musiqada asosan quyidagi musiqa bezaklari qo‘llaniladi:

Forshlag, mordent, gruppetto, trel’, nola, molish va h.k.

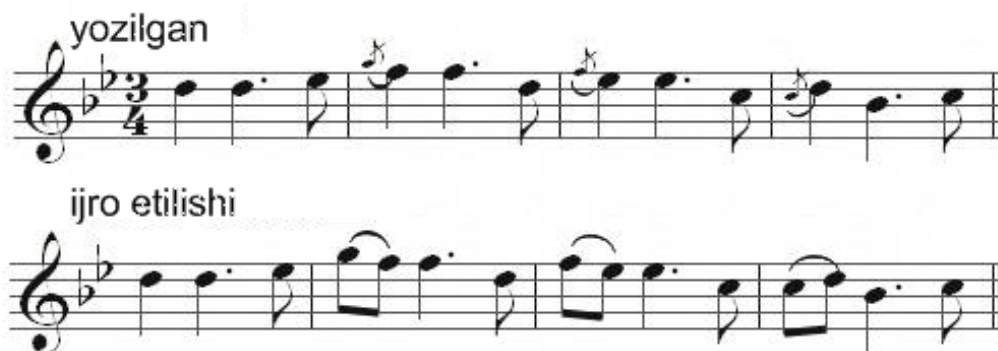
1. Forshlag ikki xilda uchraydi: uzun va qisqa forshlag.

a) **qisqa forshlag** bir yoki bir necha tovushdan tuzilib, yonma-yon joylashgan tovush cho‘zimi hisobidan juda qisqa ijro etiladi. Bir tovushdan tuzilgan qisqa forshlag, o‘rtasidan chizilgan sakkiztalik nota ko‘rinishida yoziladi. Bir necha tovushdan iborat qisqa qovurg‘achalar bilan birlashtirilgan o‘n olitaliklar bilan belgilanadi.

b) **uzun forshlag** bir tovush yordami bilan yonma-yon turgan tovush cho‘zimi o‘lchovida ijro etiladi. Uzun forshlagni ifodalovchi kichik nota belgisi asosiy tovush cho‘zimining yarmiga teng keladigan o‘lchovda yoziladi va ijro etiladi. Uzun forshlagni ifodalovchi nota belgisi o‘rtasidan chizilmaydi.

V.Motsart. Val's.

Mordent yordamchi tovush asosiy tovushning ostki tomonidan chalinishi kerakligini bildiradi:

Gruppetto to‘rt yoki besh tovushdan iborat kuy tuzilmasi shaklida bo‘lib, unda tovushlar quyidagicha joylashadi: yuqorida yordamchi tovush, asosiy tovush, quyi yordamchi tovush va yana asosiy tovush. Gruppetto belgisi nota ustida yoki oralig‘ida qo‘yiladi. Uning ijro etilishi belgining qaysi xilda qo‘yilishiga bog‘liq bo‘ladi. Bu belgining nota ostida yoki ustida qo‘yilgan xromatik belgi yordamchi tovushning al‘teratsiya qilinishi kerakligini bildiradi. Gruppetto belgisi qutida keltirilgan kuy parchasida keltirilgan belgi bilan ko‘rsatiladi.

Bir tekisda ravon almashib turadigan ikkita (asosiy va yordamchi) tovushdan tuzilgan kuy shakli **trel’** deyiladi. Trel’ qaysi tovush o‘rnida ijro etilsa, o‘sha tovush cho‘zimiga teng bo‘ladi va quyidagicha belgilanadi:

Trel’ belgisi nota ustidan qo‘yiladi.

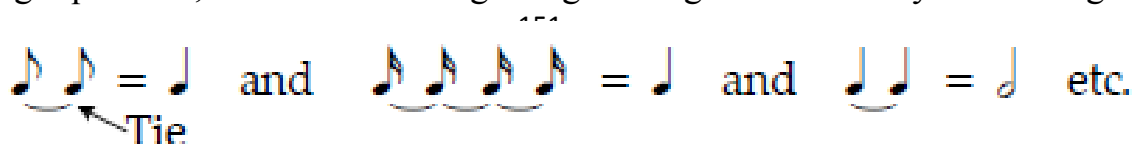
Musiqā amaliyotida nota belgilaridan tashqari yana boshqa belgilar ham borki, ular odatda ijrochilik uslubini ko‘rsatishda qo‘llaniladi. Bularga: legato, stakkato, portamento va arpedjiatolar kiradi.

Legato uslubi ma‘lum tovushlarni bir-biriga bog‘lagan holda ijro etilishini bildiradi va bog‘lanadigan tovushlar yoysimon chiziq bilan birlashtiriladi. Masalan:

Legato belgisini tovushlar cho‘zimini uzaytiruvchi **liga** belgisi bilan aralashtirmaslik kerak.

*** **Ligalar:** Liga nota cho‘zimlarini birlashtiradi. Masalan, ikkita sakkiztalik nota birga qo‘shilib, bitta chorak notaga teng keladigan cho‘zimni yaratadi. Liga **bir**

xil balandlikdagi notalarni bog‘laydi. Pauzalar esa hech qachon liga bilan bog‘lanmaydi.

Legato, Bouwings (ijro texnikalari): Legato har xil balanddagi tovushlarni bog‘laydigan egri chiziqdir. Legato quyidagini anglatishi mumkin: (1) notalarni iboraga yig‘ib bog‘laydi; (2) torli cholg‘ular uchun: kamonning bir harakati bilan (yuqoriga yoki pastga) ijro etish; (3) ovoz uchun: bitta so‘z bo‘g‘ini bilan kuylash; (4) puflama asboblarda uchun: notalar orasida til ishlatmaslik.⁶⁴ **/*

Stakkato uslubi kuy tovushlarini, akkordlarni qisqa - qisqa va chertib ijro etish kerakligini ifodalaydi. Stakkato uslubi nota doirachalari ustida yoki ostida qo‘yiladigan nuqtalar bilan ko‘rsatiladi. Masalan:

Portamento yoki **glissando** uslubi xromatik gamma (fortepianoda diatonik gamma) bo‘ylab pastga yoki yuqoriga tomon sirg‘anish kerakligini bildiradi. Bunda bir-biridan keng intervalda joylashgan ikki tovush oralig‘i to‘ldiriladi. Portamento ko‘pincha ashula (vokal) ijrochiligi uchun, glissando esa cholg‘u musiqasi ijrochiligi uchun xosdir. Portamento belgisi to‘ldirilishi lozim bo‘ladigan ikki notani birlashtiruvchi to‘lqinsimon chiziqdan iborat bo‘ladi. Masalan:

Arpedjiato uslubi akkordlarni alohida – alohida chalish kerakligini bildiradi, bunda akkord tuzuvchi tovushlar tez harakat bilan pastdan yuqoriga qarab chalinadi. Arpedjiato cho‘zimi chalinadigan akkord cho‘zimga teng bo‘ladi. Arpedjiato belgisi chalinishi lozim bo‘lgan akkord oldidan qo‘yiladigan to‘lqinsimon vertikal chiziqdan iborat bo‘ladi. Masalan:

⁶⁴ Mark Feezell. Music theory fundamentals. High-yield music theory, vol.1. 2011

Yuqorida keltirilgan belgilar dunyo kasbiy musiqasida keng qoʻllaniladi. Bundan tashqari, har bir xalqning oʻz milliy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda musiqiy bezaklarning yana koʻplab koʻrinishlari qoʻllaniladi.⁶⁵

2-§. DINAMIK OTTENKALAR VA ULARNING KUY RIVOJI BILAN ALOQASI. DINAMIK OTTENKALARNING YOZILISHI VA ATALISHI.

Kuy harakati eshilitish kuchi darajasining oʻzgarishiga bogʻliqdir. Musiqada eshilitish kuchining turli darajalari dinamik ottenkalar deyiladi. Ular nihoyat kata ifoda kuchiga ega. Masalan kuyning koʻtariluvchi harakati eshilitish kuchini zoʻraytirib boradi, quyilashuvchi harakati esa eshilitishning pasayishiga olib keladi.

Musiqasi asarlarining mazmuni dinamikaning umumiy darajasini ham ifodalaydi, masalan, "alla" sekin(piano) ijro etiladi, chunki bu xildagi musiqani kuchli tovush bilan aytib boʻlmaydi; tantanali, gʻalaba marshi kuchli(forte) eshitilmogʻi kerak, bularni past ijro etib boʻlmaydi.

Dinamik ottenkalarining xilma-xilligini mavjud iboralar(terminlar) bilan aniq ifodalash mumkin emas, albatta.

Cholgʻu asboblari (fortepiano, skripka, violonchel singari asboblari) va inson ovozi yakka ijrochiga dinamik ottenkalarda mohirlik bilan foydalanib, rang-barang musiqaviy obrazlarni yaratish imkonini beradi. Bu jihatdan orkestr bilan xorning imkoniyati ham katta.

Musiqada odatda qoʻllaniladigan dinamik iboralar:

a) Muttasil kuchlilik darajasi:

fortissimo-ff— juda kuchli

forte-f—kuchli

mezzo forte-mf—oʻrtacha kuchli

pianissimo-pp—juda past

piano-p—past

mezzo piano-mp— oʻrtacha past

c) Muttasil oʻzgaruvchi kuchlilik:

crescendo yoki- kuchaytirish belgisi

poco a poco crescendo, sekin-asta kuchaytirish

diminuendo yoki-pasaya boorish belgisi

poco apoco diminuendo- sekin-asta pasayish

smorzando-tina boshlash

morendo-tina boshlash

v) Kuchlilik darajasini oʻzgartirish uchun:

⁶⁵ Music theory fundamentals-high-Yield music theory-64-page

piu forte-yana kuchli
meno forte-sal kuchli
sforzando-sf- ayrim tovushlarning keskin zarbi.

Tayanch tushunchalar

Musiqqa bezaklari, forshlag, mordent, gruppetto, trel', nola, molish, qisqa forshlag, uzun forshlag, legato, liga, stakkato, portamento, glissando, arpedjiato.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Qanday tovushlarga yordamchi tovushlar deb ataladi?
2. Musiqaviy tuzilmaning ayrim tarkiblari o'rtasidagi to'xtalish nima deb ataladi?
3. Musiqaviy tuzilmaning qaysi ko'rinishi davriya deyiladi?
4. Musiqaviy jumla nima?
5. Musiqaviy tuzilmaning tugallanish qismi qanday ataladi?
6. Kadensiya turlarini va ularning har birining xususiyatini aytib bering.
7. Davriya uchun qaysi ko'rinishdagi kadensiya xarakterli?
8. Qanday davriya yakka tonlik deyiladi?
9. Qanday davriyaga modulyatsiya qilingan davriya deyiladi?
10. Musiqaviy jumalarning bo'linishi natijasida hosil bo'lgan tuzilmalar nima deb ataladi?
11. Musiqaning xilma-xil balandlik darajasi nima deyiladi?
12. Muttasil balandlik darajasi, almashinuvchi balandlik darajasi va sekin-asta o'zgaruvchan dinamik ottenkalarni aytib bering.
13. Kuy qanday tarkiblarga bo'linadi?
14. Tuzilma deganda nimani tushunasiz?
15. Davriya deb qanday qismga aytiladi?
16. Davriya nechta jumladan iborat?
17. To'liq o'rnamangan kadentsiya tovushqatorning qaysi pog'onasida tugaydi?
18. To'liq o'rnamagan kadentsiya tovushqatorning nechanchi pog'onalarida tugashi mumkin?
19. Yarim kadentsiya deganda nimani tushunasiz?
20. Qaysi belgilarga musiqqa bezaklari deyiladi?
21. Forshlagning necha ko'rinishi mavjud?
22. Gruppettoga misol keltiring.
23. Mordent qanday holatlarda qo'llaniladi?
24. Trel' qanday vazifani bajaradi?
25. Portamentoni amaliy tarzda tushuntiring.
26. Glissandoni misollar bilan tushuntiring.
27. Arpedjiatoga misollar keltiring

TESTLAR

“Musiqaning elementar nazariyasi”

fani bo'yicha 1-variant test savollari

1

Musiqaviy tovushlar nazariy

A. 3. uzunlik, qattqlik va tembr.

B. 4. balandlik, uzunlik, qattqlik va tembr.

S. 5. balandlik, diatonik, qattqlik, diez va major.

D. 6. oktava, balandlik, diatonik, qattqlik, diez va major.

2

Oktavalarining pastdan yuqoriga tomon joylashishi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

A. kontroktava, katta oktava, kichik oktava, birinchi oktava, ikkinchi oktava, uchinchi oktava, to'rtinchi oktava, beshinchi oktava.

B. birinchi oktava, ikkinchi oktava, uchinchi oktava, to'rtinchi oktava, beshinchi oktava.

S. subkontroktava, kontroktava, katta oktava, kichik oktava, birinchi oktava, ikkinchi oktava, uchinchi oktava, to'rtinchi oktava, beshinchi oktava.

D. katta oktava, kichik oktava, birinchi oktava, ikkinchi oktava, uchinchi oktava, to'rtinchi oktava, beshinchi oktava.

3

Musiqiy tovushqatorning eng past tovushidan eng yuqori tovushigacha bo'lgan umumiy hajmi.....deyiladi.

A. Notalar cho'zimi

B. Musiqiy diapazon

S. Legato

D. 32 talik nota

4

Dinamik belgilar nimani bildiradi?

A. Kuyning rivojlanishi.

B. Eshitilishning pasayishi.

S. Eshitilishning balandligi.

D. Eshitilish kuchining turli darajalari.

5

Diminuendo belgisi nima?

A. Sekin asta tina boshlash

B. Kuchaya borish belgisi

S. Baland ijro etish belgisi

D. Bir xil balandlikda ijro etish belgisi

6

Aktsent tushmaydigan hissalar qanday hissalar?

A. Metr.

B. Kuchsiz.

S. Kuchli.

D. Taktoldi.

7

Garmonik eshitilish qanday bo'ladi?

A. Birin ketin eshitilgan tovushlar.

B. Uch tovushlik

S. Bir vaqtda eshitilgan tovushlar.

D. Intervallar.

8

Qaysi intervallar noohangdosh intervallarga kiradi?

A. Sof va kamaytirilgan.

B. Sof va kichik

S. Soflar.

D. Orttilgan va kamaytirilganlar.

9

Uchtovushlikning to'rtinchi bosqichi qanday ataladi?

A. &

B. D.

S. S.

D. T.

10

Do kaliti necha xil bo'ladi?

A. Alt va tenor

B. Tenor va bas.

S. Tenor va altino.

D. Alt va bas.

11

Orttirilgan intervallar qaysilar?

A. Barcha javob to'g'ri.

B. Ort1, ort2, ort3, ort5, ort6, ort7, ort8.

S. Ort1, ort2, ort4, ort5, ort6, ort7, ort8.

D. To'g'ri javob yo'q.

12

"Es" qaysi tovushning harfiy belgisi?

A. Re bemolъ.

B. Do bemolъ.

S. Mi bemolъ.

D. Fa bemolъ.

13

Yarim notada nechta 32 talik bor?

A. 18.

B. 16.

S. 24.

D. 23.

14

Uchtovushlikning asosiy tovushini ko'rsating?

A. kvinta

B. tertsiya

S. sekunda

D. prima

15

kich.3+kat.3 qanday uchtovushlik hosil qiladi?

A. minor

B. major

S. kamaytirilgan

D. orttirilgan

16

Asosiy pog'onalarning pasayishi yoki ko'tarilishi natijasida hosil bo'ladigan pog'onalar qanday ataladi?

A. asosiy

B. hosila

S. diatonik

D. xromatik

17

"Bemolъ" so'zi nimani anglatadi?

A. bir ton pasayishi

B. tovushning bir ton ko'tarilishi

S. tovushning yarim ton pasayishi

D. yarim ton ko'tarilishi

18

"Do" - "solъ" gacha bo'lgan oraliqda nechta yarim ton bor?

A. 4

B. 3,5

S. 2,5

D. 7

19

Metr nima?

A. kuchli va kuchsiz hissalarining birgalikda kelishi

B. kuchli hissaning bo'rttirib ko'rsatilishi

S. kuchli va kuchsiz hissalarining almashinib kelishi

D. aktsent kuchsiz xissaga berilishi

20

Diatonik yarim ton qaysi?
A. E-F
B. C-D
S. F-G
D. A-H

21

Interval nechta tovushdan iborat?
A. 3
B. 2
S. 4
D. 6

22

Ort11 qaysi interval?
A. Detsima
B. Duodetsima
S. Undetsima
D. Nona

23

5/4, 7/4 qanday o'lchovlar hisoblanadi?
A. oddiy
B. aralash
S. murakkab
D. o'zgaruvchan

24

2,5 tondan iborat intervalni toping?
A. kvinta
B. sekunda
S. katta tertsiya
D. kvarta

25

Oktava nima?
A. bir xil nomdagi tovushlar oralig'i
B. yettita tovush
S. fortepianodagi oq va qora klavishlar
D. ikki tovush oralig'i

26

Yarim nota oldiga nuqta qo'yilsa nechiga sanaladi ?
A. 1 hamga
B. 3 hamga
S. 4 hamga
D. 2 hamga

27

"Liga" qanday belgi?
A. tovush cho'zimlarining yarmini uzaytirish
B. balandligi har-xil tovushlarni qo'shuvchi belgi
S. har xil va bir xil balandlikdagi ikkita tovush ohangini birlashtiruvchi belgi
D. balandligi har-xil va bir xil tovushlarni qo'shuvchi belgi

28

Interval deb nimaga aytiladi?
A. frantsuzcha nota
B. frantsuzcha prima
S. lotincha garmoniya
D. lotincha oraliq, masofa

29

Ladning beshinchi bosqichi nomi?
A. T
B. S
S. D
D. VII

30

Diez belgisi nimani anglatadi?
A. tovushni yarim ton ko'taradi.
B. tovushni bir ton yuqori ko'taradi.
S. tovushni yarim ton pasaytiradi.
D. Alteratsiyalangan tovushlarni o'z holiga qaytaradi.

2-variant

1

...deb tovushning sifat xususiyati, uning rang-barangligiga aytiladi.
A. uzunlik,
B. balandlik,
S. tembr.
D. qattqlik

2

Musiqaviy tuzilmadagi tovushlar mutlaq balandligining muayyan o'zaro ta'sir etishi ... deyiladi.
A. Musiqaviy tuzilma
B. Musiqaviy soz
S. Xarakterli interval
D. Temperatsiyalangan soz

3

... deb- ovoz yoki cholg'u sozining alohida xarakterga ega bo'lgan tovush tusi bilan ajralib turadigan qismi (bo'lak, parcha)ga aytiladi.
A. Muziqiy bezak
B. Tovushning fizik xususiyati
S. Ton
D. Registr

4

Fortissimo G'G' dinamik belgisi qanday ijro etiladi?
A. Juda kuchli.
B. O'rtacha kuchli.
S. Juda past.
D. Kuchli.

5

Fermato nima?
A. Kuchli.
B. Tovushni cho'zib turish.
S. Sal kuchli.
D. Baland ijro.

6

Legato uslubining ijro holati qanday bo'ladi?
A. Tovushlarni alohida-alohida ijro etish.
B. Tovushlarni sirg'anish holda ijro etish.
S. Tovushlarni bir-biriga bog'langan holda ijro etish.
D. Tovushlarni qisqa ijro etish.

7

Uchtovushlik nima?
A. Uch ovozli akkord.
B. Akkord.
S. Uch tovushdan iborat tertsiya bo'yicha joylashgan uchta akkord.
D. Uch tovushdan iborat tertsiya bo'yicha joylashgan akkord.

8

Uchtovushliklarning asosiy, o'rta va yuqori tovushi qanday ataladi?
A. Prima, oktava, tertsiya.
B. Prima, sekunda, seksta.
S. Prima, tertsiya, kvinta.
D. Tertsiya, kvinta, oktava.

9

Major so'zining ma'nosi nima?
A. Katta.
B. Katta va kichik.
S. Lad.
D. Kichik.

10

Major uchtovushligi qanday tuziladi?
A. Kichik 3 + kichik 3.
B. Katta 3 + kichik 3.
S. Kichik 3 + katta 3.
D. Katta 3 + katta.3.

11

Yarim ton deb nimaga aytiladi?
A. Diez qo'shilgan tovushga.
B. Ikkita yonma-yon tovushga.
S. Ikki tovushning eng yaqin oralig'iga
D. Bemol qo'yilgan tovushga.

12

A- qaysi tovushning harfiy belgisi?
A. Mi.
B. Lya.
S. Si.
D. Do.

13

Temp deb nimaga aytiladi?
A. Musiqiy asarning ijro vositasiga.
B. Musiqa asarining ijro belgisiga.
S. Musiqiy asarning yozuviga.
D. Musiqiy asarning ijro tezligiga.

14

Uchtovushlikning pastdan ikkinchi tovushi nima deb nomlanadi?
A. tertsiya
B. prima
S. kvinta
D. sekunda

15

4 tondan iborat intervalni toping?
A. kichik septima
B. kichik seksta
S. kvinta
D. kvarta

16

Ikki tovushning eng kichik oralig'i necha tondan iborat?
A. 1 ton
B. 2 ton
S. 0,5 ton
D. 1,5 ton

17

"rit" qanday ijro etiladi?
A. Tezlatish
B. Muayyan balandlikda
S. Qattiq ijro
D. Tempning sekinlashishi

18

Al'teratsiya nima?
A. tovushning cho'zimini o'zgartirish
B. tovushning tembrini o'zgartirish
S. tovushning balandligini o'zgartirish
D. tovushning qattiqligini o'zgartirish

19

O'lchovning yuqori raqami nimani bildiradi?
A. hissalarining sonini
B. har hissaning cho'zimini
S. intervalni
D. al'teratsiya belgisini

20

Nomdosh tonalliklarni ko'rsating?
A. E dur-hmoll
B. G dur-g moll
S. a moll-D dur
D. H dur-f moll

21

Intervalning pastki tovushi nima deyiladi?
A. kvinta
B. cho'qqi
S. asos
D. seksta

22

Kvintol o'z ichiga nechta notani oladi?
A. 2
B. 5
S. 7
D. 4

23

4/4, 9/8 qanday o'lchovlar hisoblanadi?

- A. aralash
- B. o'zgaruvchan
- S. oddiy
- D. murakkab

24

1 ta diezi bor major tonalligini toping?

- A. G dur
- B. N dur
- S. D dur
- D. A dur

25

Qaysi qatorda oktavalalar to'liq ko'rsatilgan?

- A. kontr, subkontr, katta, kichik, 1,2,3,4,5 oktavalalar
- B. subkontr, kontr, katta, kichik, 1,2,3,4,5 oktavalalar
- S. subkontr, kontr, kichik oktava, katta oktava. 1,2,3,4,5 oktavalalar
- D. subkontr, katta oktava. kichik oktava, 1,2,3,4,5 oktavalalar

26

Chorak nota necha hamga sanaladi?

- A. 2 hamga
- B. 4 hamga
- S. 1 hamga
- D. 3 hamga

27

"Bas" kaliti qaysi nota yo'lida joylashgan?

- A. qo'shimcha nota yo'lining 4 chizig'ida
- B. asosiy nota yo'lining 5 chizig'ida
- S. asosiy nota yo'lining 3 chizig'ida
- D. asosiy nota yo'lining 4 chizig'ida

28

Qaysi qatorda oddiy intervallar to'g'ri ko'rsatilgan?

- A. prima, sekunda, tertsiya, oktava, kvarta, kvinta, septima va seksta
- B. prima, sekunda, tertsiya, oktava, kvarta, kvinta
- S. prima, sekunda, tertsiya, kvarta, kvinta, seksta, septima, oktava
- D. prima, sekunda, tertsiya, oktava, kvarta, kvinta seksta, septima

29

Lya major tonalligida nechta al'teratsiya belgisi bor?

- A. 3 ta
- B. al'teratsiya belgisi bu tonallikda xarakterlanmaydi
- S. 2 ta
- D. al'teratsiya belgisi yo'q

30

Dubl-bemol belgisi nimani anglatadi?

- A. tovushni bir ton yuqori ko'taradi
- B. tovushni bir ton pasaytiradi
- S. tovushni yarim ton ko'taradi
- D. Alteratsiyalangan tovushlarni o'z holiga qaytaradi

3-variant

1

Muayyan balandlikdagi munosabatda bo'lgan tovushlar qatoriga... deyiladi.

- A. Xarakterli interval
- B. Musiqaviy tuzilma
- S. Temperatsiyalangan soz
- D. Tovushqator

2

Musiqaviy tuzilmaning har bir oktavasi 12 ta teng qismga - yarim tonlarga bo'linadi. Bu xildagi musiqaviy soz - deyiladi.

A. Major ladi

B. Musiqaviy soz

S. Musiqaviy tuzilma

D. Temperatsiyalangan soz

3

Ijroda balandligi bir xil, lekin nomi va yozilishi har xil bo'lgan pog'onalar tengligiga deyiladi.

A. Tovushlar engarmonizmi

B. Ton

S. Muziqiy bezak

D. Notalar cho'zimi

4

Pianissimo "RR" qanday ijro etiladi?

A. Past ijro

B. Juda past.

S. O'rtacha past.

D. O'rtacha kuchli.

5

Konsonans nima?

A. Yoqimli va yoqimsiz eshitilgan tovushlar.

B. Noohangdoshlik.

S. Ohangdoshlik.

D. Keskin ohanglar.

6

Stakkato qanday ijro etiladi?

A. Tovushlarni sirg'anish orqali ijro etish.

B. Tovushlarni cho'zib ijro etish.

S. Tovushlarni bir-biriga bog'lagan holda ijro etish.

D. Tovushlarni qisqa, chertib ijro etish.

7

Major uchtovushligi nima?

A. Kichik uchtovushlik.

B. Minor uchtovushligi.

S. Katta uchtovushlik.

D. Kamaytirilgan uchtovushlik.

8

Repriza nima?

A. Qaytarish.

B. CHo'zish.

S. Qisqartirish.

D. Sanab chalish.

9

Major ladining I-IV-V-pog'onalar.?

A. T, D, S.

B. T, S, D.

S. D, G, C.

D. T, S6, D.

10

Minor uchtovushligi qanday tuziladi?

A. Kichik 3 + ort 3.

B. Kichik 3 + kichik 3.

S. Kichik 3 + katta 3.

D. Katta 3 + kichik 3.

11

Aktsent nimani bildiradi?

A. Tovushni baland ijro etishni.

B. Tovushni zarb bilan ijro etishni.

S. Tovushning sekin ijrosi.

D. Bemolъ quyilgan tovushni.

12

Fisis qaysi tovushning harfiy belgisi?

A. Solъ diez.

B. Solъ-bemolъ diez.

S. Fa diez.

D. Fa dublъ diez.

13

Turg'un pog'onalar qatorini ko'rsating?
A. I, III, V
B. II, III, IV
S. I, VI, VII
D. I, II, IV

14

ort.2, kam7, kam.4, ort.5 qanday intervallar hisoblanadi?
A. diatonik
B. xarakterli
S. tarkibli
D. engarmonik teng

15

Biror musiqa asbobi yoki inson ovozinig eng pastki va eng yuqorigi tovushlarining oralig'iga nima deyiladi?
A. interval
B. tovush masofasi
S. diapazon
D. lad

16

"Diez" so'zi nimani anglatadi?
A. tovushning bir ton pasayishi
B. tovushning yarim ton pasayishi
S. tovushning bir ton ko'tarilishi
D. tovushning yarim ton ko'tarilishi

17

.....deb- ovoz yoki cholg'u sozining alohida xarakterga ega bo'lgan tovush tusi bilan ajralib turadigan qismi (bo'lak, parcha)ga aytiladi.
A. Muziqiy bezak
B. Tovushning fizik xususiyati
S. Registr
D. Ton

18

..... deb tovushning sifat xususiyati, uning rang-barangligiga aytiladi.
A. tembr.
B. balandlik,
S. uzunlik,
D. qattiqlik,

19

O'lchovning pastki raqami nimani bildiradi?
A. hissalarining sonini
B. har bir hissaning cho'zimi
S. intervalni
D. al'teratsiya belgisini

20

Kich3 qaysi intervalga aylanadi?
A. Kat4
B. Kat5
S. Kat6
D. Kat7

21

Intervalning yuqori tovushi qanday ataladi?
A. asos
B. cho'qqi
S. o'rta
D. nuqta

22

To'rtta nim chorak cho'zim bitta qaysi cho'zimga teng?
A. brevis
B. butun
S. chorak
D. yarimtalik

23

Harfiy sistema bo'yicha diez belgisi qanday yoziladi?

- A. is
- B. es
- S. eses
- D. isis

24

Ikkita bemol qanay ataladi?

- A. Bekar
- B. Dubl bemol
- S. Dubl diez
- D. Bemol

25

To'liqsiz oktavalar...?

- A. katta, kichik oktavalar
- B. kontor va 5-oktava
- S. subkontor va 5 oktava
- D. 5- oktava

26

Nimchorak nota nechiga sanaladi?

- A. ikkitasi 3 hamga
- B. bittasi 1 hamga
- S. ikkitasi 4 hamga
- D. ikkitasi 1 hamga

27

Moderato qanday temp

- A. SHoshmasdan
- B. Jonliroq
- S. O'rtacha tezlikda
- D. Tez sur'atda

28

Ladning birinchi bosqichi nomi?

- A. T
- B. S
- S. D
- D. VII

29

Musiqaviy tovushlar deb qanday tovushlarga aytiladi?

- A. Quloqqa yoqimli har qanday tovush
- B. Aniq baladlikka ega bo'lgan tovushlar
- S. Aniq yoki noaniq baladlikka ega tovushlar
- D. Noaniq baladlikka ega tovushlar

30

Bosh tonallik deb nimaga aytiladi?

- A. Musiqa asari tugallanadigan asosiy tonallik
- B. Do major
- S. Musiqa asari boshlanadigan va tugallanadigan asosiy tonallik
- D. Do minor

4-variant

1

Qaysi javobda tovushlarning harfiy sistemasi to'g'ri ko'rsatilgan?

- A. C A G F D E H
- B. F G A H C D E
- S. A V N D E F G
- D. C D E F G A H

2

Ko'tarilgan yoki pasaytirilgan pog'onalar deyiladi.

- A. Hosila pog'onalar
- B. Al'teratsiya
- S. Intervallar
- D. Murakkab intervallar

3

Tovushqatorning yonma-yon joylashgan kichik pog'onasi orasidagi yarim ton qanday nomlanadi.

A. Xromatik yarim ton

B. Diatonik yarim ton

S. Hosila pog'ona

D. Ton

4

Kreshshendo belgisi nima?

A. Tina boshlash.

B. Pasaya borish belgisi.

S. Kuchaytirish belgisi.

D. Pasaytirish belgisi.

5

Brevis nechiga sanaladi?

A. 4ham.

B. 6ham.

S. 7ham.

D. 8ham.

6

Ort1 necha ton?

A. 2,5.

B. 1,5.

S. 0,5.

D. 1.

7

Qaysi interval ohangdosh intervallarga kiradi?

A. Soflar.

B. Ortirilgan va kamaytirilganlar.

S. Faqat ortirilganlar.

D. Faqat kamaytirilganlar.

8

Uchtovushlikning 5-pog'onasi qanday ataladi?

A. Kvartsekkord.

B. Dominanta.

S. Kvintsekkord.

D. Submedianta.

9

Fermato nimani bildiradi?

A. Tovush cho'zimini qisqartirish.

B. Cho'zimni to'xtatib turish.

S. Vaqt bilan cheklanmagan uzayishini ko'rsatuvchi belgi.

D. Uzayishni ko'rsatuvchi belgi.

10

Kichik oktava tovushlarini ko'rsating?

A. C,D,E,F,G,A,H.

B. c,d,e,f,g,a,h.

S. c1,d1,e1,g1,f1,g1,a1,h1.

D. c3d,f2,e...

11

Harfiy sistema bo'yicha "Si bemolb" qanday belgilanadi?

A. G

B. H.

S. A.

D. B.

12

Butun notada nechta 16 talik bor?

A. 16.

B. 10.

S. 18.

D. 32.

13

Uch tovushdan iborat bo'lgan akkord qanday ataladi?

A. nonakkord

B. uchtovushlik

S. ikkitovushlik

D. septakkord

14

Kat.3+kich.3 qanday uchtovushlik hosil qiladi?
A. orttirilgan
B. minor
S. major
D. kamaytirilgan

15

Musiqiy tovushqatorning asosiy tovushlari nechta?
A. 4
B. 5
S. 6
D. 7

16

Tovushning yarim ton ko'tarilishi qanday belgi orqali amalga oshiriladi.
A. bekarъ
B. bemolъ
S. diez
D. dublъ bemolъ

17

Tovushlarning bir xil eshitilishi va har xil yozilishiga nima deyiladi?
A. engarmonizm
B. diatonika
S. xromatika
D. hosila pog'ona

18

Kuchli va kuchsiz hissalarining almashinib kelishiga nima deyiladi?
A. ritm
B. metr
S. tembr
D. aktsent

19

Ladning balandligini ko'rsating?
A. interval
B. akkord
S. tonallik
D. tovush

20

Ikkita tovushning oralig'iga nima deyiladi?
A. oktava
B. interval
S. masofa
D. lad

21

Intervalning sifati nima bilan o'lchanadi?
A. cho'zimi
B. pog'onasi
S. oktavasi
D. toni

22

Nota yo'lidagi chiziqlar ustiga va oralig'iga tovushlarning muayyan balandligi maxsus belgi bilan birlashtiriladi-bu nima?
A. kalit
B. takt chizig'i
S. o'lchov
D. repriza

23

Ikki oktava necha tondan iborat?
A. 10
B. 12
S. 14
D. 16

24

Tovush cho'ziminin vaqt bilan cheklanmagan uzayishini ko'rsatuvchi belgi nima deb ataladi?
A. repriza
B. bas kaliti
S. fermata
D. 1 va 3 javoblar to'g'ri

25

Butun nota va chorak notaning qo'shilgani necha hamga sanaladi ?
A. 4 hamga
B. 3 hamga
S. 6 hamga
D. 5 hamga

26

O'n olitalik nota nechiga sanaladi ?
A. oltitasi 2 hamga
B. ikkitasi 1 hamga
S. to'rtasi 1 hamga
D. uchitasi 3 hamga

27

"Al't" kaliti qaysi nota yo'lida joylashgan?
A. asosiy nota yo'lining 3 chizig'ida
B. asosiy nota yo'lining 5 chizig'ida
S. asosiy nota yo'lining 4 chizig'ida
D. qo'shimcha nota yo'lining 4 chizig'ida

28

Fortepianoning nechta klavishi bor?
A. 86
B. 88
S. 83
D. 85

29

Katta oktavaning tovushlari xarfiy tizim bo'yicha qanday yoziladi?
A. Harflar o'ng tarafining yuqorisiga 1 raqami qo'yilgan bilan
B. O'ng tarafning pastiga 2 raqami qo'yilgan katta harflar bilan
S. Faqat katta harflar bilan
D. Faqat kichik harflar bilan

30

Tenor kaliti qaysi kalitlar tizimiga kiradi?
A. Fa kaliti tizimiga
B. Do kaliti tizimiga
S. Solb kaliti tizimiga
D. Skripka kaliti tizimiga

Test kalitlari:

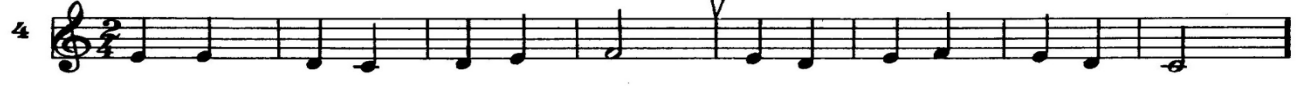
- 1- B,S,B,D,A,B,S,D,S,A,B,S,B,D,A, B,S,D,S,A,B,S,B,D,A,B,S,D,S,A.
- 2- S,B,D,A,B,S,D,S,A,B,S,B,D,A,B, S,D,S,A,B,S,B,D,A,B,S,D,S,A,B.
- 3- B,D,A,B,S,D,S,A,B,S,B,D,A,B,S, D,S,A,B,S,B,D,A,B,S,D,S,A,B,S.
- 4- D,A,B,S,D,S,A,B,S,B,D,A,B,S,D, S,A,B,S,B,D,A,B,S,D,S,A,B,S,B.

SOL'FEDJIO MASHQLARI VA KUYLAR
(laboratoriya mashg'ulotlari uchun)

1

2

3

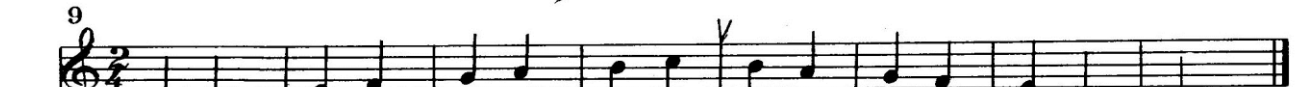
4

5

6

7

8

9

10

11 **Moderato**

12 **Moderato**

Ochil paxtajan

G'.Qodirov musiqasi

Allegro

Terimchi qiz

A.Ixtiyorov musiqasi

Allegro moderato

Jajji qiz

I.Hamroyev musiqasi

Allegro moderato

Musical score for 'Jajji qiz' by I. Hamroyev. The score is written in 2/4 time and consists of three staves. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The tempo is marked 'Allegro moderato'. The melody is primarily eighth and sixteenth notes, with some rests and dynamic markings like 'v' (accents).

Turnalar va quyonlar

Ilyos Akbarov musiqasi

Moderato

Musical score for 'Turnalar va quyonlar' by Ilyos Akbarov. The score is written in 2/4 time and consists of three staves. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The tempo is marked 'Moderato'. The melody is primarily eighth and sixteenth notes, with some rests and dynamic markings like 'v' (accents).

Archa qo'shig'i

G'.Qodirov musiqasi

Allegro moderato

Musical score for 'Archa qo'shig'i' by G'.Qodirov. The score is written in 2/4 time and consists of three staves. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The tempo is marked 'Allegro moderato'. The melody is primarily eighth and sixteenth notes, with some rests and dynamic markings like 'v' (accents).

Pauzalar

1

Musical notation for exercise 1, first system. It consists of a single staff in treble clef with a 2/4 time signature. The melody starts on a middle C and moves stepwise up to G4, with a quarter rest on the second beat of each measure.

Musical notation for exercise 1, second system. It continues the melody from the first system, moving stepwise up to B4, with a quarter rest on the second beat of each measure.

2

Musical notation for exercise 2, first system. It consists of a single staff in treble clef with a 2/4 time signature. The melody starts on a middle C and moves stepwise up to G4, with a quarter rest on the second beat of each measure.

Musical notation for exercise 2, second system. It continues the melody from the first system, moving stepwise up to B4, with a quarter rest on the second beat of each measure.

3

Musical notation for exercise 3, first system. It consists of a single staff in treble clef with a 2/4 time signature. The melody starts on a middle C and moves stepwise up to G4, with a quarter rest on the second beat of each measure.

Musical notation for exercise 3, second system. It continues the melody from the first system, moving stepwise up to B4, with a quarter rest on the second beat of each measure.

Musical notation for exercise 3, third system. It continues the melody from the second system, moving stepwise up to B4, with a quarter rest on the second beat of each measure.

4

Musical notation for exercise 4, first system. It consists of a single staff in treble clef with a 2/4 time signature. The melody starts on a middle C and moves stepwise up to G4, with a quarter rest on the second beat of each measure.

Musical notation for exercise 4, second system. It continues the melody from the first system, moving stepwise up to B4, with a quarter rest on the second beat of each measure.

Musical notation for exercise 4, third system. It continues the melody from the second system, moving stepwise up to B4, with a quarter rest on the second beat of each measure.

5

Exercise 5 consists of two staves of music in 2/4 time. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one flat. The melody is composed of eighth notes and rests, with a pattern of quarter notes and eighth notes. The second staff continues the melody, ending with a double bar line.

6 *Moderato*

Exercise 6 is marked *Moderato* and consists of two staves of music in 2/4 time. The melody is composed of eighth notes, with a steady rhythmic pattern. The second staff continues the melody, ending with a double bar line.

7 *Adagio*

Exercise 7 is marked *Adagio* and consists of two staves of music in 2/4 time. The melody is composed of eighth notes, with a slower tempo indicated by the marking. The second staff continues the melody, ending with a double bar line.

8 *Allegretto*

Exercise 8 is marked *Allegretto* and consists of two staves of music in 2/4 time. The melody is composed of eighth notes, with a tempo that is faster than *Adagio*. The second staff continues the melody, ending with a double bar line.

9

Exercise 9 consists of four staves of music in 2/4 time. The melody is composed of eighth notes, with a rhythmic pattern that includes quarter notes and eighth notes. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one flat. The second and third staves continue the melody, and the fourth staff concludes with a double bar line.

3/4 hissali o'lchovlar

1 Andante

Moderato

2

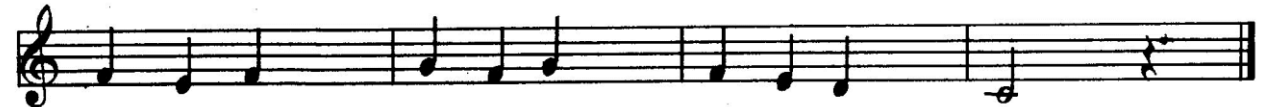

3 Allegro

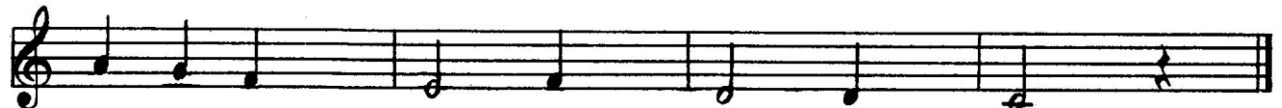
Allegro

4

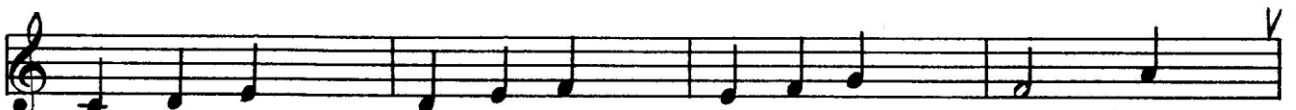
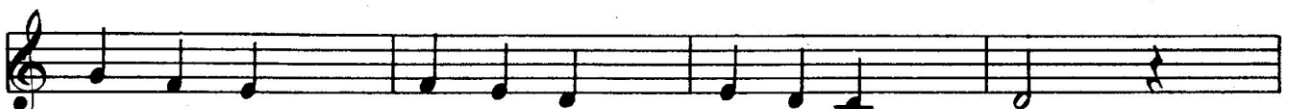
Allegro moderato

5

Tempe di valse

6

Allegro

7

Musical notation for measures 7-10, marked Allegro. The music is in 3/4 time and consists of four staves. The first staff begins with a treble clef and a 3/4 time signature. The melody is primarily eighth and quarter notes. A dynamic marking 'V' (forte) is present at the end of the fourth staff.

Allegro

8

Musical notation for measures 11-14, marked Allegro. The music is in 3/4 time and consists of three staves. The melody continues with eighth and quarter notes. A dynamic marking 'V' (forte) is present at the beginning of the third staff.

Allegro

9

Musical notation for measures 15-18, marked Allegro. The music is in 3/4 time and consists of two staves. The melody features a mix of eighth and quarter notes.

Moderato

10

Musical notation for measures 19-22, marked Moderato. The music is in 3/4 time and consists of three staves. The tempo is slower than the previous sections, and the melody is composed of quarter and eighth notes.

4/4 hissali o'lovlar

1

Two staves of music in 4/4 time. The first staff contains a melody of quarter notes: C4, D4, E4, F4, G4, A4, B4, C5. The second staff contains a bass line of quarter notes: C3, D3, E3, F3, G3, A3, B3, C4. Both staves end with a fermata over the final note.

2

Two staves of music in 4/4 time. The first staff contains a melody of quarter notes: C4, D4, E4, F4, G4, A4, B4, C5. The second staff contains a bass line of quarter notes: C3, D3, E3, F3, G3, A3, B3, C4. Both staves end with a fermata over the final note.

Allegro

3

Two staves of music in 4/4 time. The first staff contains a melody of quarter notes: C4, D4, E4, F4, G4, A4, B4, C5. The second staff contains a bass line of quarter notes: C3, D3, E3, F3, G3, A3, B3, C4. Both staves end with a fermata over the final note.

Allegro

4

Two staves of music in 4/4 time. The first staff contains a melody of quarter notes: C4, D4, E4, F4, G4, A4, B4, C5. The second staff contains a bass line of quarter notes: C3, D3, E3, F3, G3, A3, B3, C4. Both staves end with a fermata over the final note.

Allegro

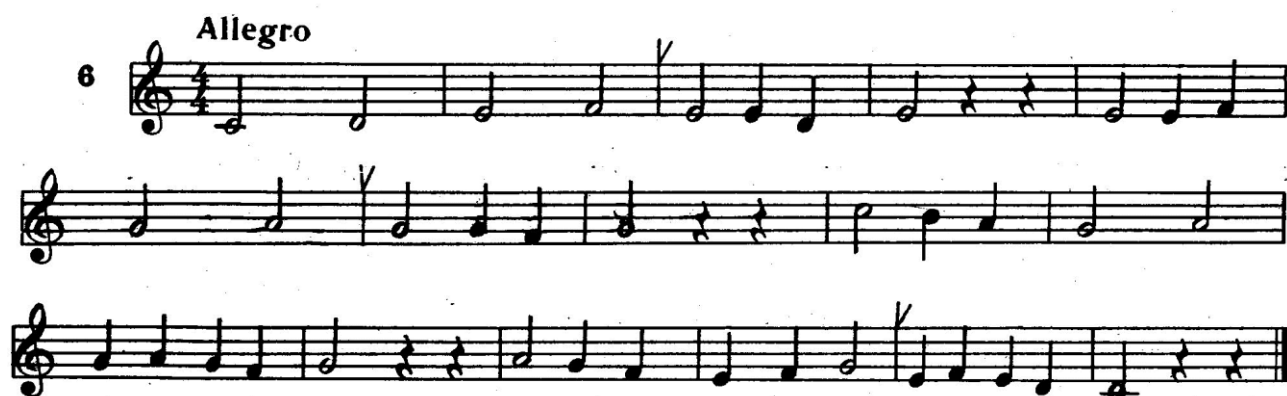
5

Two staves of music in 4/4 time with a key signature of one sharp (F#). The first staff contains a melody of quarter notes: C4, D4, E4, F#4, G4, A4, B4, C5. The second staff contains a bass line of quarter notes: C3, D3, E3, F#3, G3, A3, B3, C4. Both staves end with a fermata over the final note.

Allegro

6

Three staves of music in 4/4 time. The first staff contains a melody of quarter notes: C4, D4, E4, F4, G4, A4, B4, C5. The second staff contains a bass line of quarter notes: C3, D3, E3, F3, G3, A3, B3, C4. The third staff contains a bass line of quarter notes: C3, D3, E3, F3, G3, A3, B3, C4. All staves end with a fermata over the final note.

Allegro

7

Musical notation for measures 7-9, marked **Allegro**. The music is in 4/4 time and G major. Measure 7 starts with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The melody consists of eighth and quarter notes. Measure 8 continues the melody with some beamed eighth notes. Measure 9 concludes the phrase with a double bar line.

Moderato

8

Musical notation for measures 10-12, marked **Moderato**. The music is in 4/4 time and G major. Measure 10 starts with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The melody features a mix of eighth and quarter notes with some beaming. Measure 11 continues the melody. Measure 12 concludes the phrase with a double bar line.

Moderato

9

Musical notation for measures 13-15, marked **Moderato**. The music is in 4/4 time and G major. Measure 13 starts with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The melody continues with eighth and quarter notes. Measure 14 continues the melody. Measure 15 concludes the phrase with a double bar line.

Allegro moderato

10

Musical score for 'Allegro moderato' in 4/4 time, featuring five staves of music. The notation includes various rhythmic values such as eighth and sixteenth notes, and rests. The key signature is one flat (B-flat).

Bog'bon qiz

A.Otajonov musiqasi

Moderato

Musical score for 'Bog'bon qiz' in 2/4 time, featuring three staves of music. The notation includes eighth and sixteenth notes. The key signature is one sharp (F#).

To'lqin
(Qoraqalpoq xalq qo'shig'i)

J.Shomurodov musiqasi

Moderato

Musical score for 'To'lqin' in 2/4 time, featuring three staves of music. The notation includes eighth and sixteenth notes. The key signature is one sharp (F#).

Qo'g'irchoqlar o'yini

Sh. Ramazonov musiqasi

Allegro

Val's

V.Zudov musiqasi

Allegro

Marsh

K.Abdullayev musiqasi

Allegro

Samolyot

G'.Qodirov musiqasi

Allegro

Musical score for 'Samolyot' by G'.Qodirov. The score is written in 2/4 time and consists of three staves. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a tempo marking of 'Allegro'. The melody is composed of eighth and quarter notes, ending with a double bar line.

Rayhon

T.Qurbonov musiqasi

Andante

Musical score for 'Rayhon' by T.Qurbonov. The score is written in 2/4 time and consists of three staves. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a tempo marking of 'Andante'. The melody is composed of quarter and eighth notes, ending with a double bar line.

Charos

M.Levuyev musiqasi

Allegro moderato

Musical score for 'Charos' by M.Levuyev. The score is written in 3/4 time and consists of three staves. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one flat (B-flat), and a tempo marking of 'Allegro moderato'. The melody is composed of quarter and eighth notes, ending with a double bar line.

Gunafsha

C.Aliyev musiqasi

Moderato

Musical score for 'Gunafsha' by C. Aliyev, Moderato. The score is written in treble clef with a key signature of two sharps (F# and C#) and a 3/4 time signature. It consists of three staves of music. The first staff begins with a treble clef, a key signature of two sharps, and a 3/4 time signature. The melody is composed of quarter and eighth notes, with some rests. The second and third staves continue the melody and include some rests and a final double bar line.

Qaldirg'och

S.Karimxo'jayev musiqasi

Moderato

Musical score for 'Qaldirg'och' by S. Karimxo'jayev, Moderato. The score is written in treble clef with a key signature of two sharps (F# and C#) and a 3/4 time signature. It consists of four staves of music. The first staff begins with a treble clef, a key signature of two sharps, and a 3/4 time signature. The melody is composed of quarter and eighth notes, with some rests. The second, third, and fourth staves continue the melody and include some rests and a final double bar line.

Bolari

G'.Hamroyev musiqasi

Allegro

Musical score for 'Bolari' by G'. Hamroyev, Allegro. The score is written in treble clef with a key signature of two sharps (F# and C#) and a 2/4 time signature. It consists of four staves of music. The first staff begins with a treble clef, a key signature of two sharps, and a 2/4 time signature. The melody is composed of quarter and eighth notes, with some rests. The second, third, and fourth staves continue the melody and include some rests and a final double bar line.

Rubobim

T.Jumayev musiqasi

Andante

Musical score for Rubobim by T. Jumayev, marked Andante. It consists of four staves of music in 2/4 time, featuring a melodic line with various note values and rests, and a bass line with chords and single notes. The piece concludes with a double bar line.

Ovchi qo'shig'i

G.Sobitov musiqasi

Allegro

Musical score for Ovchi qo'shig'i by G. Sobitov, marked Allegro. It consists of four staves of music in 2/4 time, featuring a melodic line with eighth and sixteenth notes, and a bass line with chords and single notes. The piece concludes with a double bar line.

Chumchuqcha

J.Kenjayeov musiqasi

Allegro

Musical score for Chumchuqcha by J. Kenjayev, marked Allegro. It consists of three staves of music in 2/4 time, featuring a melodic line with eighth and sixteenth notes, and a bass line with chords and single notes. The piece concludes with a double bar line.

Alla

A.Otajonov musiqasi

Musical score for 'Alla' by A. Otajonov, consisting of three staves of music in 3/4 time. The melody is written on the top staff, and the accompaniment is on the middle and bottom staves. The piece concludes with a double bar line.

O'tmishim

A.Ixtiyorov musiqasi

114

Musical score for 'O'tmishim' by A. Ixtiyorov, starting at measure 114. It consists of three staves of music in 3/4 time. The melody is on the top staff, and the accompaniment is on the middle and bottom staves. The piece ends with a double bar line.

Ukrain xalq qo'shig'i

Musical score for 'Ukrain xalq qo'shig'i', consisting of three staves of music in 2/4 time. The melody is on the top staff, and the accompaniment is on the middle and bottom staves. The piece concludes with a double bar line.

Oyijonim

X.Taxalov musiqasi

Musical score for 'Oyijonim' by X. Taxalov, consisting of three staves of music in 2/4 time. The melody is on the top staff, and the accompaniment is on the middle and bottom staves. The piece concludes with a double bar line.

Ishchi bobo

H.Hakimzoda musiqasi

Shoshmasdan

Two staves of musical notation in 2/4 time. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The melody consists of eighth and quarter notes. A dynamic marking 'v' is placed above the eighth measure of the first staff. The second staff continues the melody, ending with a double bar line.

Olma

G'Hamroyev musiqasi

Sho'x

Four staves of musical notation in 2/4 time. The first staff begins with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The melody consists of quarter and eighth notes. Dynamic markings 'v' are placed above the eighth measure of the first staff, the eighth measure of the second staff, and the eighth measure of the third staff. The fourth staff continues the melody, ending with a double bar line.

Ishqida

M.Burxonov musiqasi

Allegro moderato

Four staves of musical notation in 5/4 time. The first staff begins with a treble clef and a key signature of three flats (E-flat major). The melody consists of quarter and eighth notes. A dynamic marking 'v' is placed above the eighth measure of the first staff. The second and third staves continue the melody, with dynamic markings 'v' above the eighth measure of each. The fourth staff continues the melody, ending with a double bar line.

Go'zal O'zbekiston

M.Burxonov musiqasi

Allegro non troppo

Musical score for 'Go'zal O'zbekiston' in G major, 2/4 time. The score consists of five staves of music. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 2/4 time signature. The music features a mix of eighth and quarter notes, with some slurs and accents. The second staff continues the melody with similar rhythmic patterns. The third staff includes a fermata over a quarter note. The fourth staff shows a change in rhythm with more eighth notes. The fifth staff concludes the piece with a final cadence and a fermata.

Nigorim

O'zbek xalq qo'shig'i

Largo

Musical score for 'Nigorim' in G major, 3/4 time. The score consists of five staves of music. The first staff begins with a treble clef, a key signature of one sharp (F#), and a 3/4 time signature. The tempo is marked 'Largo'. The number '503' is written to the left of the first staff. The music features a mix of quarter and eighth notes, with some slurs and accents. The second staff continues the melody with similar rhythmic patterns. The third staff includes a fermata over a quarter note. The fourth staff shows a change in rhythm with more eighth notes. The fifth staff concludes the piece with a final cadence and a fermata.

Bahor yallasi

I.Hamroye musiqasi

Allegro moderato

Musical score for 'Bahor yallasi' by I. Hamroye. The score is written in treble clef, G major, and 6/8 time. It consists of six staves of music. The tempo is marked 'Allegro moderato'. The melody is characterized by eighth and sixteenth notes, with some rests and accidentals.

Bizning oromgoh

T.Qurbonov musiqasi

Allegro vivo

Musical score for 'Bizning oromgoh' by T. Qurbonov. The score is written in treble clef, B-flat major, and 2/4 time. It consists of five staves of music. The tempo is marked 'Allegro vivo'. The melody is characterized by eighth and sixteenth notes, with some rests and accidentals.

Ruslan va Lyudmila operasidan parcha

M.Glinka musiqasi

Andante

A musical score for a piece titled "Andante" by M.Glinka. The score is written on six staves in G major (one sharp) and 6/8 time. The tempo is marked "Andante". The music features a melodic line with various rhythmic values, including eighth and sixteenth notes, and rests. There are several dynamic markings, including accents (v) and slurs. The piece concludes with a final cadence.

Chimyon tog'ida

K.Abdullayev musiqasi

Allegro moderato

A musical score for a piece titled "Chimyon tog'ida" by K.Abdullayev. The score is written on five staves in G major (one sharp) and 2/4 time. The tempo is marked "Allegro moderato". The music is characterized by a more active rhythm with frequent eighth and sixteenth notes. It includes dynamic markings such as accents (v) and slurs. The piece ends with a final cadence.

GLOSSARY

Glossary		
Sound amplitude	Tovush amplitudasi	Tebranish harakatlari amalga oshiriladigan fazo doirasi <i>tebranish amplitudasi</i> (kengligi) deyiladi.
High voice	Oberton	Tovush to'liqlarining murakkab shakli natijasida yuzaga keladi. Musiqaning elementar nazariyasi fani musiqaning tembr xususiyatlarini keng o'rganmaydi, bu borada cholg'ushunoslik va orkestrrovka fanlari doirasida bahs yuritiladi.
Timbre	tembr	Tovushning sifat xususiyati, uning rang-barangligi
Highly voice	Tovushning balandligi	Tebranayotgan egiluvchan jismning tebranish tezligi, ya'ni chastotasiga bog'liqdir.
Hard of voice	Tovushning qattiqligi (kuchi).	tebranish harakatining kuchiga, ya'ni, tovush manbai bo'lgan jismning tebranish kengligiga bog'liqdir.
Musical chain	Musiqiy tizim,	Balandlik bo'yicha muayyan o'zaro munosabatlarda bo'lgan tovushlar qatoridan iborat.
Musical instrument	Musiqaviy soz	Musiqaviy tuzilmadagi tovushlar mutlaq balandligining muayyan o'zaro ta'sir etishi
Registrar	Registr	Ovoz yoki cholg'u sozining alohida xarakterga ega bo'lgan tovush tusi bilan ajralib turadigan qismi
Hole tone	Butun ton	Ikkita yarim tonlikdan hosil bo'lgan oraliq
Sharp	Diyez	Tovush yarim tonga ko'tarilishi
Dubl-sharp	Dubl-diyez	Tovush ikkita yarim tonga ko'tarilishi
Musical diapason	Musiqiy diapazon	Musiqiy tovushqatorning eng past tovushdan eng yuqori tovushgacha bo'lgan umumiy hajmi
Derived step	Hosila pog'onalar	Ko'tarilgan yoki pasaytirilgan pog'onalar
Note script	Nota yozuvi	Tovushlarni <i>nota</i> deb ataluvchi yo'zma belgilar yordamida ifodalashga qaratilgan tizimdir.
Note	Nota	Lotincha so'z bo'lib belgi, yozuv ma'nosini bildiradi

Key	Kalit	Kalit nota yo'lining boshida asosiy chiziqlarning biriga qo'yiladi
Pause	Pauza	Musiqqa tovushi yangrashining vaqtincha to'xtalishi
Dot	Nuqta	Biror tovush cho'zimini yarim baravar uzaytiradi, bu belgi nota doirachasining o'ng tomonidan qo'yiladi
Staf	Nota yo'li	Notalarbeshta gorizontaal parallel chiziqlar
Power of voice	Tovush kuchi	Tovushning qattiq eshinish darajasi
Dynamic signs	Dinamik belgilar	Musiqaning eshinish kuchi turli darajalarda namoyon bo'lishini ko'rsatadi.
Reprise	Repriza,	Qaytarish belgisi – asarning ma'lum bir qismini yoki uni boshdan oxirigacha qaytarish uchun qo'yiladi.
Chord	Akkordlar	Uch yoki undan ortiq tovushlarning birga eshinishi
Accolada	Akkolada	Fortepiano musiqasi chap tomondan maxsus qavs bilan birlashtirilgan ikkita nota yo'liga yoziladi
Score	Partitura	Xilma-xil ansambllar, orkestrlar, xor, va torli kamer ansambllari (masalan kvartet) mo'ljallangan musiqqa yozish shakli
Meter	Metr	Kuchli va kuchsiz hissalarining tekis almashinib turishi
Time signature	O'lchov	Metr hissasining ma'lum bir cho'zimdagi ifodalanishi
Measure, Bar	Takt	Musiqqa asarining bir kuchli hissadan ikkinchi bir kuchli hissagacha bo'lgan oralig'i
Bar line	Takt chizig'i	Nota yozuvida har bir takt nota yo'lini ko'ndalang kesib o'tgan vertikal chiziq
Rhythm	Ritm	O'zaro bog'lanib izchil kelgan tovushlar cho'zimi
Strong bit	Kuchli hissalar	Murakkab metr birinchi hissasining zarbi qolgan zarblarga nisbatan kuchliroq bo'lishi
Sincope	Sinkopa	Musiqqa ijrosida ritm va metr urg'ulari orqali ma'lum izchillik o'zgarishi
Tempo	Temp	Musiqqa ijrosidagi tovushlar harakatining tezligi

Very soft	Pianissimo	Juda sekin
Loud	Forte	Baland
Gradually increase	Crescendo	Sekin asta balandlashish
Gradually decrease	Decrescendo	Sekin asta pastlashish
Gradually faster	Accelerando	Ijro etilayotgan asar sur'atini yanada tezlatish
Gradually slower and softer	Rallentando	Asar sur'atini sekinlatib
Gradually slower	Ritartando	Kechikibroq
Return to original tempo	A tempo	O'z tempida ijro etish
Interval	Interval	Musiqa ijrosi jarayonida bir vaqtda yoki birin-ketin eshitilgan ikki tovush qo'shilmasi
Melodic interval	Melodik interval	Birin-ketin eshitilgan tovushlar intervali
Harmonic interval	Garmonik interval	Baravariga (birvaqtda) eshitilgan tovushlar
Adjective degree of intervals	Intervallarning sifat miqdori	Tovushlar orasidagi masofa
Simple interval	Oddiy interval	Bir oktava oralig'ida hosil bo'lgan interval. 8 ta oddiy interval bor
Diatonic interval	Diatonik interval	Tabiiy major vatabiiy minorning pog'onalari orasida hosil bo'lgan interval
Chromatic interval	Xromatik interval	Barcha orttirilgan va kamaytirilgan intervallar
Circle of interval	Intervallarning aylanishi	Interval tovushlarining bir joydan ikkinchi joyga ko'chishi natijasida pastki tovush yuqoriga va yuqoridagi tovush pastga joylashishi
Compound intervals	Tarkibli intervallar	Oralig'I bir oktavadan keng bo'lgan intervallar
Consonance	Ohangdoshlik (konsonans)	Bir-biri bilan uyg'unlashgan tovushlar
Dissonance	Noohangdoshlik (dissonans)	Deb bir-biri bilan uyg'unlashmagan, keskin eshitiladigan tovushlar

Mode	Lad	Tovushlarning tonikaga nisbatan munosabatlari orqali aniqlanadigan o'zaro aloqalari tizimi
Function of harmony	Laddagi funksiya	Laddagi har bir tovushning roli va vazifaning xarakteri
Step	Pog'ona	Muayyan lad tizimiga tegishli tovushlar
Scale	Ladning tovushqatori	Pog'onalarining balandlik bo'yicha izchil joylashuvi
Constant sounds	Turg'un tovushlar	Laddagi tayanch tovushlar
Tonic	Tonika	Ladning birinchi bosqich tovushi
Changeable sounds	Noturg'un tovushlar	Turg'un tovushlardan tashqari, kuyning umumiy yo'nalishini shakllantirishda ishtirok etadigan boshqa tovushlar
Tonality	Tonallik	Lad o'rnashgan pardalar yoki balandliklar
C major tonality	Do major tonalligi	Major ladida do tovushidan tuzilgan tonallik
Circle of fifths	Kvinta davrasi	Yuqoriga tomon sof kvinta bo'yicha tuzilgan diyezli va pastga tomon sof kvinta bo'yicha tuzilgan bemolli major tonalliklarining joylashuv tartibi
Enharmonic equal tonality	Engarmonik teng tonalliklar	Balandligi bir xil, lekin yozilishi va nomi turlicha bo'lgan tonalliklar
Harmonic major	Garmonik major	Garmonik major gammasining xarakterli xususiyatlaridan biri oltinchi va yettinchi pog'onalar orasida <i>orttirilgan sekundaning</i> hosil bo'lishidir.
Melodic major	Melodik major	Melodik majorda VI va VII pog'onalar pasaytiriladi, xarakteri bo'yicha melodik major tabiiy minorga o'xshash bo'lib eshitiladi hamda kuyning pastga tomon harakatida qo'llaniladi.
Minor mode	Minor ladi	Turg'un tovushlari birin-ketin yoki bir vaqtda eshitilgan hamda kichik yoki minor uchtovushligidan hosil bo'lgan lad ga <i>minor ladi</i> deb aytiladi. Minor uchtovushligining turg'un tovushlari tertsiya bo'yicha joylashgandir.

Harmonic minor	Garmonik minor	Garmonik minor tabiiy minordan VII pog'onaning ko'tarilishi bilan farq qiladi. VII pog'onaning ko'tarilishi yuqoriga boshlovchi tovush tortilishini yanada kuchaytiradi. Garmonik minor gammadaning xarakterli xususiyatlaridan biri oltinchi pog'ona bilan yettinchi pog'ona o'rtasida orttirilgan sekundaning hosil bo'lishidir.
Melodic minor	Melodik minor	Melodik minor tabiiy minordan oltinchi va yettinchi pog'onalarining yarim tonga ko'tarilishi bilan farq qiladi. Oltinchi pog'onaning yarim tonga ko'tarilishi gammaning yuqori qismidagi tovushlarning teng joylashuviga yordam qiladi. Bunda birinchi pog'onaga qarab yarim ton tortilgan yuqoriga boshlovchi tovush saqlanishi lozim.
Relative tonalities	Parallel tonalliklar	Tabiiy ko'rinishdagi major va minorda bir xil nomdagi tovushlar bo'ladi. Kalit belgisi bir xil bo'lgan major va minor tonalliklari parallel tonalliklar deyiladi.
Fifths circle of the minor tonalities	Minor tonalliklarining kvinta davrasi	Yondosh minor tonalliklari bir-biridan sof kvinta oralig'ida joylashganligi uchun minor ladining barcha tonalliklari mustaqil kvinta davrasini hosil qiladi, ya'ni, har bir yangi tuziladigan tonallik oldingisidan sof kvinta intervali miqdorida yuqorida joylashadi.
Parallel tonality	Nomdosh tonalliklar	Bir xil tonikadan tuzilgan, ya'ni boshlanishi bir notada amalga oshirilgan major va minor tonalliklari nomdosh tonalliklar deyiladi. Nomdosh major va minorning tabiiy gammalari bir-biridan uchta pog'ona bilan farq qiladi, bular 3, 6 va 7 – pog'onalaridir.
Basic or diatonic interval	Asosiy yoki diatonik intervallar	Bu intervalla tabiiy major va tabiiy minorning pog'onalari orasida hosil bo'lganligi uchun <i>diatonic intervallar ham</i> deyiladi. Barcha diatonic intervallarni istalgan asosiy pog'ona yoki hosila pog'onadan pastga hamda yuqoriga tomon tuzish mumkin.

Akkord	Akkord	Bir vaqtda qo'shilib eshitilgan hamda tertsiya bo'yicha joylashgan uch va undan ortiq tovushlarga akkorddeyiladi. Akkord berilgan pastki tovushdan <i>yuqoriga qarab</i> tuziladi.
Triad	Uchtovushlik	Uchta tovushdan iborat, tertsiya bo'yicha joylashgan akkord uchtovushlik deyiladi. Uchtovushlikning qaysi holatda bo'lishi shu uchtovushlik tarkibiga kiradigan tertsiyalarning joylashuv tartibi va holatiga bog'liq bo'ladi.
Sixthchord	Sekstakkord	Uchtovushlik ikkita aylanmaga ega, birinchisiga sekstakkord deyiladi, unda prima tovushi bir oktava yuqoriga ko'chiriladi. Sekstakkord 6 raqami bilan belgilanadi
Kvartsektakkord	Kvartsekstakkord	Ikkinchi aylanmasi kvartsekstakkord deyiladi, bunda prima bilan tertsiya bir oktava yuqoriga ko'chadi. Kvartsekstakkord 6/4 raqamlari bilan belgilanadi.
Near of the step	Yondosh pog'onalar	Tovushqatorning asosiy uchtovushliklar pog'onalaridan tashqari, barcha (2, 3, 6, 7) pog'onalar. Ular ladning asosiy uchtovushliklariga nisbatan ikkinchi darajali ahamiyatga egadir.
SevENCHORD	Septakkord	Tertsiya asosida joylashgan, to'rt tovushli. Septakkordning ikki chetidagi tovushlar oralig'i septima intervalini hosil qilganligi uchun bu akkord septakkord nomini olgan.
Dominantseptakkord	Dominantseptakkord	Major va garmonik minorning 5 – pog'onasidan tuzilgan septakkord eng ko'p tarqalgan septakkordlardan biridir. Dominantseptakkord yuqori tomondan kichik tertsiya qo'shilgan major uchtovushligidan (kat.3 + kich.3 + kich.3) tuziladi. Dominantseptakkord tovushlari asosiy tovushdan boshlab sanalganda: prima (akkordning negizi), tertsiya, kvinta va septima (akkord cho'qqisi) lardan iborat bo'ladi. Dominantseptakkord quyidagi belgi bilan yoziladi: -D ₇

Guidance septakkord	Yetakchi septakkord	Septakkordlar orasida dominantseptakkorddan tashqari yetakchi septakkordlar ham ko'p qo'llaniladi. Ular tabiiy va garmonik majorning, shuningdek, garmonik minorning 7 – pog'onasida tuziladi.
Little guidance septakkord	Kichik yetakchi septakkord	Yetakchi septakkordning ikki chetidagi tovushlar tabiiy majorda kichik septima intervalini hosil qiladi. Kichik yetakchi septakkord ustki tomonidan katta tertsiya qo'shilgan kamaytirilgan uchtovushliklardan tuziladi (kich.3, kich.3, kat.3).
Reduced guidance septakkord	Kamaytirilgan yetakchi septakkord	Yetakchi septakkordning ikki chetidagi tovushlari garmonik major va minorda kamaytirilgan septimani tashkil qiladi.
Engarmonizm of the akkord	Akkordlar engarmonizmi	Uning tarkibiga kiradigan alohida tovushlar va intervallarga asoslanadi. Akkordlardagi engarmonik tenglikning ikki xil ko'rinishi mavjud: 1. Akkorddagi barcha tovushlar almashtiriladi, biroq, ularning interval tuzilishi o'zgarmaydi 2. Akkorddagi barcha yoki alohida tovushlar engarmonik jihatdan almashtiriladi, biroq, tovushlarning interval tuzilishi o'zgarmaydi:
Interval of character	Xarakterli intervallar	Ladlardagi hosil bo'ladigan intervallar tabiiy ko'rinishda uchramaydi, shuning uchun bu xildagi intervallarga xromatik yoki xarakterli intervallar deyiladi. Hammasi bo'lib to'rtta xarakterli interval bor, bular: ort.2, kam.7, ort.5, va kam.4 dan iborat. Ushbu yangi intervallar majorda 6-pog'ona o'zgarishi bilan bog'liq.
Firm interval	Turg'un interval	Lad pog'onalari yordami bilan tuzilgan har bir interval o'zining akustik xususiyatlariga ega. Turg'un tovushlardan tuzilgan ohangdosh intervallar turg'un interval deyiladi.

Not firm interval	Noturg'un interval	Ohangdosh interval noturg'un tovushlardan tuzilsa yoki bitta noturg'un va bitta turg'un tovushlardan tuzilsa baribir noturg'un interval bo'ladi. Demak, har qanday noohangdosh interval doim noturg'un hisoblanadi.
Pentatonika	Pentatonika	Dunyo xalqlari musiqasida tovushqatori katta sekundalar va kichik tertsiyalar orasida tuzilgan besh pog'onali ladlar ko'p uchraydi. Bu xildagi ladlar pentatonika deyiladi. 1. Birinchi pog'onadan (diatonik tovushqatorda, ya'ni do) <i>major uchtovushligi tuziladigan pentatonika</i> . Bu o'z xarakteri bilan major ladiga yaqin turadi, biroq u tabiiy majordan 4 va 7 – pog'onalar yo'qligi bilan farq qiladi. 2. Birinchi pog'onadan (diatonik tovushqatorda, ya'ni lya) <i>minor uchtovushligi tuziladigan pentatonika</i> minorni eslatadi, biroq unda 2 va 6 – pog'onalar bo'lmaydi.
Transposition	Transpozitsiya	Musiqaasarinin bir ortonallikdan boshqatona allikkako'chirilishi
Level scale	Pog'onadosh tonalliklar	Tonika uchtovushliklari tabiiy va garmonik ko'rinishda berilgan tonalliklarning pog'onalaridan hosil bo'lgan tonalliklar
Main tonality	Bosh tonallik	Musiqa amaliyotida har bir asardagi dastlabki (ilk) tonallik
Side tonality	Yondoshtonallik	Asar rivojlanishi jarayonida uni almashtiruvchi tonallik
Chromatic scale	Xromatik gamma	Major yoki minor tabiiy gammalaridagi katta sekundalarning xromatik tovushlar yordami bilan to'ldirilishidan hosil bo'ladi
Modulation	Modulyatsiya	Musiqa asari yoki qismining biror yangi tonallikka o'tishi va shu tonallikda tugallanishi
Divergence	Og'ishma	Musiqa asari biror yangi tonallikka vaqtincha o'tishi va yana dastlabki tonallikka qaytib tugallanishi

Melody	Kuy	Tovushlarning bir ovozli shaklda ma'lum lad, metr hamda ritm jihatidan uyushib kelishi
Period of modulation	Modulyatsiyal i davriya	Davriyaning tugallanish vaqtida modulyatsiya hosil bo'lishi
Motive	Motiv	Bitta asosiy metr zarbini o'z ichiga olgan tuzilma
Dynamic balls	Dinamik ottenkalar	Kuy harakati eshinish kuchi darajasining o'zgarishiga bog'liqdir. Musiqada eshinish kuchining turli darajalari dinamik ottenkalar deyiladi
Decoration of music	Musiq bezaklari	Kuydagi milliylik xususiyatlarini yaqqol ifodalovchi, tovushning ohangdorligini ta'minlovchi tovushlar
Short forshlag	Qisqa forshlag	Biryokibirnechatovushdantuzilib, yonma- yon joylashgan tovush cho'zimi hisobidan juda qisqa ijro etiladi.
Long forshlag	Uzunforshlag	Bir tovush yordami bilan yonma- yon turgan tovush cho'zimi o'lchovida ijro etiladi
Mordent	Mordent	Yordamchi tovush asosiy tovushning ostki tomonidan chalinishi kerakligini bildiradi
Grupetto	Gruppetto	To'rt yoki besh tovushdan iborat kuy tuzilmasi shaklida bo'lib, unda tovushlar quyidagicha joylashadi
Trel	Trel'	Bir tekisda ravon almashib turadigan ikkita (asosiy va yordamchi) tovushdan tuzilgan kuy shakli

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O‘zbekiston NMIU. 2016. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston mamlakatini birgalikda barpo etamiz / O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga bag‘ishlangan Oliy majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutq. –T.: O‘zbekiston NMIU. 2016. – 56 b.
3. “O‘zbek milliy maqom san‘atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. 2017 yil 17 noyabr. Xalq so‘zi gazetasi. 2017 yil 18 noyabr soni.
4. Ta‘lim to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. T., 1997.
5. Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi. T., 1997.
6. Akbarov I.A. Musiqa lug‘ati. - T.: O‘qituvchi, 1997.
7. Vaxromeyev V.A. Muzikaning elementar nazariyasi. - T.: O‘qituvchi, 1980.
8. Baxriyev A.R. Musiqaning elementar nazariyasi. O‘quv qo‘llanma – B.: BuxDU, 2011
9. Trigulova A.X., Urmanova L.A., Ibrahimjanova G.A. Musiqa nazariyasi. T.: TDPU, 2013.
10. Raximov Q. "Musiqaning elementar nazariyasi bo‘yicha mashq va vazifalar to‘plami". Toshkent, 2006.
11. Ҳамраев И.Ҳ. Бир овозли сольфеджио. Дарслик. Тошкент::, Ўқитувчи 1971
12. Ibrohimov O., Yunusov R. Solfedjio. T., 2004
13. Matyakubova S.K. Maqom ritmlari solfedjio darslarida. T.: Musiqa, 2011
14. Основы теоретического музыкознания. Редактор М.И. Ройтерштейн. — М., 2003.
15. Петрушин В.И. Музыкальная психология. Учеб. пособ. для ст-тов и преподавателей. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997
16. Энциклопедический словарь. Гл. ред. Г.В.Келдыш. - М.: 1991.

17. Mishael Pilhofer and Holly Day “Music Theory for dummies” Indiana USA 2007. Wiley Publishing Inc.
18. James Tackett. “Fundamentals of church music Theory” Austin Christian Akappella Musik. Abilene Christian University. 2009.
19. Mark Feezell. “Music Theory Fundamentals” Copyright. 2011. LearnMusic Theory. Net-2011

MUNDARIJA

ANNOTATSIYA	3
I BOB. MUSIQIY TIZIM	5
1-§. MUSIQIY TOVUSH VA UNING XUSUSIYATLARI	5
2-§. TABIIY MUSIQIY TOVUSHQATOR, OBERTONLAR	8
3-§. MUSIQIY TIZIM, OKTAVA	9
II- BOB.ZAMONAVIY MUSIQIY SOZ VA TOVUSHLARNING HARFIY SISTEMASI	13
1-§. MUSIQAVIY SOZ. TEMPERATSIYALANGAN SOZ. YARIM TON VA BUTUN TON. HOSILA POG‘ONALAR VA ULARNING NOMLARI	13
2-§. AL’TERATSIYA BELGILARI	14
3-§. DIAPAZON. REGISTR. TOVUSHLAR ENGARMONIZMI	15
4-§. DIATONIK HAMDA XROMATIK YARIM TONLAR VA BUTUN TONLAR	17
5-§. TOVUSHLARNING HARFIY TUZILMADA IFODALANISHI	20
III-BOB: NOTA TIZIMI	23
1-§. NOTA YOZUVI	23
2-§. NOTA CHO‘ZIMLARI	26
3-§. TOVUSHLAR CHO‘ZIMINI UZAYTIRUVCHI QO‘SHIMCHA BELGILAR, NOTA YO‘LI	28
4-§. KALITLAR	30
5-§. PAUZALAR	34
IV-BOB: KO‘P OVOZLI NOTA YOZUVI, DINAMIKA VA NOTA YOZUVINI QISQARTIRUVCHI BELGILAR	36
1-§. KO‘P OVOZLI MUSIQANING YOZILISHI	36
2-§. DINAMIK BELGILAR	37
3-§. NOTA YOZUVINI QISQARTIRISH BELGILARI	39
V-BOB: METR	45
1-§. MUSIQAVIY ZARB. METR, O‘LCHOV, TAKT. TAKT CHIZIG‘I. TAKT OLDI	45
2-§. ODDIY METRLAR VA O‘LCHOVLAR. ODDIY O‘LCHOVLI TAKTLARDA CHO‘ZIMLARNING TURKUMLANISHI	47
3-§. MURAKKAB METRLAR VA O‘LCHOVLAR. MURAKKAB O‘LCHOVLI TAKTLARDA CHO‘ZIMLARNING TURKUMLANISHI	49
4-§. ARALASH METR VA O‘LCHOVLAR. ARALASH O‘LCHOVLI TAKTLARDA CHO‘ZIMLARNING TURKUMLANISHI. O‘ZGARUVCHAN O‘LCHOVLAR	50

5-§. VOKAL MUSIQASIDA TURKUMLASH	52
VI-BOB: RITM, TEMP	55
1-§. RITM. CHO‘ZIMLARNING ASOSIY VA ERKIN RAVISHDA BO‘LINISHI	55
2-§. SINKOPA	58
3-§. TEMP TURLARI	59
VII-BOB: LAD (MAJOR VA MINOR LADI)	62
1-§. LAD. TURG‘UN VA NOTURG‘UN TOVUSHLAR HAMDA ULARNING YECHILISHI	62
2-§. MAJOR VA MINOR LADI	63
3-§. TABIIY MAJOR VA MINOR GAMMASI	66
VIII-BOB: TONALLIKLIK, DIEZLI VA BEMOLLI MAJOR TONALLIKLARI KVINTA DAVRASI. MAJOR TONALLIKLARI ENGARMONIZMI	71
1-§. TONALLIKLAR TA‘RIFI. DIEZLI VA BEMOLLI MAJOR TONALLIKLARI. MAJOR TONALLIKLARINING KVINTA DAVRASI	71
2-§. DIYEZLI VA BEMOLLI MINOR TONALLIKLARI. MINOR TONALLIKLARINING KVINTA DAVRASI	74
IX-BOB: MAJOR VA MINORLADLARINING GARMONIK HAMDA MELODIK KO‘RINISHLARI	76
1-§. GARMONIK VA MELODIK MAJOR LADI	76
2-§. GARMONIK VA MELODIK MINOR LADI	77
X -BOB: ENGARMONIK, NOMDOSH VA PARALLEL TONALLIKLAR	81
1-§. ENGARMONIK TENG TONALLIKLAR	81
2-§. NOMDOSH TONALLIKLAR	83
3-§. PARALLEL TONALLIKLAR	84
4-§. AL‘TERATSIYA BELGILARI ORQALI TONALLIKLARNI ANIALASH MEXANIZMI	87
XI-BOB: ODDIY, DIATONIK VA XROMATIK INTERVALLAR. INTERVALLARNING ENGARMONIK TENGLIGI	90
1-§. ODDIY INTERVALLAR VADIATONIK INTERVALLAR	90
2-§. ORTTIRILGAN VA KAMAYTIRILGAN (XROMATIK) INTERVALLAR	95
3-§. INTERVALLARNING ENGARMONIK TENGLIGI	99
XII-BOB. INTERVALLARNING AYLANISHI, TARKIBLI INTERVALLAR, KONSONANS VA DISSONANS INTERVALLAR	101
1-§. INTERVALLARNING AYLANISHI	101

2-§. TARKIBLI INTERVALLAR	101
3-§. OHANGDOSH (KONSONANS) VA NOOHANGDOSH (DISSONANS) INTERVALLAR	103
XIII-BOB. INTERVALLARNING LADDAGI O'ZARO MUNOSABATLA-RINING TIZIMLANISHI	105
1-§. TABIIY MAJOR VA MINOR INTERVALLARI	105
2-§. GARMONIK MAJOR VA GARMONIK MINOR TONALLIKLARINING INTERVALLARI	106
3-§. TURG'UN VA NOTURG'UN INTERVALLAR	108
4-§. XALQ MUSIQASINING YETTI POG'ONALI DIATONIK LADLARI. PENTATONIKA	109
XIV-BOB. AKKORD VA UCHTOVUSHLIK, ULARNING AYLANMALARI. MAJOR VA MINORNING ASOSIY, YONDOSH UCHTOVUSHLIKLARI HAMDA ULARNING AYLANMALARI	112
1-§. AKKORD. UCHTOVUSHLIKLAR VA ULARNING AYLANISHI	112
2-§. MAJOR VA MINORNING ASOSIY UCHTOVUSHLIKLARI	114
3-§. MAJOR VA MINORNING YONDOSH UCHTOVUSHLIKLARI. TABIIY VA GARMONIK MAJOR HAMDA MINOR POG'ONALARIDAN TUZILGAN UCHTOVUSHLIKLAR	117
XV-BOB: SEPTAKKORDLAR VA AKKORDLAR ENGARMONIZMI	125
1-§. SEPTAKKORD. DOMINANTSEPTAKKORD VA UNING AYLANMALARI	125
2-§. YETAKCHI SEPTAKKORDLAR (DVII ₇). IKKINCHI POG'ONA SEPTAKKORDI (SII ₇)	128
3-§. AKKORDLAR ENGARMONIZMI. ENGARMONIK AKKORDLAR TENGLIGINING IKKI TURI. AKKORDLARNING MUSIQADA QO'LLANISHI	131
XVI-BOB: TONALLIKLAR POG'ONADOSHLIGI. XROMATIZM. TONALLIKLARNI ANIQLASH. TRANSPOZITSIYA	134
1-§. TONALLIKLAR POG'ONADOSHLIGI	134
2-§. MAJOR VA MINOR XROMATIK GAMMALARI	134
3-§. MODULYATSIYA VA OG'ISHMA. POG'ONADOSH TONALLIKLARGA MODULYATSIYA QILISH	136
4-§. TONALLIKLARNI ANIQLASH. TRANSPOZITSIYA	140
XVII-BOB. KUY SINTAKSIZI	145
1-§. KUY. MUSIQA ASARIDA KUYNING AHAMIYATI	145
2-§. KUYNING HARAKAT YO'NALMASI VA UNING DIAPAZONI.	145

O‘TUVCHI VA YORDAMCHI TOVUSHLAR	
3-§. KUYNING TARKIBLARGA BO‘LINISHI	146
4-§. KUYDAGI AYRIM ELEMENTLAR MUNOSABATINING MISOLLARDA KO‘RINISHI	147
XVIII-BOB. MUSIQA BEZAKLARI VA IJROCHILIK USLUBLARI	150
1-§. MUSIQA BEZAKLARI VA IJROCHILIKNINGO‘ZIGA XOS USLUBLARI	150
2-§. DINAMIK OTTENKALAR VA ULARNING KUY RIVOJI BILAN ALOQASI. DINAMIK OTTENKALARNING YOZILISHI VA ATALISHI	153
TESTLAR	155
SOL’FEDJIO UCHUN MASHQ VA KUYLAR	167
GLOSSARY	188
ADABIYOTLAR	197

СОДЕРЖАНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	3
ГЛАВА 1: МУЗЫКАЛЬНАЯ СИСТЕМА	5
1-§. МУЗЫКАЛЬНЫЙ ЗВУК И ЕГО СВОЙСТВА	5
2-§. НАТУРАЛЬНЫЙ МУЗЫКАЛЬНЫЙ ЗВУКОРЯД, ОБЕРТОНЫ	8
3-§. МУЗЫКАЛЬНАЯ СИСТЕМА, ОКТАВА	9
ГЛАВА – 2: СОВРЕМЕННЫЙ МУЗЫКАЛЬНЫЙ СТРОЙ И БУКВЕННАЯ СИСТЕМА ОБОЗНАЧЕНИЯ ЗВУКОВ	13
1-§. МУЗЫКАЛЬНЫЙ СТРОЙ. ТЕМПЕРИРОВАННЫЙ СТРОЙ. ПОЛУТОН И ЦЕЛЫЙ ТОН. ПРОИЗВОДНЫЕ СТУПЕНИ	13
2-§. ЗНАКИ АЛЬТЕРАЦИИ	14
3-§. ДИАПАЗОН. РЕГИСТР. ЭНГАРМОНИЗМ ЗВУКОВ	15
4-§. ДИАТОНИЧЕСКИЕ И ХРОМАТИЧЕСКИЕ ПОЛУТОНЫ И ЦЕЛЫЕ ТОНЫ	17
5-§. ОБОЗНАЧЕНИЕ ЗВУКОВ ПО БУКВЕННОЙ СИСТЕМЕ	20
ГЛАВА - 3: НОТАЦИЯ	23
1-§. НОТАЦИЯ	23
2-§. ДЛИТЕЛЬНОСТИНОТ	26
3-§. ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕЗНАКИ УВЕЛИЧЕНИЯ ДЛИТЕЛЬНОСТИНОТ,НОТНЫЙ СТАН	28
4-§. КЛЮЧИ	30
5-§. ПАУЗЫ	34
ГЛАВА – 4: ЗАПИСЬ МНОГОГОЛОСНОЙ МУЗЫКИ,	36

ДИНАМИКА И ЗНАКИ СОКРАЩЕНИЯ НОТНОЙ ЗАПИСИ	
1-§. ЗАПИСЬ МНОГОГОЛОСНОЙ МУЗЫКИ	36
2-§. ЗНАКИ ДИНАМИКИ	37
3-§. ЗНАКИ СОКРАЩЕНИЯ НОТНОЙ ЗАПИСИ	39
ГЛАВА - 5: МЕТР	45
1-§. МУЗЫКАЛЬНЫЙ АКЦЕНТ. МЕТР, РАЗМЕР, ТАКТ. ТАКТОВАЯ ЧЕРТА, ЗАТАКТ	45
2-§. ПРОСТЫЕ МЕТРЫ И РАЗМЕРЫ. ГРУППИРОВКА В ПРОСТЫХ ТАКТАХ	47
3-§. СЛОЖНЫЕ МЕТРЫ И РАЗМЕРЫ. ГРУППИРОВКА В СЛОЖНЫХ ТАКТАХ	49
4-§. СМЕШАННЫЕ МЕТРЫ И РАЗМЕРЫ. ГРУППИРОВКА В СМЕШАННЫХ РАЗМЕРАХ. ПЕРЕМЕННЫЕ РАЗМЕРЫ	50
5-§. ГРУППИРОВКА В ВОКАЛЬНОЙ МУЗЫКЕ	52
ГЛАВА - 6: РИТМ. ТЕМП	55
1-§. РИТМ. ОСНОВНОЕ И СВОБОДНОЕ ДЕЛЕНИЕ ДЛИТЕЛЬНОСТЕЙ	55
2-§. СИНКОПА	58
3-§. ВИДЫ ТЕМПА	59
ГЛАВА - 7: ЛАД (ЛАДЫ МАЖОРА И МИНОРА).	62
1 ЛАД. УСТОЙЧИВЫЕ И НЕУСТОЙЧИВЫЕ СТУПЕНИ. СИСТЕМА РАЗРЕШЕНИЯ	62
2-§. ЛАДЫ МАЖОРА И МИНОРА	63
3-§. ГАММА НАТУРАЛЬНЫХ ВИДОВ МАЖОРА И МИНОРА	66
ГЛАВА - 8: ТОНАЛЬНОСТЬ. КВИНТОВЫЙ КРУГ ТОНАЛЬНОСТЕЙ.ЭНГАРМОНИЗМ МАЖОРНЫХ ТОНАЛЬНОСТЕЙ	71
1-§. ДИЕЗНЫЕИИБЕМОЛЬНЫЕТОНАЛЬНОСТИМАЖОРА. КВИНТОВЫЙ КРУГМАЖОРНЫХ ТОНАЛЬНОСТЕЙ	71
2-§. ДИЕЗНЫЕИИБЕМОЛЬНЫЕТОНАЛЬНОСТИМИНОРА. КВИНТОВЫЙ КРУГМИНОРНЫХ ТОНАЛЬНОСТЕЙ	74
ГЛАВА - 9: ГАРМОНИЧЕСКИЙ И МЕЛОДИЧЕСКИЙ ВИДЫ МАЖОРА И МИНОРА	76
1-§. ГАРМОНИЧЕСКИЙ И МЕЛОДИЧЕСКИЙ МАЖОРНЫЙ ЛАД	76
2-§. ГАРМОНИЧЕСКИЙ И МЕЛОДИЧЕСКИЙ МИНОРНЫЙ ЛАД	77
ГЛАВА - 10: ЭНГАРМОНИЧЕСКИЕ, ОДНОИМЕННЫЕ И ПАРАЛЛЕЛЬНЫЕ ТОНАЛЬНОСТИ	81
1-§. ЭНГАРМОНИЧЕСКИ РАВНЫЕ ТОНАЛЬНОСТИ	81

2-§. ПАРАЛЛЕЛЬНЫЕ ТОНАЛЬНОСТИ	83
3-§. ОДНОИМЕННЫЕ ТОНАЛЬНОСТИ	84
4-§. МЕХАНИЗМ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТОНАЛЬНОСТИ ПОСРЕДСТВОМ ЗНАКОВ АЛЬТЕРАЦИИ	87
ГЛАВА - 11: ПРОСТЫЕ ДИАТОНИЧЕСКИЕ И ХРОМАТИЧЕСКИЕ ИНТЕРВАЛЫ. ЭНГАРМОНИЧЕСКОЕ РАВЕНСТВО	90
1-§. ПОСТЫЕ ДИАТОНИЧЕСКИЕ ИНТЕРВАЛЫ	90
2-§. ХРОМАТИЧЕСКИЕ (УВЕЛИЧЕННЫЕ И УМЕНЬШЕННЫЕ) ИНТЕРВАЛЫ	95
3-§. ЭНГАРМОНИЧЕСКОЕ РАВЕНСТВО ИНТЕРВАЛОВ	99
ГЛАВА – 12: ОБРАЩЕНИЕ ИНТЕРВАЛОВ. СОСТАВНЫЕ ИНТЕРВАЛЫ. КОНСОНАНС И ДИССОНАНС	101
1-§. ОБРАЩЕНИЕ ИНТЕРВАЛОВ	101
2-§. TARKÍBLI INTERVALLAR	101
3-§. КОНСОНАНС И ДИССОНАНС	103
ГЛАВА – 13: ИНТЕРВАЛЫ В МАЖОРНЫХ И МИНОРНЫХ ТОНАЛЬНОСТЯХ	105
1-§. ИНТЕРВАЛЫ НАТУРАЛЬНЫХ ВИДОВ МАЖОРА И МИНОРА	105
2-§. ИНТЕРВАЛЫ ГАРМОНИЧЕСКИХ ВИДОВ МАЖОРА И МИНОРА	106
3-§. УСТОЙЧИВЫЕ И НЕУСТОЙЧИВЫЕ ИНТЕРВАЛЫ	108
4-§. ДИАТОНИЧЕСКИЕ СЕМИСТУПЕННЫЕ ЛАДЫ НАРОДНОЙ МУЗЫКИ. ПЕНТАТОНИКА	109
ГЛАВА – 14: АККОРДЫ. ВИДЫ ТРЕЗВУЧИЙ И ИХ ОБРАЩЕНИЯ ГЛАВНЫЕ И ПОБОЧНЫЕ ТРЕЗВУЧИЯ МАЖОРА И МИНОРА.	112
1-§. АККОРД. ВИДЫ ТРЕЗВУЧИЙ И ИХ ОБРАЩЕНИЯ	112
2-§. ГЛАВНЫЕ ТРЕЗВУЧИЯ МАЖОРА И МИНОРА.	114
3-§. ПОБОЧНЫЕ ТРЕЗВУЧИЯ МАЖОРА И МИНОРА. ТРЕЗВУЧИЯ ГАРМОНИЧЕСКОГО МАЖОРА И МИНОРА	117
ГЛАВА – 15: СЕПТАККОРДЫ. ЭНГАРМОНИЗМ АККОРДОВ	125
1-§. СЕПТАККОРД. ДОМИНАНТ СЕПТАККОРД И ЕГО ОБРАЩЕНИЯ	125
2-§. ВВОДНЫЙ СЕПТАККОРД. (DVII ₇). СУБДОМИНАНТ СЕПТАККОРД (SII ₇)	128
3-§. ЭНГАРМОНИЗМ АККОРДОВ. ПРИМЕРЫ ПРИМЕНЕНИЯ АККОРДОВ В МУЗЫКЕ	131

ГЛАВА–16: РОДСТВО ТОНАЛЬНОСТЕЙ. ХРОМАТИЗМ. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТОНАЛЬНОСТЕЙ. ТРАНСПОЗИЦИЯ.	134
1-§. РОДСТВО ТОНАЛЬНОСТЕЙ	134
2-§. ХРОМАТИЧЕСКИЕ ГАММЫ МАЖОРА И МИНОРА.	134
3-§. ОТКЛОНЕНИЕ И МОДУЛЯЦИЯ. МОДУЛЯЦИИ В РОДСТВЕННЫЕ ТОНАЛЬНОСТИ	136
4-§. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ТОНАЛЬНОСТЕЙ. ТРАНСПОЗИЦИЯ	140
ГЛАВА – 17: СИНТАКСИС МЕЛОДИИ.	145
1-§. МЕЛОДИЯ. ЗНАЧЕНИЕ МЕЛОДИИ В МУЗЫКЕ	145
2-§. НАПРАВЛЕНИЯ ДВИЖЕНИЯ МЕЛОДИИ И ЕЁ ДИАПАЗОН	145
3-§. ДЕЛЕНИЕ МЕЛОДИИ НА СОСТАВНЫЕ ЧАСТИ	146
4-§. ПРИМЕРЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ЭЛЕМЕНТОВ МЕЛОДИИ	147
ГЛАВА – 18: МЕЛИЗМЫ И ИСПОЛНИТЕЛЬСКИЕ ПРИЁМЫ	150
1-§.	150
МЕЛИЗМЫ И ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛНИТЕЛЬСКИХ ПРИЁМОВ	
2-§. ДИНАМИЧЕСКИЕ ОТТЕНКИ И ИХ СВЯЗЬ С РАЗВИТИЕМ МЕЛОДИИ. ОБОЗНАЧЕНИЯ ДИНАМИЧЕСКИХ ОТТЕНКОВ	153
ТЕСТЫ	155
УПРАЖНЕНИЯ И МЕЛОДИИ ДЛЯ СОЛЬФЕДЖИРОВАНИЯ	167
ГЛОССАРИЙ	188
ЛИТЕРАТУРА	197

CONTENTS

INTRODUCTION	3
CHAPTER 1. MUSIC SYSTEM	5
SECTION 1. MUSIC SOUND AND ITS FEATURES	5
SECTION 2. NATURAL MUSIC LINE, OVERTONE	8
SECTION 3. MUSIC SYSTEM, OCTAVE	9
CHAPTER 2. MODERN MUSIC TUNE AND LITERAL SYSTEM OF SOUNDS	13
SECTION 1. MUSIC TUNE. TEMPERED TUNE. HALF-TONE AND TONE. DERIVATIVE STEPS AND THEIR NAMES	13
SECTION 2. SIGNS OF ALTERATION	14
SECTION 3. DIAPASON. REGISTER. ENHARMONICS OF SOUNDS	15
SECTION 4. DIATONIC AND CHROMATIC HALF-TONES AND TONES	17
SECTION 5. EXPRESSION OF SOUNDS IN LITERAL STRUCTURE	20
CHAPTER 3. NOTE SYSTEM	23

SECTION 1. MUSICAL NOTATION	23
SECTION 2. NOTE DURATIONS	26
SECTION 3. ADDITIONAL SIGNS PROLONGING DURATION OF SOUNDS, NOTE LANE	28
SECTION 4. KEYS	30
SECTION 5. PAUSES	34
CHAPTER 4. POLYPHONIC MUSICAL NOTATION, DYNAMICS AND SIGNS SHORTENING MUSICAL NOTATION	36
SECTION 1. WRITING OF POLYPHONIC MUSIC	36
SECTION 2. DYNAMIC SIGNS	37
SECTION 3. SIGNS SHORTENING MUSICAL NOTATION	39
CHAPTER 5. METER	45
SECTION 1. MUSICAL STROKE. METER, MEASURE, TACT LINE. TACT FRONT	45
SECTION 2. SIMPLE METERS AND MEASURES. CLASSIFICATION OF DURATIONS IN SIMPLE MEASURE TACTS	47
SECTION 3. COMPLICATED METERS AND MEASURES. CLASSIFICATION OF DURATIONS IN COMPLICATED MEASURE TACTS	49
SECTION 4. MIXED METER AND MEASURES. CLASSIFICATION OF DURATIONS IN MIXED MEASURE TACTS. CONVERTIBLE MEASURES	50
SECTION 5. CLASSIFICATION IN VOCAL MUSIC	52
CHAPTER 6. RHYTHM, TEMPO	55
SECTION 1. SECTION 1. RHYTHM. DIVISION OF DURATIONS IN BASIC AND FREE WAY	55
SECTION 2. SYNCOPE	58
SECTION 3. TYPES OF TEMPO	59
CHAPTER 7. MODE (MAJOR AND MINOR MODE)	62
SECTION 1. MODE. STABLE AND NON-STABLE SOUNDS AND THEIR DETERMINATION	62
SECTION 2. MAJOR AND MINOR MODE	63
SECTION 3. SCALE OF NATURAL MAJOR AND MINOR	66
CHAPTER 8. TONALITY, FIFTH PERIOD OF TONALITIES OF SHARP AND FLAT MAJOR. ENHARMONICS OF MAJOR TONALITIES	71
SECTION 1. DEFINITION OF TONALITIES. TONALITIES OF SHARP AND FLAT MAJOR. FIFTH PERIOD OF MAJOR TONALITIES	71

SECTION 2. TONALITIES OF SHARP AND FLAT MINOR. FIFTH PERIOD OF MINOR TONALITIES	74
CHAPTER 9. HARMONIC AND MELODIC KINDS OF MAJOR AND MINOR MODES	76
SECTION 1. MODE OF HARMONIC AND MELODIC MAJOR	76
SECTION 2. HARMONIC AND MELODIC MINOR	77
CHAPTER 10. ENHARMONICS, SAMENESS OF NAME AND PARALLEL TONALITIES	81
SECTION 1. ENHARMONIC EQUAL TONALITIES	81
SECTION 2. RELATIVE TONALITIES	83
SECTION 3. PARALLEL TONALITIES	84
SECTION 4. MECHANISM OF DETERMINATION OF TONALITIES THROUGH SIGNS OF ALTERATION	87
CHAPTER 11. SIMPLE, DIATONIC AND CHROMATIC INTERVALS. ENHARMONIC EQUALITY OF INTERVALS	90
SECTION 1. SIMPLE INTERVALS AND DIATONIC INTERVALS	90
SECTION 2. INCREASED AND DECREASED (CHROMATIC) INTERVALS	95
SECTION 3. ENHARMONIC EQUALITY OF INTERVALS	99
CHAPTER 12. CIRCULATION OF INTERVALS, STRUCTURAL INTERVALS, CONSONANCE AND DISSONANCE INTERVALS	101
SECTION 1. CIRCULATION OF INTERVALS	101
SECTION 2. STRUCTURAL INTERVALS	101
SECTION 3. CONFORMABLE (CONSONANCE) AND UNCONFORMABLE (DISSONANCE) INTERVALS	103
CHAPTER 13. SYSTEMATIZATION OF INTERRELATIONS OF INTERVALS IN MODE	105
SECTION 1. NATURAL MAJOR AND MINOR INTERVALS	105
SECTION 2. INTERVALS OF HARMONIC MAJOR AND HARMONIC MINOR TONALITIES	106
SECTION 3. STABLE AND NON-STABLE INTERVALS	108
SECTION 4. SEVEN STEP DIATONIC MODES OF FOLK MUSIC. PENTATONICS	109
CHAPTER 14. CHORD AND TRIAD, THEIR CIRCULATION. BASIC AND BOUNDARY TRIADS OF MAJOR AND MINOR AND THEIR CIRCULATION	112
SECTION 1. CHORD. TRIADS AND THEIR CIRCULATION	112
SECTION 1. CHORD. TRIADS AND THEIR CIRCULATION	114
SECTION 3. BOUNDARY TRIADS OF MAJOR AND MINOR.	117

NATURAL AND HARMONIC MAJOR AND TRIADS FORMED FROM MINOR STEPS	
CHAPTER 15. SEVENTH CHORD AND ENHARMONICS OF CHORDS	125
SECTION 1. SEVENTH CHORDS. DOMINANT SEVENTH CHORDS AND THEIR CIRCULATION	125
SECTION 2. INTRODUCTORY SEVENTH CHORDS (DVII ₇). SECOND STEP SEVENTH CHORD (SII ₇)	128
SECTION 3. ENHARMONICS OF CHORDS. TWO TYPES OF EQUALITY OF ENHARMONICS OF CHORDS. USE OF CHORDS IN MUSIC	131
CHAPTER 16. SAMENESS OF STEPS OF TONALITIES. CHROMATIC SCALE. DETERMINATION OF TONALITIES. TRANSPOSITION	134
SECTION 1. SAMENESS OF STEPS OF TONALITIES	134
SECTION 2. MAJOR AND MINOR CHROMATIC SCALES	134
SECTION 3. MODULATION AND INCLINE. IMPLEMENTATION OF MODULATION TO SAMENESS OF STEPS TONALITIES	136
SECTION 4. DETERMINATION OF TONALITIES. TRANSPOSITION	140
CHAPTER 17. SYNTAX OF MELODY	145
SECTION 1. MELODY. SIGNIFICANCE OF MELODY IN MUSIC COMPOSITION	145
SECTION 2. MOVEMENT DIRECTION OF MELODY AND ITS DIAPASON. PROGRESSING AND AUXILIARY SOUNDS	145
SECTION 3. DIVISION OF MELODY INTO COMPOSITIONS	146
SECTION 4. APPEARANCE IN EXAMPLES OF RELATIONS OF SOME ELEMENTS IN SOUND	147
CHAPTER 18. MUSIC DECORATION AND METHODS OF PLAYING	150
SECTION 1. MUSIC DECORATION AND ESPECIAL METHODS OF PLAYING	150
SECTION 2. DYNAMIC SHADES AND THEIR RELATION WITH DEVELOPMENT OF MELODY. WRITING AND CIRCULATION OF DYNAMIC SHADES	153
TEST	155
EXERCISES AND MELODIES FOR SOLFEGGIO	167
GLOSSARY	188
LITERATURE	197

QAYDLAR UCHUN
